

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEMEL MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER İLE
TÜRKİYE’NİN EKONOMİK PERFORMANSININ
SINANMASI (2003-2018)

ONUR ÇETİN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN

Konya-2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

A handwritten signature in black ink, appearing to be "A.Ö." or similar, located at the bottom right of the page.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Onur ÇETİN
	Numarası	154226001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat / İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN
	Tezin Adı	Temel Makroekonomik Göstergeler İle Türkiye'nin Ekonomik Performansının Sınanması (2003-2018)

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “*Temel Makroekonomik Göstergeler İle Türkiye'nin Ekonomik Performansının Sınanması (2003-2018)*” başlıklı bu çalışma 27/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN	Danışman	
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ	Üye	
Dr. Öğr. Üyesi Metin YILDIRIM	Üye	

TEŞEKKÜR

Hayatımın her aşamasında büyük fedakarlıklar göstererek beni yetiştiren başta sevgili annem Nebahat Çetin, babam Kadir Çetin olmak üzere kardeşim Esra Çetin'e rahmetli dedem Mustafa Çetin'e ve amcam Salih Çetin nezdinde tüm aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatıma katkıda bulunan öğretmenlerime, lisans eğitimi tamamladığım Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ndeki tüm akademisyen hocalarıma, bilgi ve tecrübeleri ile beni her zaman destekleyen ve cesaretlendiren sevgili hocam Doç. Dr. Baki Demirel'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim ve tezimin bütün aşamalarında benden yardım ve desteklerini esirgemeyen başta değerli danışman hocam Doç. Dr. Savaş Erdoğan olmak üzere Selçuk Üniversitesi'ndeki tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Tez savunma jürimde yer alarak çok değerli önerilerde bulunan Prof. Dr. Mehmet Alagöz ve Dr. Öğr. Üyesi Metin Yıldırım'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak yüksek lisans eğitimim süresince yardım ve desteklerinden dolayı çok değerli arkadaşlarım Onur Çataltepe, Mahmut Çelebier ve Emre Göktaş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Onur Çetin	Numarası: 154226001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat	
	Danışmanı	Doç.Dr. Savaş Erdoğan	
	Tezin Adı	Temel Makroekonomik Göstergeler ile Türkiye'nin Ekonomik Performansının Sınanması (2003-2018)	

ÖZET

Makro ekonomi açısından temel değişkenler olarak kabul edilen enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranları ülke ekonomileri için büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu değişkenler bir ülkenin ekonomik performansının ölçülmesinde temel ölçütler olarak da değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak ekonomide yaşanan dalgalanmaların öncelikle bu üç değişkeni etkilemesi, değişkenlerin ülke ekonomisinin istikrarı açısından da öneminin göstergesidir.

Türkiye ekonomisi için enflasyon, işsizlik ve büyüme oranlarının seyri ekonomik performansın değerlendirilmesinde öncelikle izlenen ve takip edilen değişkenler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda değişkenlerin dengeli ve ön görülebilir olmasının, ülke ekonomisinin performansını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir.

Bu çalışmada enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme değişkenleri ayrı ayrı bölümlerde öncelikle teorik bilgiler çerçevesinde incelenmiştir. Daha sonra değişkenlerin Türkiye'deki seyri 1980-2018 dönemi için değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise 2003-2018 döneminde Türkiye'nin ekonomik performansının ölçülmesi amaçlanmıştır.

Ekonomik performansın ölçülmesinde enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranları ile çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. Bunun sonucunda ilgili değişkenlerden hareketle her bir yıl için başarı puanına göre sıralama yapılmıştır. Yapılan sıralama neticesinde ekonomik performansın en iyi olduğu yıllar sırasıyla 2005, 2011 ve 2004 olarak tespit edilmiştir. Ekonomik performansın en kötü olduğu yıllar ise sırasıyla 2009, 2018 ve 2008 olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, İşsizlik, Ekonomik Büyüme, TOPSIS

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Onur Çetin	Numarası: 154226001011
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat	
	Danışmanı	Doç.Dr. Savaş Erdoğan	
	Tezin İngilizce Adı	Analysis of Economic Performance of Turkey with Basic Macroeconomic Indicators (2003-2018)	

SUMMARY

Inflation, unemployment and economic growth rates, which are considered as the main variables in terms of macro-economics, are of great importance for the country's economies. Therefore, these variables are considered as the basic criteria for measuring the economic performance of a country. Accordingly, the impact of the fluctuations in the economy on these three variables is an indicator of the importance of the variables in terms of the stability of the country's economy.

The course of inflation, unemployment and growth rates for the Turkish economy is among the variables followed and followed in the evaluation of economic performance. In this respect, it is stated that the balanced and foreseeable variables have a positive impact on the performance of the country's economy.

In this study, the variables of inflation, unemployment and economic growth were studied in separate sections within the framework of theoretical knowledge. Then the course of the variables in Turkey was evaluated for the period 1980-2018. In the last part of the study, it was aimed to measure Turkey's economic performance for the period 2003-2018.

Inflation, unemployment, economic growth rates and the TOPSIS method were used in the measurement of economic performance. As a result, the related variables were sorted according to the success score for each year. As a result of the ranking,

the best years of economic performance were determined as 2005, 2011 and 2004, respectively. The worst years of economic performance were determined as 2009, 2018 and 2008, respectively.

Keywords: Inflation, Unemployment, Economic Growth, Topsis Method

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
TEZ KABUL FORMU	II
TEŞEKKÜR.....	III
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
KISALTMALAR.....	XII
TABLolar LİSTESİ.....	XIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	1
GİRİŞ	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ENFLASYON.....	4
1.1. Enflasyonun Tanımı	4
1.2. Enflasyonun Ölçülmesi ve Yöntemi	4
1.2.1. Fiyat Endeksi Çeşitleri.....	5
1.2.1.1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Deflatörü.....	5
1.2.1.2. Tüketici Fiyat Endeksi.....	6
1.2.1.3. Üretici Fiyat Endeksi ve Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi	6
1.2.2. Fiyat Endekslerini Hesaplama Yöntemleri	7
1.3. Enflasyonu Açıklamaya Yönelik Tarihsel Yaklaşımlar.....	9
1.3.1. Klasik Yaklaşım.....	9
1.3.2. Keynesyen Yaklaşım	10
1.3.3. Parasalcı Yaklaşım.....	10
1.3.4. Yapısalcı Yaklaşım	12
1.4. Enflasyon Türleri	12
1.4.1. Büyüklük ve Hızına Göre Enflasyon Türleri.....	12
1.4.2. Nedenlerine Göre Enflasyon Türleri.....	13
1.4.2.1. Talep Enflasyonu.....	13
1.4.2.2. Maliyet Enflasyonu	14
1.4.2.3. Yapısal Enflasyon.....	14
1.4.2.4. İthal Enflasyon.....	15

1.4.2.5.	Fiyat Enflasyonu.....	15
1.4.2.6.	Enflasyonla İlgili Beklentiler	16
1.4.2.7.	Çekirdek Enflasyon	16
1.5.	Enflasyonun Maliyetleri	18
1.5.1.	Beklenen Enflasyonun Maliyeti.....	18
1.5.2.	Beklenmeyen Enflasyonun Maliyeti.....	19
1.6.	Enflasyonun Ortaya Çıkardığı Sonuçlar	21
1.6.1.	Enflasyonun Mikro Sonuçları	21
1.6.1.1.	Fiyatlardaki Değişimler	21
1.6.1.2.	Gelirlerdeki Değişmeler	22
1.6.1.3.	Servetteki Değişmeler	23
1.6.2.	Enflasyonun Makro Sonuçları	23
1.6.2.1.	Enflasyonla İlgili Belirsizlik ve Beklentiler	23
1.6.2.2.	Spekülasyon.....	24
1.7.	Enflasyonla Mücadele Politikaları	24
1.8.	1980-1991 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyonun Seyri	28
1.9.	1992-2002 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyonun Seyri	34
1.10.	2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyonun Seyri	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK.....	48
2.1. İstihdam Kavramı.....	48
2.1.1. İstihdamın Kapsamı ve Hesaplanması	48
2.2. İstihdam Türleri.....	49
2.2.1. Tam İstihdam	49
2.2.2. Eksik İstihdam	50
2.2.3. Aşırı İstihdam	50
2.3. İşsizlik Kavramı	51
2.3.1. İşsizliğin Kapsamı ve Hesaplanması	51
2.4. İstihdam ve İşsizliği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar.....	52
2.4.1. Klasik Yaklaşım.....	52
2.4.2. Keynesyen Yaklaşım	53
2.4.3. Marksist Yaklaşım	54
2.4.4. Neo-klasik Yaklaşım.....	55

2.4.5.	Parasalcı Yaklaşım.....	55
2.5.	İşsizlik Türleri	56
2.5.1.	Gizli İşsizlik.....	56
2.5.2.	Açık İşsizlik	57
2.5.2.1.	İradi ve Gayri İradi İşsizlik.....	57
2.5.2.2.	Geçici (Friksiyonel) İşsizlik	57
2.5.2.3.	Yapısal İşsizlik	58
2.5.2.4.	Konjonktürel İşsizlik (Devrevi İşsizlik)	58
2.5.2.5.	Mevsimsel İşsizlik	59
2.5.2.6.	Doğal İşsizlik.....	60
2.6.	İşsizliğin Maliyeti ve Sonuçları	61
2.7.	İşsizlikle Mücadele Politikaları.....	63
2.7.1.	Pasif İstihdam Politikaları.....	63
2.7.2.	Aktif İstihdam Politikaları	64
2.7.3.	Para ve Maliye Politikaları	64
2.8.	1980-1991 Yılları Arasında Türkiye’de İşsizlik ve İstihdamın Seyri	67
2.9.	1992-2002 Yılları Arasında Türkiye’de İşsizlik ve İstihdamın Seyri	70
2.10.	2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de İşsizlik ve İstihdamın Seyri	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	EKONOMİK BÜYÜME.....	80
3.1.	Ekonomik Büyüme Tanım ve Kapsamı	80
3.2.	Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları	80
3.2.1.	Fiziki Sermaye Birikimi.....	81
3.2.2.	İşgücü ve Beşerî Sermaye.....	82
3.2.3.	Doğal Kaynaklar	83
3.2.4.	Teknolojik Gelişme.....	83
3.3.	Ekonomik Büyüme Oranı ve Ölçümü.....	84
3.4.	Geleneksel Ekonomik Büyüme Modelleri	85
3.4.1.	Klasik Büyüme Modeli	85
3.4.1.1.	Adam Smith’in Görüşü.....	86
3.4.1.2.	Thomas Malthus Görüşü	88
3.4.1.3.	David Ricardo Görüşü	89
3.4.2.	Sosyalist Büyüme Modeli	92

3.4.3.	Schumpeter Büyüme Modeli	93
3.4.4.	Keynes Büyüme Modeli	95
3.5.	Çağdaş Ekonomik Büyüme Modelleri	96
3.5.1.	Harrod-Domar Büyüme Modeli.....	96
3.5.2.	Neo-klasik Büyüme Modeli.....	104
3.5.3.	İçsel Büyüme Modelleri.....	115
3.5.3.1.	AK modeli	118
3.5.3.2.	Arrow-Romer Modeli.....	120
3.5.3.3.	Lucas Modeli.....	122
3.5.3.4.	Kamu Politikası Modeli	123
3.5.3.5.	Ar-ge Modeli	125
3.6.	1980-1991 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri	126
3.7.	1992-2002 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri	129
3.8.	2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EKONOMİK PERFORMANSIN TOPSİS YÖNTEMİ İLE SINANMASINA YÖNELİK BİR UYGULAMA.....	140
4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	140
4.2. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları	140
4.3. TOPSIS Yöntemi ve Aşamaları	142
4.4. Ekonomik Performansın Değerlendirilmesinde TOPSIS Uygulamasına Yönelik Araştırmalar.....	146
4.5. 2003-2018 Dönemi İçin TOPSIS Yöntemiyle Ekonomik Performansın Sınanmasına Yönelik Uygulama Sonuçları	153
Sonuç ve Öneriler	159
Kaynakça.....	163
Özgeçmiş.....	178

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
YD-ÜFE	: Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi
Yİ-ÜFE	: Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 4. 1: Yıllara Göre Ekonomik Performans Değerleri (%).....	153
Tablo 4. 2: Ağırlıklı Standart Karar Matrisi	154
Tablo 4. 3: İdeal Çözümeye Uzaklığı Gösteren Matris	155
Tablo 4. 4: 2003-2018 Döneminde Ekonomik Performansın En İyi Olduğu Yıllar	156
Tablo 4. 5: 2003-2018 Döneminde Ekonomik Performansın En Kötü Olduğu Yıllar	157

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 1. 1: 1980-1991 Yılları Arasında Enflasyonun Seyri	32
Şekil 1. 2: 1992-2002 Yılları Arasında Enflasyonun Seyri	35
Şekil 1. 3: 2003-2018 Yılları Arasında Enflasyonun Seyri	45
Şekil 2. 1: 1980-1991 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%).....	68
Şekil 2. 2: 1980-1991 Yılları Arası İstihdam Oranları (%)	69
Şekil 2. 3: 1992-2002 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%).....	71
Şekil 2. 4: 1992-2002 Yılları Arası İstihdam Oranları (%)	73
Şekil 2. 5: 2003-2018 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%).....	75
Şekil 2. 6: 2003-2018 Yılları Arası İstihdam Oranları (%)	77
Şekil 3. 1: A. Smith Yaklaşımı Çerçevesinde Büyüme Süreci	87
Şekil 3. 2: D. Ricardo Yaklaşımı Çerçevesinde Büyüme Süreci.....	90
Şekil 3. 3: Keynesyen Gelir Akım Şeması	95
Şekil 3. 4: Harrod-Domar Büyüme Modeli	101
Şekil 3. 5: Kişi Başına Üretim Fonksiyonu	106
Şekil 3. 6: Durağan Durum Çıktısı ve Yatırım	109
Şekil 3. 7: Neo-Klasik Büyüme Modelinde Teknolojik Gelişme.....	112
Şekil 3. 8: İçsel Büyüme Modellerinin Belirleyicileri	117
Şekil 3. 9: AK Modeli.....	119
Şekil 3. 10: 1980-1991 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (%)	128
Şekil 3. 11: 1992-2002 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (%)	130
Şekil 3. 12: 2003-2018 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (%)	135
Şekil 4. 1: 2003-2018 Döneminin Ekonomik Performansı (%).....	156

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik performanslarının ölçülmesi, ekonomi politikalarının temel amacı olan refah seviyesinin artırılması ve ülke vatandaşlarının hayatlarını huzur içinde sürdürmeleri gibi hedeflere ulaşım ulaşılamadığının tespitine imkân sağlamaktadır. Bu doğrultuda iktisadi ve beşerî kaynakların belirlenen amaçlara yönelik olarak birlikte istihdam edilmesi, ekonomik performansın başarısı için önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile ülkelerin fiziksel, mali ve beşerî kaynaklarını belirlenen hedefler doğrultusunda ne kadar etkin ve verimli kullandığı ekonomik performansı belirleyen en önemli faktörler arasında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede ülkelerin ekonomik performansının ölçülmesinde farklı veri ve yöntemler kullanılmasına karşın enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranlarının seyri öncelikli olarak değerlendirilen faktörler arasında yer almaktadır (Eleren ve Karagül, 2008: 1).

Ülke ekonomileri için temel makro ekonomik değişkenler olarak kabul edilen enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranları küresel düzeyde ülke ekonomileri ile rekabet edebilmenin en önemli ölçütleri arasında yer almaktadır. Buna bağlı olarak bu değişkenler ekonomi politikalarının belirlediği hedefler için de büyük önem arz etmektedir. Bu değişkenlerin istikrarlı ve belirlenen hedefler doğrultusunda dalgalanması refah ve sosyal hasılanın maksimizasyonu amacının gerçekleşmesine katkı sağlamaktadır (Şanlısoy ve Çetin, 2016: 66).

Bu doğrultuda çalışmanın amacı 2003-2018 dönemi için Türkiye ekonomisinin performansını enflasyon, işsizlik ve GSYİH büyüme oranları doğrultusunda Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi yardımıyla değerlendirmektir.

Çalışmanın birinci bölümünde enflasyon değişkenine ilişkin teorik bilgilere yer verildikten sonra 1980-2018 yılları arasında Türkiye’de enflasyonun seyri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde işsizlik ve istihdam değişkenleri teorik çerçevede incelendikten sonra Türkiye’de işsizlik ve istihdam oranlarının seyri 1980-2018 yılları arasında incelenmiştir. Üçüncü bölümünde GSYİH büyüme oranları öncelikle teorik

çerçeve de incelenmiştir. Daha sonra Türkiye ekonomisinde GSYİH büyüme oranlarının seyri 1980-2018 yılları arasında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise öncelikle araştırmanın amacı ve önemi ile araştırmanın yöntem ve kapsamı açıklanmıştır. Daha sonra TOPSIS yöntemi ve aşamaları ile literatür taramasına yer verilmiştir. Son olarak enflasyon, işsizlik ve GSYİH büyüme oranları çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemi yardımıyla 2003-2018 döneminde Türkiye'nin ekonomik performansı değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ENFLASYON

1.1. Enflasyonun Tanımı

Enflasyonun literatürde birçok tanımı olmasına rağmen, herkes tarafından kabul edilen sabit bir tanımı yoktur. Yapılan tanımlarda genellikle enflasyonun, paranın sürekli değer kaybetme süreci ve fiyatlar genel seviyesinin sürekli yükselmesi durumu olduğu vurgulanmaktadır (Case, Fair ve Oster, 2012: 479; TÜİK, 2008: 1).

Genel tanımlardan hareketle enflasyon, ekonomideki tüm fiyatların ağırlıklandırılmış ortalamasının yıldan yıla sürekli olarak yükselmesi olarak değerlendirilmektedir (Acemoğlu, Laibson ve List, 2016: 109). Bu tanımla ilgili bazı açıklamalar yapmak gerekirse, öncelikle enflasyon olgusunun tek bir malın fiyatında yaşanan artışla açıklanamayacağını belirtmesi gereklidir. Dolayısıyla enflasyon olgusu için ekonomideki bütün malların fiyatlarının ortalamasında artış olması gerekmektedir. Tanımda açıklanması gereken bir diğer nokta ise, fiyatlardaki artışların sürekli olması gerekliliğidir. Bazı malların fiyatlarındaki geçici artışlar, enflasyon olarak değerlendirilmemektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2017: 62).

Enflasyon olgusu için ekonomideki bütün malların (genellikle temsilen ağırlıkları belirlenmiş sepetteki malların fiyatlarının ortalamasının) fiyatlarının genel seviyesinde sürekli bir artış olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle enflasyon, fiyatların genel seviyesinde ortaya çıkan artışın, tersine çevrilememesi durumudur (Bocutoğlu, 2009: 82; Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2013: 372).

1.2. Enflasyonun Ölçülmesi ve Yöntemi

Fiyatlar genel düzeyinde artış anlamına gelen enflasyon, cari dönemdeki artış ile önceki dönem fiyatlar genel düzeyi arasındaki oranın 100 ile çarpılması ile değerlendirilen enflasyon haddi ile ölçülmektedir.

Enflasyon haddi, belirli bir dönemde fiyatlar genel seviyesindeki yüzdelik artışı gösterir (Krugman ve Wells, 2011: 215).

$$\text{Enflasyon haddi} = \frac{\text{Mevcut fiyat düzeyi} - \text{Önceki dönem fiyat düzeyi}}{\text{Önceki dönem fiyat düzeyi}} \times 100 \quad (1)$$

Bir ekonomide fiyat hareketlerinin zaman içerisinde sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi için çok sayıda mal ve hizmeti tek bir seri halinde düzenlemek gerekmektedir. Bu amaçla enflasyon haddi ve fiyatlar genel düzeyi, fiyat endeksleri yardımıyla ölçmektedir (Case vd., 2012: 480; Eğilmez, 2016a: 175; Parkin, 1990: 103). Fiyat endeksleri temsili olarak belirli bir grup mal sepetinin cari fiyatıyla, aynı grup mal sepetinin belirlenen temel bir yıldaki fiyatı arasındaki oranının 100 ile çarpılması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Fiyat endekslerinin oluşturulmasında fiyat hareketleri özellik gösteren tüm grupları temsilen elverişli mal ve hizmetlerin özenle seçilmesi için gerekli ayarlamaların yapılması gerekmektedir (Karluk, 2009: 389).

$$\text{Fiyat Endeksi} = \frac{\text{Bir Sepetin Cari Yıldaki Fiyatı}}{\text{Sepetin Temel Yıldaki Fiyatı}} \times 100 \quad (2)$$

Fiyat endeksinde seçilen temel yıldaki mal sepetinin maliyeti 100 olarak kabul edilmektedir. Böylece fiyatlar genel seviyesi baz yılına göre kolayca değerlendirilmektedir. Belirli bir sepetin her bir yıl için fiyatını temel yıl fiyatıyla karşılaştırma imkânı veren fiyat endeksi üç farklı biçimde hesaplanır (Ünsal, 2009: 98).

1.2.1. Fiyat Endeksi Çeşitleri

1.2.1.1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Deflatörü

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) bir ülkede üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin fiyat değişimlerinin bir sepet içerisinde incelenmesidir. Buna bağlı olarak GSYİH, fiyatlardaki değişimin yüzdesi olarak ifade edilmektedir. Ülkede üretilen mal ve hizmetler yıldan yıla değiştiği için gayri safi yurtiçi hasıla deflatörü değişken bir sepettir (Çepni, 2010: 75). Dolayısıyla deflatör bir ülkede bir yılda üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin tamamının reel değerini hesaplamaya imkân tanımaktadır. Bunun sonucunda gayri safi yurt içi hasıla deflatörü ile yapılan enflasyon oranları güvenilir olarak değerlendirilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 336).

GSYİH deflatörü aşağıdaki denklemle ifade edilmektedir (Aydoğuş, 2007: 423; Krugman ve Wells, 2011: 190).

$$\text{GSYİH Deflatör} = \frac{\text{Nominal fiyatlarla GSYİH}}{\text{Reel Fiyatlarla GSYİH}} \times 100 \quad (3)$$

1.2.1.2. Tüketici Fiyat Endeksi

Fiyat endeksinin hesaplanmasında belirlenen sepetin kapsadığı mallar dayanıklı-dayanıksız tüketim malları, eğitim, sağlık gibi ortalama tüketim kalıplarını gösteren mallarından oluşursa bu endeks tüketici fiyat endeksi (TÜFE) olarak değerlendirilmektedir (Blanchard, 2009: 52; TCMB, 2013: 10). TÜFE aşağıda verilen denklem yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\text{TÜFE} = \frac{\text{Sabit Bir Sepetin Cari Yıldaki Fiyatı}}{\text{Sabit Sepetin Temel Yıldaki Fiyatı}} \times 100 \quad (4)$$

Bu endeks ile perakende fiyatlardaki değişim hesaplanmaktadır. Diğer bir deyişle ortalama bir şehirli ailenin tükettiği piyasa sepetinin maliyetidir. Oluşturulan bu mal sepeti yıldan yılan değiştirilmez, sabit bir sepettir (Bilgili, 2014: 100; Orhan ve Erdoğan, 2008: 331).

Tüketicilerin refah seviyesini etkilemesinden dolayı işverenler toplu iş sözleşmesi yaparken; hükümetler ise sabit ücretli kesimlere zam yaparken tüketici fiyat endeksini baz almaktadır (Ünsal, 2009: 100). Tüketici fiyat endeksi hemen hemen her ülke tarafından hesaplanmasına rağmen tüketilen mal grupları ve bu malların sepet içerisindeki ağırlıkları değişmektedir (Sachs ve Larrain, 1993: 352; TÜİK, 2008: 4). Gelişmemiş ülkelerde tüketim sepetini büyük oranda gıda ürünleri oluştururken; gelişmiş ülkelerde gıda ürünlerinin oranı daha küçüktür. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde daha farklı tüketim sepetleri oluşabilmektedir (Krugman ve Wells, 2011: 190).

Fakat tüketici fiyat endeksi, tüketicilerin kullandığı malların niteliğini ve tüketicilerin tüketim mallarını ikame edebileceklerini hesaba katmaması gibi nedenlerle tüketicilerin refah seviyesindeki bozulmaları doğru şekilde hesaplayamamaktadır (Bocutoğlu, 2009: 96; Case vd., 2012: 480).

1.2.1.3. Üretici Fiyat Endeksi ve Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi

Fiyat endeksinin hesaplanmasında sepetin kapsadığı mal gurubu makine-teçhizat gibi yatırımda kullanılan mallardan ve üreticiler tarafından satın alınan ara mallardan oluşuyorsa bu endeks üretici fiyat endeksi (ÜFE) olarak ifade edilmektedir (TCMB, 2013: 10; Ünsal, 2009: 99). Dolayısıyla üretici fiyat endeksi üretilen malların fiyatlarının karşılaştırılması ve maliyetinin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Söz konusu endekste fabrika çıkış fiyatları (KDV vb. vergiler hariç) baz alınmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2008: 336). Üreticiler mallara olan talep değişikliklerine göre fiyatları hızla değiştirebildiklerinden dolayı üretici fiyat endeksi enflasyonist ve deflasyonist baskıyı göstermede tüketici fiyat endeksine göre daha hızlıdır. Buna bağlı olarak ÜFE enflasyonun öncü göstergesi olarak görülmektedir (Case vd., 2012: 481).

Türkiye ekonomisinde ÜFE ilk defa 2005 yılında referans yılı 2003 olarak hesaplanmaya başlanmıştır. 2006 yılından 2013 yılının sonuna kadar sürdürülen seride tarım ve sanayi sektörleri endeksin içerisinde yer almıştır. Ancak Avrupa Birliği normlarına tam uyumlu endeksler üretilmesi kapsamında ulusal hesaplar ve sanayi endekslerinin karşılaştırılabilir olmasını sağlamak amacıyla 2014 yılından itibaren ÜFE sanayi sektörü için yurtiçi ve yurtdışı olarak hesaplanmaktadır. Buna bağlı olarak sanayi sektörü çerçevesinde yurtdışına ihraç edilen ürünlerin fiyat değişimleri Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE) ile hesaplanırken, üretici firmaların yurtiçine yaptıkları satış fiyatlarındaki değişimler için de Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) hesaplanmaktadır (TÜİK, 2014b).

Bunun sonucunda Yİ-ÜFE, belli bir referans döneminde ülke ekonomisinde üretimi yapılan ve yurtiçine satışı konu olan ürünlerin üretici fiyatlarını zaman içinde karşılaştırarak fiyat değişimini ölçen fiyat endeksi olarak tanımlanmaktadır. Bu endekste üretici fiyatları yurt içinde üretimi yapılan ürünler KDV, ÖTV vb. dolaylı vergiler hariç, peşin satış fiyatı üzerinden değerlendirilmektedir. Yİ- ÜFE'nin sektörel kapsamı madencilik ve taş ocakçılığı, imalat, elektrik ve gaz ile su temini olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla sanayi sektöründeki üreticilerin yurt içinde sattıkları ürünlerin fiyat değişimi Yİ-ÜFE kapsamında değerlendirilmektedir (TÜİK, 2019b).

1.2.2. Fiyat Endekslerini Hesaplama Yöntemleri

Genellikle enflasyon oranlarının hesaplanmasında Laspeyres ve Paasche fiyat endeksleri kullanılmaktadır. Sabit bir sepet baz alınarak yapılan hesaplamalarda Laspeyres fiyat endeksi kullanılır. Yani bu yöntemde hesaplanacak endekste temel belirlenen yılda sabit bir mal sepeti vardır. Endeksin ağırlıklarının baz alındığı dönem endeksin ya başlangıç yılı ya da karşılaştırılan dönemden bir önceki dönemdir (TÜİK, 2008: 15). Bu yöntem ile belirlenen sabit sepetin bugünkü fiyatlarla maliyeti ve aynı

sepetin temel yıldaki maliyeti değerlendirilmektedir. Laspeyres fiyat endeksi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Çepni, 2010: 65).

$$\text{Laspeyres Endeksi} = \frac{\text{Temel yıldaki sabit sepetin cari dönemdeki değeri}}{\text{Temel yıldaki mal sepetinin temel yıl değeri}} \quad (5)$$

Tüketici fiyat endeksi hesaplanırken sabit bir sepete göre değerlendirildiği için Laspeyres fiyat endeksinden yararlanılarak hesaplanmaktadır.

Değişken mal sepetine dayanarak yapılan hesaplamalarda ise Paasche Endeksi kullanılmaktadır. Bu endeksle yapılan hesaplamalarda yıldan yıla değişen bir mal sepeti vardır. Endeksin ağırlıklarının baz alındığı dönem karşılaştırılan son dönemdir (TÜİK, 2008: 15). Paasche Endeksinin hesaplanmasında bu sepetin cari dönemdeki değeri ile temel yıldaki değeri oranlanır. Mal sepetinin önceki dönemdeki maliyeti ve şimdiki maliyeti bu endeks yardımıyla değerlendirilmektedir. Paasche Endeksi aşağıda verilen formül ile hesaplanmaktadır (Bilgili, 2014: 109).

$$\text{Paasche Endeksi} = \frac{\text{Cari yıldaki mal sepetin cari dönemdeki değeri}}{\text{Cari yıldaki mal sepetinin temel yıl değeri}} \quad (6)$$

Değişken mal sepetiyle hesaplanan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Deflatörü hesaplanırken Paasche endeksinden yararlanılmaktadır.

Laspeyres ve Paasche endeksleri kullanılarak yapılan hesaplamalarda özellikle uzun dönem reel GSYİH karşılaştırmalarının bazı sakıncaları vardır. Laspeyres endeksinin pay kısmında yer alan sabit mal sepeti bugünkü fiyatlarla hesaplanmaktadır. Bu durum aradan geçen zamanda malların fiyatlarının değiştiği ve bu süreçte tüketicinin daha uygun bir mal sepeti hazırlayabileceğini göz önüne almadığı için enflasyon oranını olduğundan daha yüksek hesaplamaktadır. Aynı sorun Paasche endeksinin paydası için de geçerli olduğundan bu endeks ile yapılan ölçüm enflasyon oranının daha düşük hesaplanmasına sebep olmaktadır. Bu hesaplamalardaki sorunlardan dolayı iki endeksin geometrik ortalaması alınarak hesaplanan İdeal Fisher Endeksi kullanılarak daha doğru ölçüm yapılabilmektedir. İdeal Fisher Endeksi aşağıda verilen formül ile hesaplanmaktadır (Çepni, 2010: 68).

$$\text{İdeal Fisher Endeksi} = \sqrt{\text{Laspeyres Endeksi} \times \text{Paasche Endeksi}} \quad (7)$$

Ayrıca enflasyonun ana eğilimini gösteren çekirdek enflasyon gibi “Özel Kapsamlı TÜFE göstergeleri” nin hesaplanmasında kullanılan zincirleme Laspeyres

endeksinde madde sepeti ve ağırlıklarının güncellenmesi, her yılın sonunda yapılmaktadır. Buna göre her yıl Aralık ayında endekse yeni maddeler eklenmekte ya da önemini kaybeden maddeler endeksten çıkarılarak yeni ağırlıklar endeks hesabında kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak endeksin hesaplanması, cari fiyatın (referans dönemi P_0 olan) bir önceki Aralık ayının fiyatlarına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Endeksin hesaplanması denklem ile ifade edildiğinde I : endeks, P_i : cari ay fiyatı, w_i : ağırlık, P_0 : temel yıl, w_i : yeni ağırlık, t : zaman olmak üzere, $I = w_i * (P_i / P_0)$ şeklinde hesaplanmaktadır. Buna bağlı olarak Aralık ayı endeksi ile çarpılması ile zincirleme işlemi yapılmaktadır. Bu zincirleme işlemi sonrasında endeks aşağıdaki denklem ile ifade edilmektedir (TÜİK,2019a).

$$I_t = w_i * (P_{it} / P_{Aralık(t-1)}) * I_{Aralık(t-1)} \quad (8)$$

1.3. Enflasyonu Açıklamaya Yönelik Tarihsel Yaklaşımlar

1.3.1. Klasik Yaklaşım

Enflasyonu açıklamaya yönelik yaklaşımlardan birincisi olan Klasik Yaklaşım, enflasyonu miktar teorisi çerçevesinde açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre ekonomi kendiliğinden tam istihdam noktasında dengede olduğu kabul edilmektedir.

Ekonominin tam istihdam düzeyinde dengede olmasının sebebi fiyat ve ücretlerin esnek olması ve ekonominin kendi kendini düzenleyen mekanizmalara sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Bilgili, 2014: 99; Eğilmez ve Kumcu, 2017:24).

Miktar teorisinde paranın dolaşım hızı ve ülkenin üretim miktarı sabit olarak kabul edilmektedir. Enflasyonu belirleyen değişken ise para arzındaki artışlardır (Acemoğlu vd., 2016: 247; Alkin, 1981: 34). Dolayısıyla fiyat düzeyi ile para miktarı arasındaki ilişki aynı yönlüdür ve enflasyon oranındaki artış, para arzındaki artış oranının bir sonucudur (Erim, 2007: 66; Parasız ve Özer, 2015: 361).

Ancak 1929 yılındaki Büyük Buhran döneminde dünya ticaretinde ciddi daralmaların ortaya çıkması ve geniş kitlelerin işsiz kalması klasik yaklaşımın bu varsayımlarının geçerliliğinin yitirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda Büyük Buhran sonrası yapılan birçok analizde klasik yaklaşımın eksikliklerinin anlaşılması Keynesyen yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur (Ünsal, 2009: 32).

1.3.2. Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen Yaklaşım, büyük bunalım sonrası ekonominin genel işleyişini piyasa ve sektör piyasaları özelinde bir bütün olarak inceleyerek modern makro ekonominin temellerini atmıştır. Keynesyen Yaklaşım, eksik rekabet koşullarını vurgulamakta ve enflasyonu para miktarına göre değil, harcama miktarındaki artışa göre açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre cari fiyat düzeyinde toplam talep, toplam arzı aşarsa enflasyon oluşacak ve toplam talep kısılarak yeniden denge sağlanabilecektir. Söz konusu yaklaşıma göre temel sorun, mal ve hizmet akımları ile harcamalar arasındaki dengesizliklerdir. Bu dengesizlikler, ekonomide toplam talebin tam istihdamı aşması durumunda ortaya çıkan enflasyonist boşluklar olarak ifade edilmektedir. Keynes, enflasyonist açık analizi ile enflasyon ile efektif talep arasında ilişki kurmuş; efektif talebin toplam arz kaynaklarını aşmasını enflasyonun başlangıç noktası olarak değerlendirmiştir. Diğer bir ifade ile Keynesyen sistemde eksik istihdam durumunda ortaya çıkan toplam talep artışının, tam istihdam seviyesine ulaşmaya kadar üretim artışı ile karşılanabileceği için enflasyon oluşmayacağını ifade etmektedir. Ancak ekonomi tam istihdam seviyesinde iken toplam talepte yaşanan artış üretim artışı ile karşılanamayacağı için enflasyon ortaya çıkacaktır (Keynes, 2008: 259; Yıldırım vd., 2013: 374).

Enflasyonla mücadele için Keynesyen yaklaşım, kamu otoritesi tarafından koyulacak kurallarla ücret ve fiyat artışını etkileyebilecek gelir politikası ve toplam talebi azaltacak aktivist politikalar önermektedir. Ancak ücret ve fiyat denetimlerinin kaynak etkinliğini bozucu etkilerinin olmasından dolayı zorunlu durumlarda kısa süreli olarak uygulanması tavsiye edilmektedir. Ayrıca fiyatlardaki artış oranının gelecekte düşeceğine dair beklentiler söz konusu değilse bu tür denetimler istenilen sonuçları veremeyecektir. Buna ek olarak bazı iktisatçılar ise enflasyonun özellikle çift haneye ulaştığı dönemlerde, bireylerin ellerinde daha az para tutmasına ve daha fazla harcama yapmaya yöneldiklerini savunarak daraltıcı para ve maliye politika karışımını desteklemektedir (Tunca, 2005: 277).

1.3.3. Parasalcı Yaklaşım

Keynesyen yaklaşıma karşı olarak ortaya çıkan Parasalcı Yaklaşım M. Friedman'ın ifadesi ile enflasyonu "*her zaman ve her yerde parasal bir olgudur.*"

şeklinde özetlemiştir. Parasalcı yaklaşımın bu ifadesi paranın dolaşım hızı ve çıktı düzeyindeki değişikliklerin çok küçük olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Parasalcılara göre para arzı artışı, kısa dönemde faiz oranlarını düşürmektedir. Çünkü parasal genişlemenin kısa dönemde enflasyon üzerindeki etkisi anlaşılmamaktadır. Fakat uzun dönemde para arzı artışı faiz oranlarını yükseltmesi, yatırımların düşmesi ve firmaların maliyetlerinin artması yoluyla sadece fiyatları arttırmaktadır (Dornbusch vd., 2016: 510; TCMB, 2013: 5).

Bu yaklaşım enflasyon ve para arzı büyümesi arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığını; para arzı büyümesinin toplam talebi artırma yolu ile enflasyonu etkileyebileceği varsayımıyla hareket etmektedir. Buna göre para arzındaki artışın reel hasıladan daha hızlı artması durumunda enflasyonun ortaya çıkacaktır. Bu süreç modern miktar teorisine dayanmaktadır (Yıldırım vd.,2013: 375). Ayrıca Parasalcı yaklaşıma göre enflasyon ile para arzı arasında istikrarlı bir ilişkinin olabilmesi için istikrarlı dolaşım hızı ya da istikrarlı bir para talebine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda para politikasının maliye politikasından daha etkin olduğu düşüncesiyle, parasal genişleme ile desteklenmedikçe enflasyonun devam edemeyeceği vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak istikrarlı bir fiyat düzeyinin oluşması için milli gelir büyüme oranı ile para arzının birlikte hareket ettirilmesi gerektiğini belirtilmiştir (Aktan, 2010: 180; Eğilmez ve Kumcu, 2017: 27; Krugman ve Wells, 2011: 477).

Sabit para arzı artışı önerisinde bulunan M.Friedman'ın üç temel gerekçesi vardır. Bunlar: Yapılan incelemeler neticesinde para arzının çok sıkı kontrol edildiği dönemlerde ekonomik durgunlukların ortaya çıkması, para arzındaki değişikliklerin nominal GSMH'yi etkilemesinin 6 ay ile 2 yıl arasında değişen bir gecikmeyle gerçekleşmesi ve son olarak para arzı ile enflasyon arasındaki ilişkinin geçmişte incelendiğinde para arzının sabit hızla artması fikrinin desteklenmesidir (Tunca, 2005: 278).

Parasalcı görüşe göre hükümet, iç piyasada fiyat denetimi ve fiyat desteklemelerinden vazgeçer, dış piyasada ise döviz kuru ve mal-hizmet fiyatlarının belirlenmesine karışmazsa piyasalarda arz-talep dengesi ulaşacağı için enflasyon oluşmayacaktır (Kepenek, 2014: 522).

1.3.4. Yapısalci Yaklaşım

Geçmişte yoğunlukla ithal ikameci sanayi politikası izleyen Latin Amerika ülkelerinin İkinci Dünya savaşı sonrası sürekli yüksek enflasyon yaşamaları, enflasyonun neden ve sonuçlarını araştırmaya yöneltmiştir. Yapısal yaklaşıma göre fiyat mekanizmalarındaki bozulma neticesinde piyasa aksaklıkları sosyal ve ekonomik yönden yapısal değişimleri engellediği için dengesizlikler oluşmaktadır. Bu dengesizlikler gerçekleştirilen yüksek büyüme, talep ve maliyet enflasyonuna göre iktisat politikalarına daha duyarlı olan yapısal enflasyonun oluşmasına yol açmıştır (Yüksel, 2013: 88).

Enflasyonu ekonomik yapısal uyumsuzluk ve sistemdeki katılıklardan kaynaklanan bir dengesizlik olarak değerlendiren Yapısalci Yaklaşıma göre enflasyonun temeli ve enflasyonist baskılar ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ancak yapısal enflasyonun temeli ve enflasyonist baskı unsurları genellikle tarım ve dış ticaret sektörlerinin yeterince esnek olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple tarımsal ve dış ticaret sektöründe esnekliği sağlayacak reformların yapılamaması, özellikle az gelişmiş ülkelerdeki yapısal aksaklıklar ve ekonomik kalkınmaya yönelik programların enflasyonla mücadelede yetersiz olması yapısal enflasyonun kaynakları olarak değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak uzun dönemde yapısal aksaklıklar giderilip, ekonomik kalkınma yolunda başarılı olmadıkça enflasyonla mücadele edilemeyeceği ifade edilmektedir. Yapısalci yaklaşım, enflasyonist baskının azaltılması için devlet mekanizmasına büyük görevler yüklemektedir. Buna göre enflasyonla mücadele etmek için özellikle eğitim, ulaşım ve enerji gibi konularda tıkanıklık olması halinde mali olanakları genişletecek büyük programların finanse edilmesi gibi politikaların uygulanması gerekliliğini belirtilmektedir. Bunun sonucunda bir yandan kamu borçlanması artarken diğer yandan vergi gelirleri artırılarak enflasyonla mücadeleye destek verilebilecektir (Alkan, 2004: 29; Saraç, 2009: 16).

1.4. Enflasyon Türleri

1.4.1. Büyüklük ve Hızına Göre Enflasyon Türleri

Bir ülkedeki fiyat artışları göz önünde bulundurulduğunda, fiyat artışlarının gelişmiş ülkelerde yıllık %1 ile %3, gelişmekte olan ülkelerde yıllık %4 ile %6

arasında olması durumu “ılımlı enflasyon” olarak değerlendirilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 339). Ayrıca fiyatlar genel seviyesinin yıllık tek haneli seviyelerde seyretmesi de ılımlı enflasyon olarak adlandırılmaktadır (Parasız ve Özer, 2015; 351). İlimli enflasyonist dönemde beklentilerin kısmen istikrarlı olması ve reel faizlerin çok düşük olması ekonomik birimlerin uzun süreli sözleşme yapmaktan çekinmemelerini sağlamaktadır (Krugman ve Wells, 2011: 218). İlimli enflasyonun olduğu dönemlerde faiz oranları enflasyona göre belirlenmesinden dolayı yatırım ve tasarruf kararları enflasyon oranları göz önüne alınarak gerçekleştirilmektedir (Çepni, 2010: 60).

Yıllık fiyat artışlarının çift haneli olması durumu ise “yüksek enflasyon” olarak değerlendirilmektedir (Dinler, 2016: 230). Yüksek enflasyonist dönemlerde enflasyonun iki haneli seviyelerde olması, paranın elde tutma maliyetini yükseltmektedir. Buna bağlı olarak paranın satın alma gücünde düşme meydana geleceği için ekonomik birimler paralarını yüksek getiri sağlayacak araçlara yatırmaya yönelmektedir (Bilgili, 2014: 95). Dolayısıyla ekonomik birimler için yatırım, tasarruf, ücret artışı gibi kararlar verilirken enflasyon oranları temel gösterge olarak görülmektedir (Blanchard, 2009: 54; Ünsal, 2009: 101).

Fiyat artışının günden güne hatta gün içinde yaşanması (aylık %50’yi aşan yıllık üç ya da dört haneli rakamlarla ifade edilen) durumu ise “hiper-enflasyon” olarak değerlendirilmektedir (Çolak ve Aktaş, 2009: 30; Dornbusch vd., 2016: 514; Mankiw, 2010: 113). Hiper-enflasyonist dönemlerde yerel para tahrip edilmektedir. Dolayısıyla, yabancı para yerli paranın yerine mevduat olarak tutulmaya başlanması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu dönemlerde para basımı kolay ve sıkça tercih edilen bir durum haline gelmektedir. Ayrıca vergi gelirlerinin harcamaları karşılayamadığı hiper-enflasyonist dönemlerde ekonominin üretken kapasitesini aşan para arzı ve para miktarının fiyat artışlarını beslediği ifade edilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 252).

1.4.2. Nedenlerine Göre Enflasyon Türleri

1.4.2.1. Talep Enflasyonu

Enflasyonun ortaya çıkmasında en önemli sebeplerden biri, ekonomideki arz edilen mallara olan toplam talebin artmasıdır. Buna bağlı olarak ekonomide harcamalar ve ihracat artışının üretim ve ithalatı aşması durumu, talep enflasyonu

olarak adlandırılmaktadır (Karluk, 2009: 386). Özellikle ekonomilerin toparlanmaya başladığı ve istihdam düzeyinin arttığı dönemlerde, tüketicilerin harcama eğilimlerini arttırmaları talep enflasyonunun ortaya çıkmasındaki önemli etkenlerden biridir (Ertek, 2004: 266; Parasız ve Özer, 2015: 354). Başka bir ifade ile toplam talepteki artışa karşılık toplam tasarrufların, toplam yatırımları karşılamaması veya toplam arzın toplam talepteki artışa ayak uyduramaması talep enflasyonuna yol açmaktadır (TCMB, 2013: 3).

Ekonomilerde para ve kredi genişlemesine yol açacak politikalar izlenmesi (örneğin karşılıksız para basmak gibi), tüketim harcamalarını özendirerek toplam talebin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca ödemeler dengesi fazlalığından doğan gelir düzeyindeki artışlar gibi etkenler, toplam talebin toplam arzı aşmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda cari fiyat düzeyi sürekli olarak artmakta ve talep enflasyonu oluşmaktadır.

1.4.2.2. Maliyet Enflasyonu

Üretim faktörleri piyasasında rekabetin bozulması sonucu girdi olarak kullanılan unsurların (özellikle hammadde ve enerji fiyatlarındaki artış) veya iş gücü ücretlerinin yükselmesi gibi nedenlerle üretim maliyetlerinin yükselmesine yol açmaktadır. Buna bağlı olarak toplam arzı azalması ve fiyatlar genel seviyesinin yükseltmesi maliyet enflasyonu olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca rekabet piyasasındaki bozulmalar neticesinde monopol güce ulaşan firmaların karını yükseltme isteği, döviz kurlarının yükselmesi, iklim ve doğal afetlerden dolayı mal ve hizmetlerin arzında yaşanan düşüşler maliyet enflasyonun kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca işçi verimliliğinin işçi ücretleri kadar yükselememesi ve vergi yükü artışını firmaların fiyatlara yansıtması gibi etkenler maliyet enflasyonun ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler arasında değerlendirilmektedir (Branson, 1995: 459; Eğilmez ve Kumcu, 2017: 63; TCMB, 2013: 4).

1.4.2.3. Yapısal Enflasyon

Yapısal enflasyon, başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sistemlerindeki katılıklardan kaynaklanan fiyat artışlarını ifade etmektedir. Genellikle bu yapıdaki ekonomiler ekonomik sistemlerinde katılıklardan

dolayı belli alanlarda ortaya çıkan talebe kısa sürede uyum sağlayamamaktadır. Bu duruma bağlı olarak üretimin yeterince arttırılamamasının da hammadde, enerji ya da nitelikli işgücü kıtlıkları başlıca sorunlar arasında yer almaktadır. Buna ek olarak ekonomik sistemlerdeki kaynak yetersizlikleri, hızlı nüfus artışları, kentleşme ve yaşam koşullarında yaşanan iyileşmeler ile ürün veya hizmetlere olan talep artışları yapısal enflasyonunu tetikleyen önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir (Saraç, 2009: 6). Ayrıca aksak rekabet koşulları, kronik hale gelmiş bütçe açıkları, tarım ürünleri fiyatlarının belirlenmesinde devlet müdahaleleri, ekonomide belli bir ağırlığı bulunan ve zarar eden kamu iktisadi kuruluşlarının merkez bankalarınca desteklenmesi de yapısal enflasyona yol açabilmektedir (Aktan, 2001).

1.4.2.4. İthal Enflasyon

İthal enflasyon, ülke parasının sürekli değer kaybetmesi sonucu ya da fiyatlar genel düzeyindeki artışın büyük ölçüde dış ekonomik ilişkilerden kaynaklanması olarak açıklanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin belirli mal veya mal gruplarına karşı ithalat yönünden bağımlı olması ithal enflasyonun en önemli kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Blanchard, 2009: 560; Dinler, 2016: 232). Buna bağlı olarak ithalat yönünden bağımlı olunan mal veya mal grubunun fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar doğrudan veya dolaylı olarak ülke enflasyonu etkilemesi ithal enflasyonu ifade etmektedir. Başka bir deyişle dış ekonomik ilişkilerindeki bir takım olumsuz gelişmelere bağlı olarak ülkenin iç ekonomik dengelerinin ve fiyat yapısının olumsuz yönde etkilemesi ithal enflasyon olarak değerlendirilmektedir (Saraç, 2009: 6).

1.4.2.5. Fiyat Enflasyonu

Tam rekabet piyasası koşulları altında analiz yapan Klasik yaklaşım göre, üretici ve tüketiciler piyasada oluşan fiyatı belirlemede etki sahibi değildir. Buna ek olarak, piyasada belirlenen fiyattan üreticiler istediği kadar mal satabilmektedir. Ancak teorik olarak öne sürülen bu görüş reel hayatta tam anlamıyla karşılık bulamamış ve rekabet koşullarında bazı sapmalar meydana gelmiştir. Örneğin, devlet politikaları neticesinde bazı mal veya mal gruplarının fiyatları piyasada belirlenen fiyattın üzerine çıkabilir ya da monopol veya oligopol güce sahip firmalar karlarını arttırmak için fiyatları yükseltebilirler. Bunun sonucunda piyasa sisteminde aksaklıklar ortaya çıkarak fiyat

enflasyonu oluşmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifade ile piyasada yaşanan aksaklıklara bağlı olarak rekabet ortamının ortadan kalması sonucu kâr marjını arttıran firmaların neden olduğu enflasyon fiyat enflasyonu olarak ifade edilmektedir (Bilgili, 2014: 100)

1.4.2.6. Enflasyonla İlgili Beklentiler

Enflasyonun en önemli nedenlerinden bir diğeri de gelecekte enflasyonla ilgili oluşan beklentilerdir. Enflasyon beklentileri ekonomi politikası açısından özellikle de enflasyonla mücadelede kapsamında yönetilmesi gereken en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak enflasyonla ilgili beklentiler, enflasyonun gelecekte düşeceği yönünde ise talep veya maliyet enflasyonuna sebep olmayacaktır (Çolak ve Aktaş, 2009: 31). Çünkü ekonomik birimler enflasyonla ilgili oluşan beklentilere göre davranışlarını şekillendirecektir. Buna karşın ekonomide enflasyonun artacağına yönelik beklenti oluşursa, örneğin işçiler gelir kaybı yaşamamak için ücretlerinde artış isteyecek ve bu durumda üretim maliyetini arttıracaktır (Ertek, 2004: 88). Dolayısıyla enflasyonist ortamda zarar göreceğini düşünen ekonomik gruplar enflasyonun olumsuz etkilerden kurtulabilmek için satılan malın fiyatını arttıracaktır. Bu durum gelir çekişmesini ortaya çıkararak enflasyonun artmasına yol açacaktır (Dinler, 2016: 232). Ayrıca geçmiş dönemlerde yüksek enflasyon tecrübesine sahip ekonomilerde enflasyonun artacağı beklentisi, enflasyonun kendi kendini besleyerek yükselmesine yol açabilmektedir (TCMB, 2004: 5).

1.4.2.7. Çekirdek Enflasyon

Enflasyonun ölçülmesinde en yaygın kullanılan endeks olan TÜFE kapsamındaki bazı malların fiyatlarının dış şoklar, mevsimsel faktörler ve reel arz şokları gibi birçok nedene bağlı olarak değişiklik göstermesi TÜFE’de aşırı dalgalanmalara yol açabilmektedir. Bu durum TÜFE oranlarına bakılarak enflasyonla ilgili sağlıklı bilgi sahibi olmamızı engelleyebileceği için TÜFE’den sorun teşkil edebilecek dışsal faktörlerden en fazla etkilenenlerin çıkarılması yoluna gidilebilmektedir (Bocutoğlu, 2009: 99). Böylece fiyatlarda gözlenen geçici tüm etkenlerden arındırılmış, enflasyonun geleceğine ilişkin tahmin etme gücü yüksek olan çekirdek enflasyon oranına ulaşılmaktadır (TÜİK, 2008: 11). Diğer bir ifade ile

çekirdek enflasyon, enflasyonun temel eğilimlerini yansıtan, mevsimsel etkilerden arındırılmış ve para politikasının oluşturulmasında yardımcı olabilecek bir endeks olarak tanımlanmaktadır (Çolak ve Aktaş, 2009: 38; TCMB, 2013: 10).

Çekirdek enflasyon oranları hesaplanırken tüketici fiyatlarındaki tüm geçici etkileri dışlamak için “Özel Kapsamlı TÜFE Göstergeleri” fiyat endeksi kullanılmaktadır. Böylece bu fiyat endeksi uluslararası piyasada belirlenen enerji fiyatları, dolaylı vergiler, fiyatları devlet tarafından belirlenen ürünler, mevsimsel ürünler, fiyatlarında değişim gözlenen işlenmemiş gıda ürünleri, alkol ve tütün ürünleri gibi gruplar, tüketici fiyat endeksinden kademeli olarak ayrıştırılarak enflasyonun kaynağının belirlenmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır (Bilgili, 2014: 111; Eğilmez ve Kumcu, 2017: 65).

Diğer bir ifade ile TÜFE sepetinin içerisinde mevsimsel olarak fiyatları değişen mal ve hizmetler ya da fiyatı uluslararası piyasada belirlenen petrol, doğalgaz ve altın gibi ürünler de yer almaktadır. Bu ürünlerin fiyatları para politikasında bağımsız şekilde dalgalanabileceği için kalıcı fiyat değişimlerini yansıtan ve geçici fiyat şoklarını dikkate almayan çekirdek enflasyon oranları hesaplanırken bazı mal ve hizmet grupları çıkarılmaktadır. Dolayısıyla çekirdek enflasyon, ekonominin uzun dönem enflasyon trendini gösteren ve enflasyonist baskıyı yansıtan bir gösterge olarak değerlendirilmektedir (Telatar, 2002: 106). Bu kapsamda A, B, C ve D endeksleri oluşturulmaktadır. Bu endekslerin kapsamı:

A Endeksi: TÜFE’den mevsimsel ürünlerin çıkarılması neticesinde hesaplanmaktadır.

B Endeksi: TÜFE’den işlenmemiş gıda ürünleri, enerji, alkollü içecekler ve tütün ile altının çıkarılması ile hesaplanmaktadır. Bu endeks H endeksi olarak da ifade edilmektedir.

C Endeksi: TÜFE’den enerji, gıda, alkolsüz içecekler, alkollü içecekler ile tütün ürünleri ve altının çıkarılması ile hesaplanmaktadır. Bu endeks I endeksi olarak da ifade edilmektedir.

Son olarak D Endeksi: İşlenmemiş gıda, alkollü içecekler ve tütün ürünlerinin çıkarılmasıyla hesaplanmaktadır.

Bu endeksler içerisinde en dar kapsamı olan endeks para politikasının etkisinin daha belirgin olduğu ürünleri kapsayan C endeksi olarak belirtilmektedir. Sonuç olarak çekirdek enflasyon göstergeleri enflasyonun ana eğiliminin takip edilmesi ve orta vadeli enflasyon hedeflerini tahmin etmek için kullanılmaktadır (TÜİK,2019a).

1.5. Enflasyonun Maliyetleri

1.5.1. Beklenen Enflasyonun Maliyeti

Beklenen enflasyon maliyeti, ekonomiler için uzun süredir veri kabul edilebilecek bir enflasyona sahip olunması durumudur. Bu durumda bütün ekonomik birimler önceki dönemde fiyatlar genel seviyesini doğru tahmin eden birimleri takip etmekte ve beklenen enflasyon düzeyine göre ayarlamalar yapmaktadır (Bilgili, 2014: 112; Sachs ve Larrain, 1993: 345; Ünsal, 2009: 102). Başka bir deyişle enflasyonun beklenen oranlarda gerçekleştiği dönemlerde zaman içeren her sözleşme beklenen enflasyona göre düzenlenmektedir. Bu durumda borç alan ve borç veren ekonomik birimler ödeme zamanı geldiğinde paranın değerine ilişkin bilgi sahibi olmaktadır. Enflasyonun beklenen derecede gerçekleşmesinin bu tür ayarlamalarla reel bir maliyetinin olmadığı düşünülebilir fakat iktisat literatüründe, beklenen enflasyonun ekonomiye genel olarak dört maliyetinin olduğu belirtilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 250; Krugman ve Wells, 2011: 216; Mankiw, 2010: 109).

Beklenen enflasyonun birinci maliyeti: Enflasyon döneminde paranın elde tutulması hem sermaye kaybına hem de nominal faizleri yükseltmesi sebebiyle paranın elde tutma maliyetini yükseltmektedir. Dolayısıyla bireyler paralarını dövize çevirme ya da bankada tutmak istemektedir. Bu durum nakit para talebi düşürerek insanların para çekmek için daha fazla bankaya gitmesine neden olacaktır. Bu durum da “Ayakkabı Eskitme Maliyeti” olarak açıklanmaktadır.

Beklenen enflasyonun ikinci maliyeti: Enflasyon nedeniyle firmalar, fiyat kataloglarını sürekli değiştirmesi durumu “Menü Maliyeti” olarak açıklanmaktadır. Bu durumda firmalar fiyatları yükseltmek, kullanılan satış makinelerini değiştirmek ve mallarını takip etmek için ek maliyetlere katlanmak durumunda kalmaktadır. Ayrıca menü maliyetleri için kullanılan emek ve diğer girdiler enflasyonun olmadığı

durumunda başka alanlarda değerlendirilebileceği için menü maliyeti toplum için net kayıp olarak görülmektedir.

Beklenen enflasyonun üçüncü maliyeti: Ekonomilerde bütün mal fiyatlarının aynı oranda arttırılmasının zorluğundan dolayı nispi fiyat yapısında bozulmalar meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak fiyat yapısında yaşanan bozulmalar kaynak tahsisinde ve finansal sistemde bozulmalara sebep olmaktadır. Aynı zamanda bu durum ekonomik birimlerin sağlıklı karar vermesini engelleyen faktörler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak fiyatların nispi yapısında ortaya çıkan bozulmalar enflasyonun maliyetleri arasında değerlendirilmektedir.

Beklenen enflasyonun dördüncü maliyeti: Vergi yasaları, enflasyonun etkileri göz önüne alacak derecede esnek hazırlanmaması durumunda enflasyon vergi adaletsizliklerine sebep olmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun dördüncü maliyeti vergi sisteminde ortaya çıkmaktadır. Vergi yasaları nominal gelir baz alınarak belirlendiğinden, reel gelirden artış olmamasına rağmen ekonomik birimler daha yüksek vergi dilimine girmektedir (Blanchard, 2009: 54). Buna bağlı olarak ödenen verginin reel değeri yükselirken, reel harcanabilir gelir azalmaktadır. Ayrıca vergi hesaplamasında ve verginin ödeme zamanındaki gecikmeden dolayı devletin topladığı verginin reel değerinde azalma ortaya çıkacaktır (TCMB, 2013: 7).

Enflasyon oranının beklenen seviyede olması, mal ve hizmetlerin bu orana göre belirlenmesine neden olacaktır. Dolayısıyla reel faiz, reel çıktı ve gelir dağılımında değişime yol açmamasına rağmen Dornbush vd. göre enflasyon tamamen öngörülebilir olması durumunda bile ayakkabı eskitme maliyeti ve menü maliyetlerinin her durumda olacağını belirtilmektedir. Ancak enflasyon deneyimleri göz önüne alındığında enflasyon oranlarının tamamen öngörülmesinin çok nadir bir durum olduğu, genellikle eksik öngörüden dolayı beklenmeyen enflasyon durumu ile karşılaşıldığı gözlenmektedir (Dornbusch vd., 2016: 516; Parasız ve Özer, 2015: 364).

1.5.2. Beklenmeyen Enflasyonun Maliyeti

Enflasyon, belli dönemlerde ön görülemeyen oranlarda gerçekleşmektedir. Bu durum başlangıç maliyetlerinde ve uzun süreli toplu sözleşme yapan bireylerin reel gelirinde değişikliğe yol açmaktadır (Case vd., 2012: 483). Beklenmedik enflasyonun

maliyeti, ülkelerin enflasyon deneyimlerine bağlı olarak etkileri bakımından değişiklik gösterebilmekle birlikte genelde gelir dağılımı ve fiyat sisteminin etkinliği açısından değerlendirilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 350; Yıldırım vd., 2013: 378).

Nominal sabit değerli varlıkların reel değerinin değişmesi, enflasyonun en önemli etkilerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Sachs ve Larrain, 1993: 353). Enflasyon dönemlerinde ulusal para sürekli değer kaybettiği için ulusal para ile borç vermek zararlı, borç almak ise kazançlı bir iş olarak düşünülmektedir (Bocutoğlu, 2009: 86). Çünkü borcun geri ödeme zamanına kadar verilen para nominal olarak aynı olsa da reel olarak değer kaybetmektedir. Dolayısıyla ulusal para ile borç veren ekonomik birimler enflasyon oranı kadar zararlı, borç alan ekonomik birimler ise enflasyon oranı kadar kazançlı olmaktadır (Çolak ve Aktaş, 2009: 30). Bu doğrultuda sürekli net borçlu konumda olan devlet, beklenmedik enflasyondan daima kazançlı çıkarken, reel gelirlerinde ciddi kayıplara uğrayan sabit gelirli kesimler ise daima zararlı çıkmaktadır (Dornbusch vd., 2016: 179). Çünkü sabit gelirli kesim, satın alma gücünü enflasyona karşı koruyamamaktadır (Mankiw, 2010: 111). Sonuç olarak, gelirlerini enflasyona karşı koruyamayan kesimden, gelirini enflasyona karşı koruyabilen kesime doğru gelir akımı olmakta ve bu durum gelir dağılımında bozulmalara neden olmaktadır (Dinler, 2016: 233; TCMB, 2013: 7). Ayrıca fiyat artışlarının istikrarsız ve yüksek olması ulusal paraya olan itibarı da azaltmaktadır. Bu durum yabancı mevduat hesaplarının artmasına, kira ve ücret gibi sözleşmelerde yabancı paranın kullanılmasına ve giderek ulusal paranın yerine yabancı para birimlerinin kullanılmaya başlanmasına neden olmaktadır (Çepni, 2010: 60; Karluk, 2009: 386).

Tasarruf ve yatırımlar faiz oranlarına bağlı olarak enflasyondan etkilenmektedir (Ertek, 2004: 272; Tunca, 2005: 250). Tasarruflardan faiz geliri elde etmek için öncelikle nominal faiz oranlarının enflasyondan yüksek olması gerekmektedir. Nominal faiz oranlarından enflasyon oranlarının çıkarılması ile ortaya çıkan reel faiz oranı, tasarruflarını faize yatıranların elde edecekleri faiz oranını yansıtmaktadır. Enflasyon oranlarının ön görülememesi durumunda, enflasyon oranının nominal faiz oranının altında kalabileceği endişesi düşük ve orta gelirli grupları tasarruflarını harcamaya yönlendirmekte ya da tasarruf yapmaktan kaçınmalarına yol açmaktadır

(Bilgili, 2014: 114; Case vd., 2012: 483). Bu durum da yatırımların oluşması için gereken kaynakların yok olmasına yol açmaktadır. Yüksek gelirli tasarruf sahipleri ise spekülâtif alanlara yönelip daha fazla gelir kazanacakları düşüncesiyle tasarruflarını arttırmaktadır. Fakat ekonomik birimlerin spekülâtif yatırımlara yönelmesi, tasarruflarla yatırımlar arasındaki ilişkinin bozulmasına ve enflasyonun artmasına yol açmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 86; Krugman ve Wells, 2011: 217).

Kredi piyasası, beklenen nominal faizler üzerinden değerlendirildiği için beklentileri aşan enflasyon oranı söz konusu olduğunda krediyi alan ekonomik birimler zararlı, beklentilerin altında kalan enflasyon oranı durumunda ise krediyi veren ekonomik birimler kazançlı çıkmaktadır. Bu durum aynı zamanda servet transferine yol açabilmektedir (Mankiw, 2010: 111).

Beklenmedik oranlarda gerçekleşen enflasyon dönemlerinde, fiyat yapısında etkinlik bozulmakta ve genellikle fiyatlar ücretlerden daha hızlı arttığı için firmalar gelirlerini enflasyona karşı koruyarak karlarını artırma yoluna gitmektedir. Ancak bütün sektörlerde firmalar karlarını enflasyon oranlarına karşı koruyamamaktadır. Bunun sonucunda rekabet ortamında bozulmalar meydana gelmektedir (Dornbusch vd., 2016: 180).

İş gücü piyasası ve dış piyasalar açısından değerlendirildiğinde enflasyon, her iki piyasada da verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır (TÜİK, 2008: 3). Buna bağlı olarak fiyat istikrarının sağlanamaması, istihdamın azalmasına yol açmaktadır (TCMB, 2013: 7). Ayrıca enflasyonist dönemde döviz kurlarında düzenleme yapılması oldukça önemlidir. Aksi takdirde ülke ekonomisinde üretilen ürünlerin dış talebi azalacağı için dış ülkelerle rekabet etme gücünün zayıflamasına neden olacaktır. Bu durum dış ticaretin ülke aleyhine dönmesine yol açmaktadır (Branson, 1995: 463; Çepni, 2010: 60).

1.6. Enflasyonun Ortaya Çıkardığı Sonuçlar

1.6.1. Enflasyonun Mikro Sonuçları

1.6.1.1. Fiyatlardaki Değişimler

Enflasyonun en önemli etkilerinden birisi, fiyatlardaki değişmeler ile nominal değerli varlıkların reel değerini değiştirmesidir (Tunca, 2005: 249).

Örnek olarak 1000 TL nominal geliri olan birey tanesi 100 TL olan bir üründen 10 tane alabilmektedir. 10 tane ürün satın alabilmesi bireyin satın alma gücünü yani reel gelirini temsil etmektedir. Fiyatlardaki değişimle ürünün fiyatının 200 TL olduğu durumda kişi nominal geliri ile bu üründen 5 adet alabilmektedir. Bu durumda bireyin nominal geliri değişmemesine rağmen reel geliri azalmış olmaktadır (Parkin, 1990: 104). Ürünlerin fiyatındaki artış, ürünleri talep eden kesimlerin, reel gelirini düşürmekte ve refahlarının azalmasına yol açmaktadır (Sachs ve Larrain, 1993: 345). Ürünün fiyatındaki değişimin etkisi, ürünün ikame durumu ya da talep eden veya talep edemeyenler açısından değişiklik göstermektedir. Özellikle istikrarsız ve yüksek seviyelerde seyreden enflasyon oranları, iktisadi birimlerin fiyatların nispi hareketlerini takip etmesini zorlaştırmakta ve fiyat mekanizmasının yol göstericilik işlevini tahrip etmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 350; Karluk, 2009: 385).

1.6.1.2. Gelirlerdeki Değişmeler

Enflasyonun fiyatlarda ortaya çıkardığı değişim doğrudan reel geliri de değiştirmektedir. Bu durumda bireylerin, gelirinde yaşanan artış ile fiyatlarda yaşanan artışın oransal karşılaştırılması enflasyonun bireylerin refahlarını etkilemesi bakımından önem arz etmektedir. Eğer nominal gelirlerdeki artış oranı, fiyatlardaki artış oranı ile aynı ise bireyler enflasyondan etkilenmemektedirler (Acemoğlu vd., 2016: 248; Bocutoğlu, 2009: 89). Nominal gelirinin artış oranı, fiyatlardaki artış oranından fazla ise bireyler bu durumdan artış oranlarının farkı kadar kazançlı çıkmaktadır. Son olarak nominal gelirlerdeki artış, fiyatlardaki artıştan daha düşük olduğu durumda ise bireyler artış oranlarının farkı kadar fakirleşmektedir. Nominal gelirlerdeki artış oranı ile fiyatlardaki artış oranındaki ilişkiye göre toplumda gelirler yeniden bölüşülmektedir. Dolayısıyla nominal gelirini enflasyondan daha az arttırabilen kesimlerden, nominal gelirlerinin fiyatlardaki artıştan daha fazla arttırabilen kesimlere bir gelir aktarımı ortaya çıkmaktadır (Ertek, 2004: 275).

Bu düşünce tarzı, enflasyonun reel ücretler tarafından belirlendiği kabulüne dayanmaktadır. Örneğin enflasyonun %10 olduğu bir dönemde nominal ücretler %15 artarsa bu kabulden hareketle reel ücret düzeyi %5 artmaktadır. Dolayısıyla refah seviyesi yükselmektedir. Enflasyonun sıfır olduğu varsayımı altında ise reel ücretler ve refah seviyesi %15 artacaktır. Ancak bir ekonomi de reel ücretlerin belirlenmesinde

sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeler gibi farklı etkenler de söz konusu olmaktadır (Ünsal, 2009: 104).

1.6.1.3. Servetteki Değişmeler

Enflasyon, nominal anlamda fiyatı belirlenmiş tahvil, para gibi varlıkların reel değerinde değişikliğe sebep olmaktadır (Dornbusch vd., 2016: 179). Enflasyon oranlarının sebep olduğu bu varlıkların reel değer değişimi servet aktarımına yol açmaktadır. Örneğin konut fiyatları ve konut kiralari genel olarak enflasyon oranlarına göre ayarlanmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 89). Konut sahipleri açısından incelendiğinde enflasyonist ortamda konut fiyatları artmaktadır. Dolayısıyla konut sahipleri kira gelirlerini enflasyondan korumak için kira ücretlerini enflasyon oranında arttırmaktadır (Tunca, 2005: 249; Sachs ve Larrain, 1993: 345). Böylece konut sahibi enflasyondan etkilenmezken, kira ücretleri enflasyon oranında yükselmesi sebebiyle kiracılar, gelirinin daha yüksek oranlı kısmını kira ödemesi için ayırması gerekmektedir. Bu yüzden enflasyon konut sahibinin gelir ve servetini arttırırken, kiracının reel gelirini ve servetini azaltmaktadır.

1.6.2. Enflasyonun Makro Sonuçları

1.6.2.1. Enflasyonla İlgili Belirsizlik ve Beklentiler

Ekonomik kararların alınmasında ortalama fiyat seviyesinin yönü ve derecesi son derece önemlidir. Bu konuda oluşan belirsizlik makro ekonominin en önemli sorunlarından birisidir (Arslan, Demirhan, Hülagü ve Şahinöz, 2011: 7). Çünkü üretim faaliyetleri içerisine girecek firmalar, fiyat değişmelerinde yaşanacak belirsizliğin istikrarsızlık getireceğini düşünerek kararlarını erteleyebilmektedir (TCMB, 2013: 6). Emek piyasası açısından düşünüldüğünde enflasyonla ilgili belirsizlik, sözleşme sürelerinin kısalmasına ve sürekli yeni sözleşme yapılmasına neden olmaktadır (Dornbusch vd., 2016: 182; Orhan ve Erdoğan, 2008: 350). Ayrıca bireylerin tüketim ve üretim faaliyetlerinde belirsizlik ve beklenti ortamının önemli etkili olmaktadır. Bireyler, gelecekte fiyatların daha da yükselebileceği, dolayısıyla gelecekte aynı bütçe ile daha az mal ve hizmet alabileceği, gibi bir beklenti içerisine girerse bu durumunda harcamalarını öne çekecektir. Bunun sonucunda enflasyon oranlarının daha da yükselecektir. Aksi durumda ise bireylerin gelecekte fiyatların düşeceği yönündeki bir

beklentisi harcamaların sürekli olarak ertelenmesine neden olacaktır. Buna bağlı olarak üretilen mal ve hizmetlere olan toplam talepte azalma ortaya çıkacaktır. Toplam talepte yaşanan gerileme ise gayri safi milli hasılanın gerilemesine ve işsizlik oranlarının artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla enflasyonla ilgili belirsizlikler ve beklentiler toplumların refahlarını etkileyen faktörler arasında değerlendirilmektedir (Mankiw, 2010: 111; Parasız ve Özer, 2015: 363).

1.6.2.2. Spekülasyon

Enflasyon, ekonomik faaliyetleri etkilemekle beraber ekonominin doğasını da değiştirmektedir. Enflasyonun fiyat mekanizmasını bozucu etkilerinin olması ekonomik açıdan akılcı çözümlerin alınmasını engelleyen etkenler arasında yer almaktadır. Ayrıca enflasyon bireylerin çok kısa dönemli kararlar alınmasına yol açarak gelecekle ilgili beklentilerin bozulmasına ve güvensizlik ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Buna bağlı olarak belirsizlik ortamı ve gelecekle ilgili beklentiler çerçevesinde fiyatların yükseleceği beklentisi altında fiyatlar düşük iken özellikle menkul kıymet, değerli metaller ve diğer malları alınması ve daha yükseldiğinde satma gibi işlemler gerçekleştirilmektedir (Bocutoğlu, 2009: 91; TCMB, 2013: 7). Bu tür faaliyetlere girişilmesi spekülasyon olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile piyasa koşullarına göre riskleri almak koşuluyla geleceğe yönelik fiyat tahminlerinin yapılması ve bu yolla para kazanma yönelik faaliyetler spekülasyon çerçevesinde değerlendirilmektedir. Piyasa koşullarını göz önüne alarak insanlar üretim faaliyetleri yerine daha fazla kar elde etme amacıyla bu tür spekülatif davranışlar içerisine girmektedir. Ancak spekülatif davranışların yaygınlaşması üretim faaliyetlerinin düşmesine ve işsizliğin artmasına yol açmaktadır (Çolak ve Aktaş, 2009: 31; Ertek, 2004: 273).

1.7. Enflasyonla Mücadele Politikaları

Enflasyon, dünya piyasasındaki arz ve talep faktörlerinden büyük ölçüde etkilendiği için ortadan kaldırılması mümkün olmayan bir olay olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak fiyat hareketlerinin bir göstergesi olan enflasyon, arzu edilmeyen bir durum olarak ifade edilmektedir.

Ortodoks (geleneksel) istikrar politikaları çerçevesinde enflasyondan kaçınmak için enflasyon politikasının iki hedefi olmalıdır. Bu doğrultuda talep enflasyonu ile mücadele ederken, ilk hedef olarak talebin artmasına yol açmayacak tedbirler alınmalı yani daraltıcı maliye politikası araçlarıyla toplam talep düşürülmeye çalışılmalıdır. İkinci hedef olarak talep artışını teşvik edecek uygulamalardan kaçınarak, enflasyonun gelir dağılımı üzerindeki etkilerini göz önüne alınmalı ve enflasyonun olumsuz etkisini asgari düzeye indirecek politikalar ortaya koyulmalıdır (Branson, 1995: 500; Türk, 1966: 6-7).

Diğer bir ifade ile enflasyonla mücadelede Ortodoks (geleneksel) istikrar programları iç ve dış dengeyi birlikte sağlayabilmek için uygulanan programlardır. Ortodoks politikaların temel amaçları bir ekonomideki tüm aşırı talep yaratan unsurların azaltılması yoluyla yurt içi enflasyonu hızla düşürmek ve dış dengeyi iyileştirmektir. Buna bağlı olarak reel ücretlerin düşürülmesi ve fiyat kontrollerinin aksine Ortodoks politikalar fiyatların serbest bırakılması önermektedir. Ayrıca Ortodoks politikaların uygulanmasında ekonomik birimlerin uygulanacak olan politikalara olan güveni çok önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Karluk, 2009: 411).

Fiyatlardaki yükselmeye sebep olan kaynaklara göre para ve maliye politikaları Ortodoks istikrar programları çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu bağlamda ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda açık piyasa işlemleri, reeskont oranları, karşılık oranları, kredi sınırlaması ve selektif kredi denetimleri gibi para politikası enstrümanları kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak para politikası aracılığı ile para hacmi değiştirilerek para ve kredi politikaları uygulanmaktadır. Eğer ekonomide talep kaynaklı bir enflasyon durumu söz konusu ise enflasyonda toplam talebi düşürmek için daraltıcı para politikası kullanılması uygun görülmektedir. Buna bağlı olarak Ortodoks politikalar çerçevesinde fiyatlarda istikrarın sağlanabilmesi için ağırlıklı olarak parasal araçların kullanılması ve yerli paranın ileriye dönük kararlarında “çapa” olarak kullanılması öngörülmektedir. Ek olarak kamu maliyesinde sağlanacak ciddi disiplinle sıkı para politikasının desteklenmesi gerekmektedir (Birinci, 1989: 24).

Daraltıcı para politikası uygulanması neticesinde para arzında azaltılması, faiz oranlarının artmasına yol açmaktadır. Faiz oranlarının artması ise yatırım ve tüketim

harcamalarında düşmeye sebep olacağı için toplam talep düşmekte ve böylece talebin fiyatlar üzerindeki baskısı azalmaktadır. Aynı zamanda enflasyonist ortamda para politikası ile spekülâtif yatırımlar önlenmektedir. Faiz oranları aracılığıyla sermayenin marjinal verimliliğinden bağımsız olarak spekülâtif yatırımlara karşı müdahalede bulunulabilir. Ancak bu durum diğer yatırımları da etkileyeceğinden doğrudan banka kredilerinin sınırlandırılması, kredi oranlarını arttırmadan yatırımların devam etmesine olanak sağlamaktadır (Birinci, 1989: 28).

Maliyet kaynaklı enflasyon durumunda ise para politikası maliyetleri düşürücü ve üretimi destekleyecek şekilde kullanılmalıdır. Genişletici para politikası ile para arzı arttırılarak faizler düşürülmelidir. Faiz oranlarının düşmesi, yeni yatırımların yapılması ve firmaların üretimlerini arttırmaları için daha uygun fırsatlar sunmaktadır. Aynı zamanda maliyet kaynaklı enflasyonla mücadelede firmalar ar-ge faaliyetleri ve işçi eğitimleri gibi etkenlerle verimliliklerini arttırarak üretim maliyetlerini düşürmektedir. Dolayısıyla bu uygulamalar maliyet enflasyonu ile mücadeleye yardımcı olmaktadır (Ertek, 2004: 287).

Enflasyonla mücadelede uzun dönem uygulamalar gerektiren maliye politikaları ise kamu harcamaları ve kamu gelirleri araçlarındaki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Talep kaynaklı enflasyonun yaşandığı durumda daraltıcı maliye politikaları araçları kullanılarak devlet harcamalarında ve vergi sisteminde değişiklikler yapılarak önlemler alınmalıdır. Örneğin: kamu harcamalarının azaltılması veya vergi oranlarının yükseltilmesi gibi araçlarla toplam talep düşürülmeli dolayısıyla talebin fiyatlar üzerindeki baskısı azaltılmalıdır (Eğilmez ve Kumcu, 2017: 125).

Eğer üretim maliyetlerindeki artıştan dolayı enflasyon yükselmiş ise aynı şekilde kamu harcamaları ve vergi sisteminde yapılacak değişikliklerle önlemler alınarak, üretim maliyetlerin düşürülmesine yönelik vergi indirimleri gibi genişletici maliye politikası araçları kullanılmalıdır. Maliye politikalarının enflasyonla mücadelede başarılı olabilmesi için başta para politikası olmak üzere diğer politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü kısa dönemde hazine ve dış borçlanma gibi yöntemlerle istikrar sağlanabilirken bütçe, kamu politikaları ve vergi sistemindeki değişikliklerin istikrarlı olarak etkisi ancak uzun dönemde görülmektedir.

Bu bağlamda Ortodoks(geleneksel) politikalarla enflasyonla mücadelede aşağıda verilen uygulamaların kullanılması enflasyonun önlenmesine yardımcı olacaktır (Karluk, 2009: 411; Türk, 1966: 23):

- Kur rejiminde istikrarın sağlanması,
- Ekonominin yapısal problemlerinin çözülerek üretim ve verimlilik artışının sağlanması,
- Kamu harcamalarının azaltılması ve etkin tasarruf önlemlerinin alınması,
- Kamu gelirlerinin arttırılmasına yönelik vergi oranlarının yükseltilmesi ya da borçlanma uygulamaları,
- Doğru özelleştirme politikaları,
- Toplam talep düzeyini düşürecek borç yönetimi uygulamaları

Ortodoks istikrar programlarına ek olarak özellikle Latin Amerika ülkelerinde kısa sürede enflasyonu düşürmeye yönelik olarak Heteredoks (çoklu) istikrar programları uygulanmaktadır. Heteredoks istikrar programları, üretim ve istihdam düzeyinde gerileme meydana getirmeden ücret ve fiyatlara doğrudan müdahale tedbirleri içermektedir. Bu politikalarda enflasyonun hızla düşürülmesi, ekonomide dengeyi ve sürüklemeyi önlemek için bir anahtar fiyat temel (çıpa) alınmaktadır. Bu çıpa (faiz oranı, para arzı, döviz kuru ya da banka kedileri olabilmektedir) üzerinden istikrar sağlanmaktadır. Ancak uygulamada daha iyi sonuçlar alınması açısından birden fazla çıpa da seçilebilmektedir (Aypek, Ban, Güzel, Küçüközmen ve İltaş, 2009: 200).

Heteredoks istikrar programları çerçevesinde en çok uygulamaya koyulan uygulama gelirler politikasıdır. Bu politika ile üretim faktörlerinin ücret, faiz, rant, kar gibi bazı gelirlerine doğrudan ya da faizlerin dondurulması şeklinde müdahale edilmektedir. Böylece iç faktörlerden kaynaklı fiyat artışları durdurulmaktadır. Ancak ithal edilen ürünlerden kaynaklı enflasyon söz konusu ise fiyat ve ücretlerin dondurulmasına yönelik politikalar etkisini kaybetmektedir. Ayrıca yüksek enflasyon neticesinde ulusal paranın diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesi enflasyonla mücadelede engel teşkil etmektedir (Eğilmez ve Kumcu, 2017: 197).

Döviz kurlarında yaşanan artış öncelikle ithal malların fiyatlarının ulusal para cinsinden artmasına daha sonra bu fiyat artışlarının ücret ayarlamalarını etkilemesiyle ekonomideki tüm nominal fiyatlara yansımaktadır. Bu durumu engelleyebilmek için heteredoks politikalar çerçevesinde döviz kurunu sabitleme uygulaması kullanılmaktadır. Ancak bu politikalar reel paranın değer kazanması neticesinde kısa sürede dış ticaret ve ödemeler dengesinde bozulmalara yol açmaktadır. Buna bağlı olarak politikanın başarılı olabilmesi için kuvvetli bir dış finansman desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca döviz kuruna dayalı olarak yürütülen istikrar politikası daha çok enflasyonun yüksek seyrettiği ülkelerde diğer politikalara göre daha az uygulama maliyeti olduğu için uygulanmaktadır. Bu politikanın ılımlı enflasyonun olduğu ülkelerde başarılı olma ihtimali oldukça düşüktür (Karluk, 2009: 413).

Genel kabul gören Ortodoks politikalarından farklı olarak uygulanan Heteredoks politikalar, piyasa dengesine müdahale etmesi ve bu müdahalelerin karaborsa gibi uygulamalara yol açması sebebiyle kalıcı olarak uygulanmamaktadır. Bu yüzden heteredoks politikalar istikrarı engelleyen olumsuz beklentileri kırmak için Ortodoks politikaların yanında tamamlayıcı olarak uygulanması daha etkili sonuçlar alınmasında etkili olmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2017: 198-199).

1.8. 1980-1991 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyonun Seyri

Dünya ekonomisi 1970’li yıllar boyunca çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bretton Woods sisteminin altın ve dolara bağlı olarak sürdürdüğü sabit kur düzeninin bozulması ve petrol fiyatlarının artması bu dönemde karşılaşılan önemli sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Bu sorunlara bağlı olarak dünya ekonomisinde enflasyon ve durgunluk ortaya çıkmıştır. Enflasyon ve durgunluk sürecinin aşılmasında Keynesçi politikaların yetersiz kalması piyasa mekanizmasına ağırlık veren politikaların savunulmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak dünya ekonomilerinde kamunun ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılmasına yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikaların uluslararası ticaret alanındaki yansımaları ise uluslararası sermaye hareketleri ve ticaretin önündeki engellerin azaltılması şeklinde olmuştur (Pamuk, 2014: 263).

Bu duruma bağılı olarak Türkiye ekonomisi 1980 yılından önceki dönemlerde yaşadığı olumsuz ekonomik koşullar neticesinde gerek kalkınma planları ile gerekse hükümetlerin yeniden yapılanma önerileri ile ekonomik göstergelerde istikrarı sağlamak için çeşitli programlar ortaya koymuşlardır. Ancak özellikle 1970’li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan dış ödemeler krizi, yüksek enflasyon oranları, ekonominin kapalı bir yapıda olması ve ithal ikameci sanayi politikası Türkiye ekonomisinin çok ağır bir bunalıma girmesine neden olmuştur. Enflasyon oranları üzerinden örnek verecek olursak bu ekonomik bunalım döneminde enflasyon oranı, önceki ağır ekonomik bunalıma (1957-58 dönemi) kıyasla üçe dörde katlanmıştır (Kepenek, 2014: 192; Şahin, 1995: 181).

1970’li yıllardaki ekonomik bunalımın ağır sonuçlarının ortaya çıkmasında siyasi ve toplumsal açıdan birbiriyle rekabet içerisinde olan çıkar gruplarının varlığı ile siyasi istikrarsızlığın önemli etkileri olmuştur (Erdem, Şanlıoğlu ve İlgün, 2009: 159; Kazgan, 2006: 115). Ayrıca bu gelişmelerin dışında ekonomik bunalımı derinleştiren önceden öngörülemeyen bazı dış etkenler yaşanmıştır. Bu bağlamda 1974 yılında OPEC’in ham petrolün fiyatını arttırması, Kıbrıs olayı, Türkiye’nin yoğun ekonomik ilişkileri olan ülkelerde ekonomik bunalım yaşanması ve ABD dolarının altın ile tanımlanmasından vazgeçilmesi bu etkenler arasında sıralanabilir. Türkiye ekonomisinde 1977-78 yılları arasında alınan istikrar tedbirlerinin yetersiz kalması üzerine 1980 yılı başında hükümet Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yeni bir stand-by anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde IMF dünya ekonomisinde piyasa yanlısı politikaların ağırlık kazanmasına bağılı olarak, Türkiye ekonomisinde devlet müdahalesinin terk edilerek piyasa mekanizmasının benimsenmesini ve ekonominin dışa açılmasını önermektedir. Bu doğrultuda kamuoyunda 24 Ocak kararları olarak bilinen Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı istikrar ve liberalleşme politika paketi uygulamaya konulmuştur (Doğruel ve Doğruel, 2005: 194).

24 Ocak İstikrar programında kısa ve uzun vadede ekonominin yapısında önemli değişiklikler yapılması ve piyasalara tek yol göstericinin “fiyat mekanizması” olarak belirtilmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Ayrıca bu program kısa vadede ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve enflasyonun düşürülmesini hedeflemektedir. Uzun dönemde ise kalıcı ve yapısal değişim sağlamak amacıyla devletin ekonomiye

müdahalesini azaltarak mal hizmet piyasasında fiyatların piyasa şartlarına göre serbestçe belirlenmesini hedeflemektedir (Karluk, 2009: 418; Yalın ve Alkin, 2017: 156).

Bu doğrultuda 24 Ocak kararlarının temel ilkeleri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) 1980 yılı faaliyet raporunda açıklanmıştır. 24 Ocak kararlarının temel ilkeleri aşağıda sıralanmaktadır (İlter, 1994: 31; Parasız, 2001: 311-312; TCMB, 1981: 31):

- Etkin bir ekonomi yönetimi ile mikro düzeyde müdahaleler yerine makro düzeyde tutarlı kararlar alınmalıdır. Ayrıca özel sektörden imalat sanayi ve ihracatta maksimum seviyede yararlanılmalıdır.

- Enflasyonun kontrol altına alınması öncelikli sorundur. Enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için para ve kredi politikası titizlikle sürdürülmeli, zamanla kamu sektörünün finansman açığı kapatılmalı ve Hazine'nin Merkez Bankasından borçlanması yakından izlenmelidir. Bu aşamadan sonra ekonominin sağlıklı bir şekilde büyüebilmesi düşünülmelidir.

- Öncelikle mevcut âtil kapasiteler tam olarak harekete geçirilmeli daha sonra yeni yatırımlara girişilmelidir.

- İhracatın hızla artırılması için diğer önlemlerle birlikte gerçekçi ve esnek bir döviz kuru politikası takip edilmelidir.

- Tasarrufların artırılması ve mali kurumlar aracılığıyla yönlendirilmesi için gerçekçi bir faiz politikası izlenmelidir.

- Finansman açığının kapatılmasının yanında istihdam artırıcı yatırımların hızlanması için yabancı sermayenin teşvik edilmesi gerekmektedir.

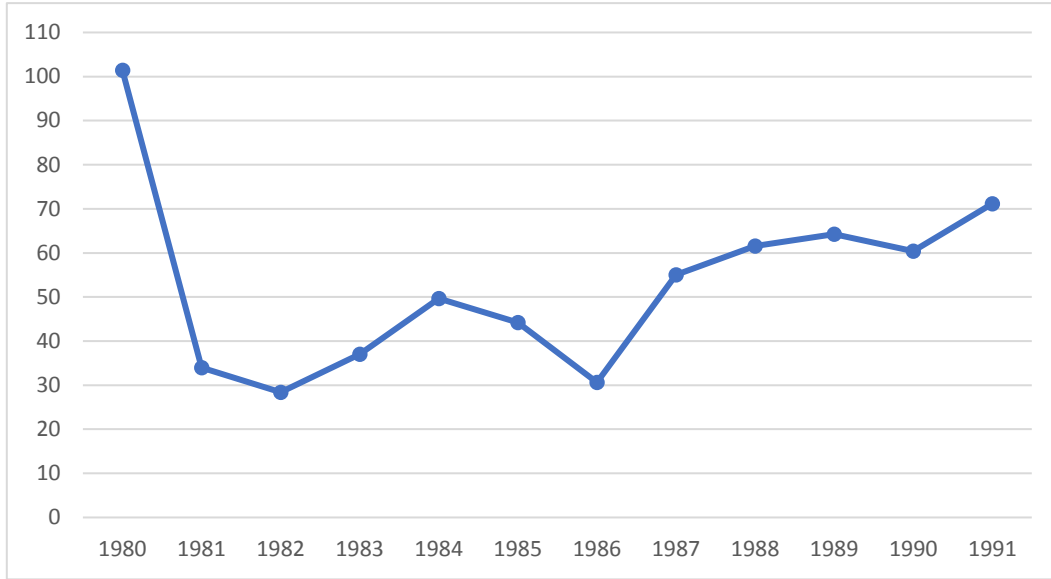
Bu temel ilkeler çerçevesinde Türkiye ekonomisi 24 Ocak kararları ile kısa vadede etkisini gösterecek bir makro ekonomik istikrar programının yanında etkisi uzun dönemde görülebilecek yapısal uyum reformlarını uygulamaya başlamıştır (Şahin, 1995: 193; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 2).

24 Ocak kararları doğrultusunda fiyat artışlarının nedeni parasal genişleme ile sağlanan nominal talep fazlalığının olduğu kabul edilmiştir. Bunun sonucunda petrol fiyatları ve kamu kesiminin ürettiği mallar hariç iç talebi kısıtıcı tedbirler öne çıkarılmıştır. Ayrıca tedbirler kapsamında gerçekleştirilen devalüasyon sonucunda ithal ara malların fiyatları artması ve ikinci petrol şokunun etkisiyle 1980 yılında enflasyon oranı 101,8 seviyesinde gerçekleşmiştir (İlter, 1994: 31).

Uygulanan istikrar programları ve tedbirlerin etkisiyle fiyatların artış hızı, 24 Ocak kararlarını izleyen 1981 ve 1982 yıllarında %66'nın üzerinde bir oranda azalarak 1981 yılında %34 ve 1982 yılında %28,4 seviyesine kadar geriletılmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında kamu harcamalarının kısılması ve askeri yönetim altında uygulanan gelirler politikasının önemli etkenleri olmuştur (Doğruel ve Doğruel, 2005: 195; Yenal, 2013: 134).

Fakat gerçekleşen fiyat düzeyinin beklenen fiyat düzeyinin üstünde gerçekleşmesinin başka bir deyişle enflasyon beklentisinin sürmesi enflasyonla mücadelenin sınırlı kalmasında ve 1983 yılında enflasyonun düzeyinin yükselmesine yol açmıştır. 1983 yılı itibariyle tekrardan yükselen enflasyon oranlarını hükümet bir program dahilinde kontrol altına almayı hedeflenmesine rağmen Şekil 1.1 de görüleceği üzere yükselme eğilimi 1984 yılına kadar sürmüştür. Ancak bu süreçte fiyatların artış hızının artmasında firmaların talebin aşırı daralması karşısında üretimlerini ihracata yönlendirmede karşılaştığı uyum sorunlarının ortaya çıkmasının ve bu firmalara kredi veren bankaların zor duruma düşmelerinin katkısı vardır (Erdem vd., 2009: 167; Kılınçbay, 1999: 342).

Şekil 1. 1: 1980-1991 Yılları Arasında Enflasyonun Seyri

Açıklama: Şekil Tüketici Fiyat Endeksi 12 Aylık (% Değişme) verilerinden oluşturulmuştur.

1984 yılından itibaren düşme eğilimi gösteren enflasyon oranları 1986 yılında %30,7 seviyesine kadar düşürülmüştür. Enflasyonda yaşanan bu düşüşte petrol fiyatlarının gerilemesinin ve dış ticarete önemli bir aktör olan OECD ülkelerinde yaşanan düşük fiyat artışları etkili olmuştur. Ancak Şekil 1.1 de görüleceği üzere 1986 yılından itibaren enflasyon düzeyindeki düşüş sürdürülememiş ve fiyatlar yeniden yükselmeye başlamıştır. Fiyatlardaki yükselişin ortaya çıkmasında KİT ürünlerine yapılan zamların, KDV'nin uygulanmaya başlanmasının, bazı fonların oluşturulmasının ve faizlerin yükselmesinin önemli etkileri olmuştur (Karluk, 2009: 393). Fiyatlar düzeyindeki bu yükseliş 1989 yılına kadar devam etmiş ve 1989 yılı itibarıyla enflasyon oranı %64,3 seviyesine yükselmiştir. Bu süreçte enflasyon oranlarının yükselmesinde para arzının kontrol edilememesi, 1987 genel seçimleri, uygulanan iktisat politikaları, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ortaya çıkan talep artışı ve ekonominin yapısal problemleri önemli rol oynamaktadır (Şahin, 1995: 200).

24 Ocak kararlarına dayanan yapısal uyum reformları çerçevesinde 1989 yılında "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" Resmî Gazetede yayımlanmıştır (Resmi Gazete, 1989). Bu karar ile temelleri 1930 yılında atılan ve 1960 sonrası dönemde kararlılıkla sürdürülen ithal ikameci sanayi modeli yerine dışa açık bir büyüme modeli getirilmesi öngörülmektedir (Parasız, 2001: 341-342).

Ayrıca bu karar ile Türk lirası ile yabancı paraların dolaşımı üstündeki kısıtlamalar kaldırılarak, diğer bir deyişle Türk lirasının konvertibl (diğer ülke para birimleri ile değiştirilebilir) hale gelmesi sağlamıştır (Kepenek, 2014: 213; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 124).

32 Sayılı karara bağlı olarak gerekleŖecek serbestleŖme ile Türkiye ekonomisindeki finansal ve yapısal dengesizliklerin giderebileceğini dūŖün÷lmüŖtür (Kazgan, 2006: 149). Fakat 32 sayılı karar ile ödemeler bilançosu sermaye hareketlerinin yanında mali piyasalarında serbestleŖmesi neticesinde döviz TL'nin tam ikamesi haline gelmiştir. Bu karara iliŖkin dönemin TCMB baŖkanı RüŖdü Saracoęlu “Bütçe disiplinin olmadığı bir ortamda serbest kambiyo rejimi enflasyonu kurumsallaŖtıracaktır” Ŗeklinde kaygılı ifadeleri ile Meksika deneyimi de göz önüne alındığında bütçe disiplini sağlanmadan atılmış olan bu karar neticesinde enflasyon yeni bir nitelik kazanmıştır. Sonuç olarak 32 Sayılı Karar'ın çıktığı 1989 yılından itibaren enflasyon oranı 1990 yılında bir miktar düşse de kısa vadede 1991 yılında tekrardan yükselme eğilimi göstererek %70 düzeyinin üstüne çıkmasına neden olmuŖtur (Doęruel ve Doęruel, 2005: 200).

Genel olarak 1980-1991 dönemi değerlendirildiğinde enflasyon oranlarının istikrarsız bir seyir izlediği gör÷lmektedir. Enflasyon oranları bu dönemde ortalama %53 seviyesinde gerekleŖmiştir. 1980 yılında 101,4 düzeyinde olan enflasyon düzeyi ilgili dönem içerisinde 1986 yılında %30,7 seviyelerine kadar düşür÷lmesine rağmen 1991 yılında %71 seviyesine kadar yükselmiştir. Fiyatlar genel seviyesinin bu seyrinde ekonominin üretim yapısı, girişimci ve özel kesimin karşılaŖtığı zorluklar ile enflasyonla ilgili beklentilerin yönetilememesi gibi yapısal sorunların varlığı önemli etkenler olarak sıralanabilmektedir. Bunlara ek olarak piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaŖanan parasal genişleme, dış kredi kullanımı ile ithalatın önünün açılmasının, tüketici kredilerindeki genişleme ve tüketim kalıplarındaki deęiŖmesi sonucunda iç ve dış borç stokundaki artışlar da fiyat istikrarının sağlanmasının önündeki diğer engeller olarak değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 216; İlter, 1994: 40).

Ayrıca uygulanan politikalar çerçevesinde hacmi giderek artan uluslararası sermaye hareketleri (özellikle kısa dönemde spekülatif amaçlı sermaye girişleri) ülke

ekonomileri için bir istikrarsızlık kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda 1980’li yıllarda Türkiye de özellikle finans sektörünün serbestleşmesi ve dışa açılma sürecine bağlı olarak kambiyo rejiminde değişikliğe gidilmesi fiyat istikrarının sağlanamamasına katkı sağlamıştır (Yalın ve Alkin, 2017: 179).

1.9. 1992-2002 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyonun Seyri

Türkiye’de enflasyon oranlarının 1988 yılından itibaren %65 dolaylarında dalgalanması ve yükselme eğilimini sürdürmesi enflasyona kalıcı bir nitelik kazandırmıştır. Aynı zamanda ekonomik koşullar 1980 öncesine göre değişiklik göstermekte ve dış etmenlerin fiyatlar üzerinde baskı oluşturmadığı 1988 yılından itibaren TL değer kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde bütçe açıklarında yaşanan artış ile kamunun bütçe açıklarını 32 sayılı karar çerçevesinde derinleşen para piyasası olanaklarını kullanarak finanse etme imkanına kavuşması neticesinde reel faizler yükselmiştir. Bunun sonucunda enflasyonun kaynakları değişiklik göstererek yüksek iç faizler enflasyonun en önemli nedeni olarak değerlendirilmektedir (Doğruel ve Doğruel, 2005: 202; Pamuk, 2014: 279).

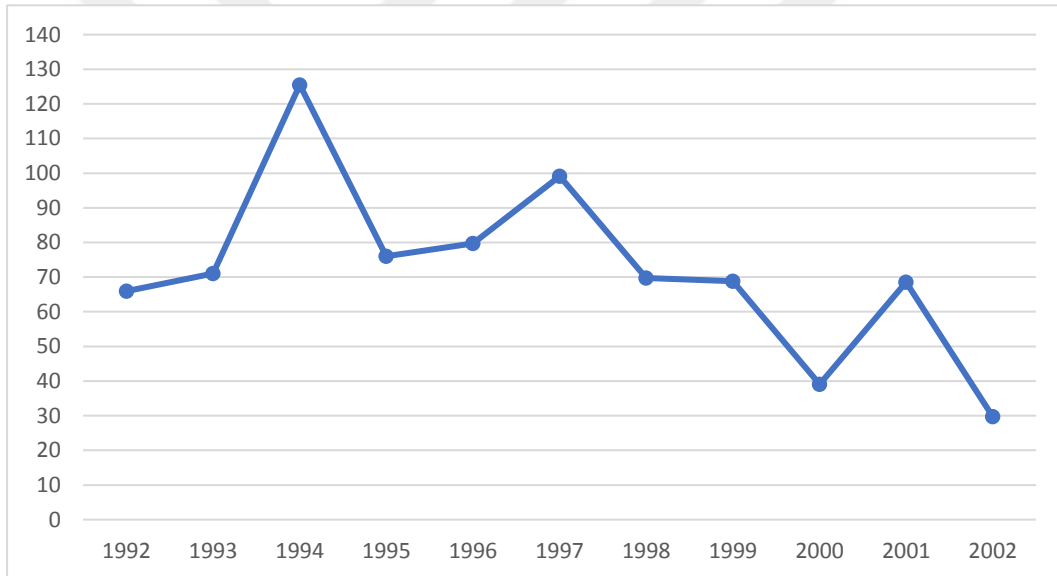
1990’lı yılların başında ekonomi yönetiminin başlıca tartışma konularından biri enflasyon ve yüksek faizler arasındaki ilişki olmuştur. Buna bağlı olarak reel faiz oranlarının yüksek olması enflasyonun kalıcı bir nitelik kazanmasının nedeni olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde enflasyonla mücadele konusunda heterodoks¹ politikalar uygulayan İsrail ve Meksika’nın başarılı sonuçlar elde etmesi ve Arjantin’in faizleri düşük tutarak uyguladığı istikrar paketlerinin başarısı Türkiye’de bu modellerin benzerlerinin uygulanabileceğine yönelik bir eğilimi ortaya çıkarmıştır. Ancak 1990’lı yılların ilk yarısında ne faizlerin düşürülmesi konusunda ne de toplumsal uzlaşının sağlanması için gerekli ortam oluşmamıştır (Erdem vd., 2009: 245).

Bu dönemde Şekil 1.2 de görüleceği üzere 1992 yılında %66 oranındaki enflasyon düzeyi 1993 yılında 71,1’e çıkmıştır. Enflasyon düzeyinin yükselmesinde

¹ Heteredoks politikalar, genellikle ilk aylarda kademeli olarak başta kur ve ücretler olmak üzere fiyat dondurma olarak kabul edilebilecek “gelir politikası” uygulanır. Daha sonra Ortodoks politikalar gibi bütçe disiplini sağlamaya yönelik politikalar ve bir nominal çapa (yerel para ya da döviz kuru) seçilerek uygulanır (Doğruel ve Doğruel, 2005: 203).

Körfez Savaşının dış ticaret üzerindeki olumsuz yönde etkilemesinin, sosyal güvenlikle ilgili düzenlemelerin gözden geçirilerek eski haline getirilmesinin, sıcak para girişi için reel faizlerin yüksek tutulmasının ve iç güvenliğe yönelik harcamalar etkili olmuştur. Ayrıca 1993 sonlarına doğru giderek artan bütçe açıkları, iç dengesizliklere yol açan yüksek fiyatlar, ithalatın artması ile ağır dış borç ödeme koşullarının sonucu olarak 1994 yılında ekonomik krizine yaşanmıştır (Parasız, 2001: 355). 1994 yılının başlarında patlak veren krizin reel kesim üzerindeki etkisini azaltmak için hükümet, para arzını arttırarak talebi canlandırmayı dolayısıyla üretimdeki düşüşü sınırlandırsa da enflasyon oranları savaş yılları hariç en yüksek düzeye ulaşmıştır (Pamuk, 2014: 275-282).

Şekil 1. 2: 1992-2002 Yılları Arasında Enflasyonun Seyri

Açıklama: Şekil Tüketici Fiyat Endeksi 12 Aylık (% Değişme) verilerinden oluşturulmuştur.

Diğer bir ifade olağanüstü durumlar haricinde 1994 yılında enflasyon oranları %125,5 seviyesine kadar çıkararak Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesini görmüştür. Böyle bir ortamda krizin yarattığı sorunların çözümü için 5 Nisan 1994 tarihinde “Ekonomik Önlemler Uygulama Planı” yürürlüğe koyularak kısa ve orta vadede bazı önlemler alınması kararlaştırılmıştır. Bu uygulama planının amacı ekonomik kalkınmayı sosyal dengeleri de göz önüne alınarak sürdürülebilir bir temel üzerine oturtmak olarak belirlenmiştir (DPT, 1996: 5; Resmi Gazete, 1995; Şahin, 1995: 224).

Bu doğrultuda özellikle para, döviz ve sermaye piyasasında oluşan dengesizlikleri gidermek için kamu tarafından alınan bazı istikrar önlemleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Kamu İktisadi Teşebbüslerinde fiyat ayarlamaları yapılmış ve ekonomik dengenin sağlanabilmesi için ek vergiler getirilmiştir.
- KİT transferleri sınırlandırılmış, petrol ürünlerinden alınan vergilerde düzenlemelere gidilmiştir.
- Başta kamu harcamaları ve cari harcamalar olmak üzere yatırım harcamalarında da kısıtlamalar getirilmiştir.
- Kamu kesimine yeni personel alımı durdurulmuş, geçici ve mevsimsel olarak istihdam edilen işçilerin istihdam sürelerine sınırlamalar getirilmiştir.

Ayrıca bu tedbirlere ek olarak kurumsal ve yasal düzenlemeler getirilerek mali piyasalarda istikrarın sağlanması ve mali sisteme güven tesis edilmesi amaçlanmıştır. Uygulama paketi çerçevesinde orta vadede ekonomide kamu kesiminin ağırlığını azaltılması, sağlıklı bir gelir gider dengesini oluşturulması ve ekonomik altyapının piyasa koşullarına göre oluşabilmesine imkân veren yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Sonuçlarının orta vadede ortaya çıkacağı düşünülen bu kurumsal ve yasal düzenlemeler aşağıda sıralanmaktadır (DPT, 1996: 6):

- Özelleştirme kanunu çıkarılarak, büyük alt yapı projeleri için Yap-İşlet-Devret modeli kapsamında özel kesim ve yabancı sermayeli şirketlerin katılımını sağlayacak yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.
- Yapılan yasal düzenleme ile hazine ve diğer kamu kuruluşlarının Merkez Bankası kaynaklarına başvurmasını kademeli olarak azaltılmıştır. Böylece Merkez Bankasının özerkliğinin sağlanması açısından önemli bir gelişme sağlanmıştır.

Bu doğrultuda 1994 krizi sonrasında uygulanan istikrar programı neticesinde çapa olarak “döviz kuru” belirlenmiştir. Döviz kurunun çapa olarak belirlenmesinin nedeni, yüksek devalüasyonun enflasyonu arttırıcı etkisini azaltmak ve yabancı para girişini sağlayacak istikrarı sağlamaktır. Fakat bu politika reel faizin yüksekliği ve düşük kur ile birleşerek mal ve hizmet üretimine dönüşmeyen sıcak para akımına yol

açmıştır. Bunun sonucu olarak istikrar programına olan güven sarsılmıştır (Karluk, 2009: 413).

1994 yılında %125,5 seviyelerini gören enflasyon oranı, 1995 yılında %76 düzeyine düşürülse de kriz öncesi döneme göre yüksek seviyelerde seyretmektedir. Fiyatlardaki artışın nedenleri olarak para arzının hızla artması ve enflasyon beklentilerinin zayıflatılamamış olması gösterilmektedir. Buna bağlı olarak fiyatların artışında uzun dönemde kamu açıklarının belirleyici olduğunu, kısa dönemde ise döviz kuru ve faiz oranları gibi maliyet unsurlarının önemli etkilerinin olduğu görülmektedir (Erdem vd., 2009: 273; Yenal, 2013: 152). Ayrıca fiyatlardaki artışın yükselmesinde 1995 yılında seçimler nedeniyle ertelenen kamu fiyat ayarlamalarının 1996 yılında yoğunlaşmasının da önemli bir etkisi olmuştur. 1997 yılında yükselme eğilimini sürdüren fiyat artışlarının kaynağı olarak iç talepte gözlenen artışlar ve petrol fiyatlarına yapılan yüksek oranlı zamlar olarak belirtilmektedir (Karagöl, 2013: 35; TCMB, 1998: 17).

1997 yılındaki Güneydoğu Asya ve 1998 yılındaki Rusya krizleri neticesinde yurt dışında ciddi oranda düşen fiyatlara bağlı olarak 1998 yılında enflasyonda bir düzeltme görülmektedir. 1998 yılındaki düzeltmeye rağmen enflasyon oranlarının hükümet programı dahilinde belirlenen hedefe ulaşamamasının nedeni olarak görev zararlarını azaltamayan kamu bankaları, reformların yapılamaması (sosyal güvenlik reformu gibi), bütçe açıkları ve dış borçların artarak bir borç sarmalına girilmesi olarak gösterilmektedir. Bunun sonucunda hükümet IMF ile son yirmi yılda kronik hale gelmiş ve ekonomi üzerinde başta istikrarsızlık olmak üzere birçok olumsuz etkiye sahip enflasyonla mücadele için 1998 yılında “Yakın İzleme Anlaşması” imzalamıştır (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 144).

Bu anlaşma çerçevesinde enflasyonla mücadele programının ana hatları aşağıda sıralanmaktadır (TCMB, 1999b: 73; Parasız, 2001: 424):

- Vergi gelirlerindeki artışa bağlı olarak bütçenin faiz dışı dengesinin 1998 yılında GSMH'nin %4 ü oranında fazla vermesi öngörülmüştür.
- Özelleştirmelerden elde edilecek gelirlerin bir kısmının enflasyonla mücadele kapsamında kullanılması planlanmıştır.

- Bütçe üzerinde yükleri olan sosyal güvenlik kurumları açıklarının giderilmesi ve bu doğrultuda mümkünse emeklilik yaşının yükseltilmesi ön görülmüştür.

- Kamu sektöründeki maaş artışları ile tarımsal destekleme fiyatlarının hedeflenen enflasyon oranlarına göre arttırılması amaçlanmıştır.

- Enflasyonla mücadele çabalarını sürdürmeye yönelik olarak para politikasına bir rol verilmiştir. Buna bağlı olarak döviz kuru politikasının enflasyonla tutarlı şekilde sürdürülmesi ve net iç varlıklardaki büyümenin Merkez Bankası'nın kamu sektörüne kredi açmamasını sağlayacak şekilde tutulması öngörülmüştür.

1999 yılında IMF ile yapılan Yakın İzleme Anlaşmasına bağlı olarak ekonominin 2000-2002 döneminde uygulayacağı makro ekonomik politikaları kapsayacak şekilde mali finans destekli bir stand-by anlaşması yapılmıştır (Parasız, 2001: 425). Bunun sonucu olarak IMF'ye sunulan niyet mektubunda da toplumun refahının yükseltme beklentisinin arttırmak için yüksek enflasyonun oranlarının hızla indirilmesi gerekliliği belirtilmiştir (TCMB, 1999a; TCMB, 2001a: 13).

Bu doğrultuda orta vadeli "Enflasyonu Düşürme Programı" 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır (Özkaplan, 2008: 175; TCMB, 2002: 13). Uygulanan ekonomik programın temel amaçları aşağıda sıralanmıştır:

- Enflasyon oranlarını 2002 yılı sonunda tek haneli rakamlara indirmek
- Ekonomideki dengesizlikleri ortadan kaldırarak, sürdürülebilir kamu maliyesi yapısının oluşturulması
- Büyüme trendinin yüksek ve daha istikrarlı bir yapıya dönüştürülmesi
- Ekonomik yapının daha etkin, verimli ve esnek olması için gerekli yapısal reformlar gerçekleştirilmelidir.

Ayrıca programın yapısal alanda bazı hedefleri vardır. Buna bağlı olarak ekonomik programın dört temel alanı: "Kamu kesimi toplam faiz dışı bütçe fazlasının önemli ölçüde arttırabilmek için sıkı maliye politikası; ileriye dönük gelirler politikası, enflasyonla mücadelede güvenilir bir para politikası; tarımsal destekleme, sosyal güvenlik, özelleştirme, mali şeffaflık ve mali sektörün düzeltilmesi ve denetlenmesi konularında yapısal reformlardan oluşmaktadır" (DPT, 2001: 3).

Ancak bu program dahilinde istenen sonuçlar elde edilememiştir. İstenen sonuçların elde edilememesinde Kasım 2000 krizi sonrasında uygulanan politikalardaki hatalar ve Şubat 2001 döneminde ortaya çıkan siyasi kriz ile mali kesimde yaşanan güvensizlik ortamının önemli etkileri olmuştur. Ayrıca 2000 Kasım ve 2001 Şubat döneminde likidite sıkışıklığı neticesinde faizlerin aşırı yükselmesinin piyasalarda büyük çalkantılara yol açması da programdan istenen sonuçların elde edilememesinde büyük rol oynamıştır (Pamuk, 2014: 286). Buna bağlı olarak IMF'in sağladığı ek desteklere rağmen faizlerin yüksek kalması sonucu kamu bankaları ve TMSF kontrolünde olan bankaların mali yapıları daha da bozulmuştur (Karluk, 2009: 359-360; TCMB, 2001a: 10).

Yaşanan bu gelişmelere rağmen program dahilinde enflasyon oranları 2000 yılında %39 seviyesine kadar düşürülmesine rağmen enflasyon hedeflerinin tutturulamaması programa olan güvenin daha da sarsılmasına sebep olmuştur. Bu duruma bağlı olarak piyasalardaki likiditenin kontrol altına alınamaması neticesinde döviz kurları çapa olarak kullanılmaktan vazgeçilerek 22 Şubat 2001 de dalgalı kur rejimine geçiş yapmıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2017: 278; TCMB, 2002: 14; Yenal, 2013:158).

2001 yılında dalgalı kura geçilmesi neticesinde enflasyonu kontrol altına alabilmek için ara hedefler koyulmakta ve nihai hedef olarak doğrudan enflasyon belirlenmektedir. Bu doğrultuda enflasyon hedeflemesine geçiş sürecinde Merkez Bankası 2001 yılında parasal büyüklüklere odaklanmaktadır. Program dahilinde kısa dönemde ortaya çıkabilecek toplam talep ve döviz kurundan gelen enflasyonist baskının azaltılması için kısa dönemde faiz oranlarının arttırılması ve TL'nin değerinin yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Buna bağlı olarak döviz kurunda meydana gelecek aşırı dalgalanmalara Merkez Bankası müdahale edebilecektir. Orta vadede fiyat istikrarının sağlanması için enflasyon hedeflemesine geçilmesi ve uzun vadede bankacılık sektörüne yönelik reformlar ile yapısal reformlar neticesinde ortaya çıkacak olumlu beklentilerle nominal ve reel faizlerde düşme öngörülmektedir (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 208).

2001 yılında patlak veren krizinin parasal boyutunun baskın olması neticesinde uygulamaya konulan yeni istikrar programında parasal piyasalara yönelik araçlar ile

yapısal düzenlemeler bir bütün halinde oluşturularak Güçlü ekonomiye geçiş programı ortaya çıkarılmıştır. Bu istikrar programında ağırlıklı olarak para piyasasına yönelik programlar yer alsa da programın yapısal reformlar ve kamu maliyesi gibi iki temel ayağı da vardır (Doğruel ve Doğruel, 2005: 210).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) 1999 yılı ve sonrasında yaşanan ağır ekonomik bunalımları sürdürülemez hale gelen iç borç dinamiğine, çözülemeyen yapısal sorunlara ve başta kamu bankaları olmak üzere bankacılık sisteminin sağlıksız yapısından dolayı ortaya çıkan para piyasası ve mali sorunlara bağlamaktadır. Ayrıca bütçe disiplinin sağlanamamış olması, sosyal güvenlik sistemindeki gelir-gider dengesizlikleri, yavaş işleyen KİT özelleştirmeleri ve tarımsal desteklerdeki yanlışlıklarda bu dönemde ortaya çıkan olumsuz gelişmelerin nedenleri olarak belirtilmektedir (TCMB, 2001b:1).

IMF ve Dünya Bankası desteğiyle terk edilen kur rejimi sonrasında oluşan güvensizlik ortamının ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırarak kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının amacı olarak ilan edilmiştir (Ay ve Karaçor, 2006: 71; Kepenek, 2014:215; TCMB, 2001b: 12).

Bu doğrultuda Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde,

- Dalgalı kur sistemi içinde kesintisiz ve kararlı bir şekilde enflasyonla mücadeleyi sürdürmeyi

- Başta bankacılık sektöründe kamu ve TMSF bünyesindeki bankalar olmak üzere hızlı ve kapsayıcı bir yeniden yapılanma ile bankacılık ve reel sektör arasındaki ilişkiyi kurmayı

- Bir daha bozulmayacak şekilde kamu finansman dengesini güçlendirmeyi

Ayrıca enflasyon hedefi ile uyumlu ve Tüm kesimler tarafından adil bir şekilde paylaşılması ön görülen, toplumsal uzlaşmaya dayalı gelirler politikasını sürdürmeyi ve bütün bunları etkinlik, esneklik ve şeffaflık ile sağlayarak yapısal unsurların yasal alt yapısını oluşturmakta alt hedefler olarak belirlemişlerdir (TCMB, 2001b: 12).

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında uygulanan istikrar önlemleri neticesinde yaşanan ağır kriz dönemine rağmen enflasyon oranı 2001 yılında %68,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oran kısa vadede 2002 yılında %29,7 seviyesine kadar gerileyerek kriz öncesi dönemdeki enflasyon oranlarının altına düşürülebilmektedir. Bu süreçte 2000 yılı istikrar programının döviz kurunu nominal çapa olarak belirleyerek döviz ve enflasyonist beklentileri yönlendirmeye çalışması ile başlayan ve 2001 yılında nominal çapa olarak parasal tabanın seçilmesine yönelik istikrar programları neticesinde toplumun enflasyonist beklentilerini kırmaya yönelik olan uygulamalar kriz sonrasında enflasyon oranlarının artmamasına neden olmuştur. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde enflasyon oranlarının seyri için yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebilmektedir (Doğruel ve Doğruel, 2005: 212).

Genel olarak 1992-2002 dönemi değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllarda kısa aralıklarla krizler yaşamıştır. Bunun neticesinde makro ekonomik istikrarın yakalanmasında ön koşullardan biri olan enflasyon oranları makul seviyelere düşürülebilmiştir. 1992 yılında %66 seviyesinde olan enflasyon oranı 1994 krizi sonrasında savaş yılları hariç Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesi olan %125,5 seviyesine kadar çıkmıştır. Türkiye'nin yaşadığı en ağır ekonomik krizlerinden biri olan 2001 krizi sonrasında %68,5 düzeyinde olan enflasyon oranı, 2002 yılında enflasyon oranları %29,7 düzeyine kadar geriletilmiştir. Buna bağlı olarak ilgili dönemin (1992-2002) enflasyon oranları ortalaması %72 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu ortalama 1980-1991 dönemindeki ortalama olan %53'e göre oldukça yüksektir.

Ayrıca Şekil 1.2 de görüleceği üzere enflasyon oranları istikrarsız ve dalgalı bir görünüm sergilemektedir. Enflasyon oranlarının bu seyri sergilemesinde bu dönemde yaşanan ulusal ve uluslararası krizler ile bu krizleri tetikleyen problemler önemli rol oynamaktadır. Enflasyon oranlarının kontrol altına alınmasının engelleyen bu problemler siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar sonucu yapısal önlemlerin alınamaması, ekonomideki belirsizlik ortamı, bütçe açıklarının finansmanı için para arzının artırılması, kamu kesiminin iç ve dış borçlarının artması ve yüksek borçlanma faizleri olarak sıralanabilmektedir (Pamuk, 2014: 276-277).

1.10. 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Enflasyonun Seyri

1970’li yıllardan beri Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olarak nitelendirilen enflasyon oranları, uygulanan kararlı ekonomi politikaları neticesinde 2001 yılından itibaren düşme eğilimi göstermiştir. Bu duruma bağlı olarak Türkiye ekonomisinde uygulanan IMF politikalarının başarılı olmasının en önemli nedenlerinden biri 2001 yılı sonrasında koşulsuz uygulanan sıkı para politikalarıdır. Ayrıca Merkez Bankasının bağımsızlığının korunacağı ve faiz politikalarında karar verici makam olarak Merkez Bankasının belirtilmesi bu süreci destekleyen faktörler arasında değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 361).

Türkiye ekonomisi 2000 yılında uygulamaya başladığı döviz kuruna dayalı istikrar programı sonrasında 2001 yılının şubat ayında Cumhuriyet tarihinin en derin iktisadi krizlerinden birini yaşamıştır. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz kurlarını dalgalanmaya bırakmış ve uzun yıllar süregelen enflasyon oranlarını kontrol edebilmek için enflasyon hedeflemesi rejimini uygulamaya karar vermiştir. Ancak enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulanması için gerekli olan ön koşulların büyük bir kısmı sağlanamadığı için “örtük enflasyon hedeflemesi”² olarak adlandırılan bir ara rejimle aşamalı olarak enflasyon hedeflemesine geçilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinde 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi rejimini uygulanmıştır. Örtük enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulandığı bu dönemde öncelikle merkez bankasının teknik altyapısı güçlendirilmiş ve enflasyon dinamikleri ile aktarım mekanizmasına ilişkin projeler üretilmiştir. Ayrıca bu süreçte iletişim politikaları, şeffaflık ve kurumsal yapının zaman içinde geliştirilmesi amaçlanmıştır (Kara ve Orak, 2008: 37-43).

Bu sürecin bir sonucu olarak 2003 yılında 18,4 düzeyinde olan enflasyon oranları 2004 yılında %9,4 ;2005 yılında ise %7,7 seviyesine kadar geriletilmiştir. Enflasyon oranlarında yaşanan gerilemede bütçe açıklarının azaltılması, zamanla kamu borç stokunun azalması, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin önemli ölçüde

² Örtük enflasyon hedeflemesi, enflasyon hedeflemesi rejimini resmi olarak ilan etmeden sayısal olarak bir enflasyon hedefinin açıklanmasıdır. Merkez Bankası politika araçları kullanılarak bu hedeflere ulaşması beklenmektedir. Örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde hesap verme mekanizması çalıştırılmamasına rağmen enflasyon hedeflemesine benzer şekilde beklenti yönetimi konusunda benzer bir strateji izlenmektedir (Kara ve Orak, 2008: 37).

özelleştirilmesi, bütçe içerisinde tarımsal destekleme kalemlerinin çıkarılması gibi mali düzenlemeler bu sürece katkı sağlamıştır. Bunlara ek olarak ilgili dönemde hükümetin 2005 yılında Avrupa Birliği üyeliği için adaylığının resmen kabul edilmesine kadarki süreçte Avrupa Birliğinden yana politikalar takip etmesi de ekonominin istikrara kavuşmasını desteklemektedir (Pamuk, 2014: 287). Ayrıca Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında yapılan kurumsal düzenlemeler, Merkez Bankasının sıkı para politika uygulamaları, ücret artışlarının üretimdeki verimlilik artışından daha düşük düzeyde gerçekleşmesinin ve kamuoyunun iktisat politikalarına olan güveninin artması enflasyonun düşürülmesinde önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir (Erdem vd., 2009: 365; Parasız, 2003: 620).

Merkez Bankası 2005 yılı sonuna kadar para politikasını örtük enflasyon hedeflemesi çerçevesinde yürütmüştür. Bu doğrultuda enflasyon hedefleri yıl sonlarında TÜFE cinsinden oluşturulmuş ve 1 yıl sonrası için açıklanmıştır. Bu duruma bağlı olarak IMF ile yapılan program doğrultusunda merkez bankası bilançosundaki çeşitli büyüklüklere kısıt koyma yoluyla, parasal büyüklüklere ilişkin hedefler belirlemekte ve bunları ilave nominal çıpa olarak kullanmaktadır. Bu parasal büyüklükler ile enflasyon hedeflemesi arasında bir uyumsuzluk olması durumunda ise parasal hedefler güncellenmektedir. Bunun sonucunda diğer nominal hedeflerin yol açacağı sorunların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Kara ve Orak, 2008: 43).

Ayrıca enflasyonla mücadelede kararlılığı göstermek adına enflasyonist baskıyı gidermek, Türk lirasına olan güvenin sağlanması ve ulusal paradan kaçışı önleyerek para talebini istikrarlı hale getirmek için 2005 yılında para reformu gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda TL'den altı sıfır atılarak yeni Türk lirasına (YTL) geçilmiştir. Böylece ulusal ve uluslararası parasal değerlemede ve kayıtlarda sadeleştirmeye olanak sağlanmaktadır. Buna bağlı olarak hesap hataları ve diğer sorunlar giderilebilmekle birlikte bol sıfırlı rakamlardan kaynaklanan maliyetlerde ortadan kaldırılmaktadır (Alagöz, 2005: 46).

2006 yılından itibaren örtük enflasyon hedeflemesi rejimi ile elde edilen olumlu sonuçlar ve açık enflasyon hedeflemesi rejimi için gerekli ön koşullarda sağlanan iyileşmeler doğrultusunda açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir. Açık enflasyon

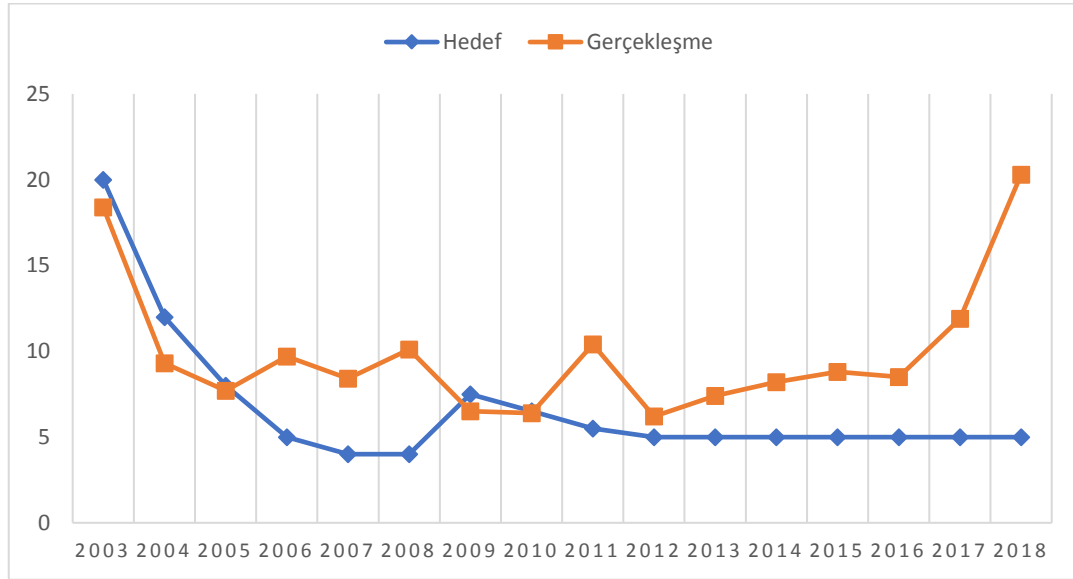
hedeflemesi stratejisi³ çerçevesinde önceden açıklanan enflasyon hedefleri Merkez bankası ve hükümet tarafından yıllık TÜFE üzerinden ve nokta hedef olarak belirlenmektedir. Ancak TÜFE oranlarının petrol fiyatları, küresel risk algısındaki değişimler, uluslararası likidite koşulları, dolaylı vergi ve kamu fiyat ayarlamaları gibi unsurlardan etkilenmesi belirlenen hedeflerde sapmalara yol açmaktadır. Bu yüzden belirlenen nokta hedef etrafında her iki yönde simetrik olacak şekilde belirsizlik aralığı tanımlanmış ve yıl sonu hedefleri ile tutarlı olacak şekilde üçer aylık enflasyon patikası belirlenmiştir (Eroğlu, 2007: 15-16; TCMB, 2006: 1).

Bu doğrultuda Merkez bankası enflasyon hedeflerine ulaşılmasında uygulanacak para politikasını ve para politikası araçlarını belirleme konusunda bağımsız davranmaktadır. Buna bağlı olarak Merkez bankası temel politika aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını kullanmaktadır. Ayrıca karar alma mekanizması olarak daha önce tavsiye verme konumunda olan Para Politikası Kurulu belirlenmiştir (Acet, 2005: 192; Erdem vd., 2009: 362; TCMB, 2019).

Tüm gelişmeler ışığında 2005 yılından itibaren enflasyon oranları belirlenen hedeflerin aksine yükselme eğilimi sergilemiştir. Bu yükselme eğilimi 2008 yılındaki küresel krize kadar istikrarsız bir seyir izlemesine rağmen devam etmiştir. Bu süreçte enflasyon oranlarının aşağı doğru düşürülebilmesi dolayısıyla fiyat istikrarında beklenen sonuçların alınamamasında 2006 yılı Mayıs-Haziran döneminde küresel likidite koşullarının gelişmekte olan ülkeler aleyhine değişmesi neticesinde mali varlıklarda talebin gerilemesinin, sermayenin gelişmekte olan ülkelere çıkmasının ve Yeni Türk Lirası'nın % 30 civarında değer kaybetmesinin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'de tüketici harcama sepetinde gıdanın ağırlığının yüksek olmasının, temel hammadde, emtia ve gıda fiyatlarının büyük oranda artması enflasyonun düşürülmesini engelleyen faktörler olarak değerlendirilmektedir (Eroğlu, 2007: 24; Kara ve Orak, 2008: 55).

³Merkez bankasının nihai hedefi olan fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürmesi amacıyla para politikasının makul bir dönem için belirlenen sayısal bir enflasyon hedefi veya hedef aralığına dayandırılması ve bunun kamuoyuna açıklanması şeklinde tanımlanabilen bir para politikası uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Kara ve Orak, 2008: 3; Acet, 2005: 178).

Şekil 1. 3: 2003-2018 Yılları Arasında Enflasyonun Seyri

ABD’ de 2007 yılının ikinci yarısında başlayan ve 2008 yılının son çeyreğinden itibaren zaman içerisinde tüm dünya ekonomilerini etkileyen küresel krizi Türkiye ekonomisi diğer krizlere kıyasla daha az kırılğan bir yapı ile karşılamıştır. Bu duruma bağlı olarak Şekil 1.3 de görüleceği üzere enflasyon oranları ithal edilen enerji fiyatlarındaki artışa rağmen düşük seviyede gerçekleşmiştir. Ayrıca 2001 krizi sonrasında daha sağlam bir yapıya kavuşan bankacılık sektörü, küresel kriz yıllarında krizin olumsuz etkilerini yumuşatan etkenler arasında değerlendirilmektedir (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 211).

Buna rağmen küresel krizin etkisiyle 2008 yılında enflasyon oranları çift haneli rakamlara yükselerek enflasyon hedefinden uzaklaşmıştır. Ancak kriz sonrası 2009 ve 2010 yıllarında ihtiyati tasarruf eğiliminin etkisiyle harcamalarda yaşanan gerileme, belirlenen hedeflere oldukça yakın bir performans sergilenmesine katkı sağladığı belirtilmektedir. Bu duruma bağlı olarak 2010 yılında enflasyon oranları %6,4 düzeyine kadar düşürülmüştür. Enflasyon oranlarında yaşanan bu gerilemede emtia ve petrol fiyatlarında yaşanan gerileme önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Engin ve Göllüce, 2016: 37; TCMB, 2009: 1). 2010 yılından sonraki dönemde enflasyon oranları istikrarsız bir görünüm sergilemeye devam etmektedir. Bu doğrultuda 2011 yılında enflasyon oranları bir önceki yıla göre oldukça yüksek bir seviyeye çıkarak %10,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Enflasyon oranlarının artma

eğilimi göstermesinde, iktisadi faaliyetleri canlandırmak için uygulanan vergi indirimlerinin sona ermesi, Türk lirasının değer kaybetmesi, gıda fiyatlarının oldukça yüksek düzeyde artması, iç ve dış talepte yaşanan iyileşmelerin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca enflasyon oranlarındaki bu yükselişte petrol ve altın fiyatları gibi para politikasının kontrol edemediği arz şokları da etkili olmuştur (Karagöl, 2013: 36; TCMB, 2010: 2; TCMB, 2011: 37).

2012 yılında ise enflasyon oranları %6,2 seviyesine gerileyerek enflasyon hedefine yakın bir performans sergilemiştir. Bu yıldan itibaren yükselme eğilimi içerisine giren enflasyon oranları 2015 yılında %8,8 seviyesine kadar yükselmiştir. Dolayısıyla enflasyon oranları, enflasyon hedefleri göz önüne alındığında her yıl belirlenen hedeften biraz daha uzaklaşan bir görünüm sergilemiştir. Bu dönemde özellikle gıda fiyatlarının yükselmesi, gelecek dönemle ilgili yapılan fiyat ayarlamaları ve enerji fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar enflasyon oranlarının seyrini belirleyen faktörler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca küresel piyasalarda yaşanan oynaklık ve yurt içi belirsizliklerden kaynaklanan TL'nin değer kaybetmesi ve döviz kuru hareketlerinin gecikmeli etkisinin maliyetler üzerindeki oluşturduğu baskıda enflasyon oranlarını etkileyen diğer faktörler olarak değerlendirilmektedir (TCMB, 2014: 23; TCMB, 2015: 21; TCMB, 2016: 21).

Enflasyon oranları 2016 yılında bir miktar düzelme ile %8,5 seviyesinde gerilemesine rağmen 2017 yılında %11,9 düzeyine çıkmıştır. 2018 yılında da yükselme eğilimi devam ettiren enflasyon oranları %20,3 seviyesine kadar yükselmiştir. Enflasyon oranlarının bu seyrinde Türk lirasının döviz sepeti karşısındaki değer kaybı, vergi ayarlamaları, gıda fiyatlarının yükselmesi ve emtia fiyatlarında görülen dalgalanmaların önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca döviz kuru ve ithalat fiyatlarından kaynaklanan maliyet yönlü baskılar, enflasyon beklentilerindeki bozulmalar, iktisadi faaliyetlerin zayıflaması, iç talepte yaşanan zayıflama, belirli mallara dayanıklı tüketim mallarına yönelik geçici vergi indirimleri enflasyon oranlarının belirlenmesinde etkili faktörler olarak değerlendirilmektedir (Eğilmez, 2016d; TCMB, 2017: 25; TCMB, 2018: 25).

Bu gelişmelere bağlı olarak enflasyon oranlarında görülen dalgalanmaların nedenlerinden biri de iktisadi dengeleri bozucu bir takım politik istikrarsızlıklar

gösterilmektedir. Politik istikrarsızlıkların kaynakları ülke içerisinde yaşanan olaylar, tartışmalar ve politikalardan kaynaklanabilmektedir. Buna ek olarak 2008 yılı itibariyle IMF programının sona ermesi sonrasında yerine bir iktisat programı konulamaması ve iktisat politikası yerine hazırlanan mali kural politikasına uyulamamış olması da bu istikrarsızlığa katkı sağlamaktadır. Ayrıca ABD Merkez Bankası Fed 'in faiz arttırma politikası ve ülkeye yönelik ekonomik yaptırımlar gibi dış ülkelerden kaynaklanan gelişmelerde enflasyon oranlarını etkilemektedir (Eğilmez, 2017b; Gürkaynak ve Böke, 2013: 66; Şanlısoy ve Çetin, 2016: 70-71).

Genel olarak 2003-2018 dönemi enflasyon oranları açısından değerlendirildiğinde enflasyon oranlarının uygulanan istikrar programlarının etkisiyle diğer dönemlere kıyasla ciddi şekilde gerilediği görülmektedir. Bu dönemde enflasyon oranlarının ortalaması %9,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1980-1991 yılları arasındaki enflasyon oranları ortalamasının %53 seviyesinde olduğu; 1992-2002 yılları arasındaki enflasyon oranlarının ise %72 olduğu göz önüne alındığında enflasyon oranlarının düşürülmesinde bir başarıdan söz edilebilmektedir. Bu dönemde enflasyon oranlarını etkileyen faktörler arasında uygulanan para ve maliye politikasının, bütçe açıklarının azaltılmasının, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin önemli ölçüde özelleştirilmesi gibi mali düzenlemelerin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Buna bağlı olarak Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında yapılan kurumsal düzenlemeler, uygulanan ekonomi politikaları ve enflasyon hedeflemesi rejiminin önemli katkıları olduğu belirtilmektedir. Ayrıca petrol ve altın fiyatları gibi para politikasının kontrol edemediği arz şokları, iç-dış talepte yaşanan değişimler, Türk lirasının değerinde görülen dalgalanmalar, siyasi diğer gelişmeler ve 2018 yılında açıklanan Yeni Ekonomi Programı kapsamında enflasyonun düşürülmesine yönelik alınan bir dizi tedbir ve politikalarda enflasyon oranlarını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK

3.1. İstihdam Kavramı

İstihdam kavramı kelime anlamı olarak “kullanma, işlendirme” ifadeleriyle eşleşmektedir. İnsanla ilgili olan bu kavramı basit bir şekilde ifade etmek gerekirse tam ya da yarı zamanlı çalıştırılan insanların toplam sayısı olarak tanımlanmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 66; Krugman ve Wells, 2011: 200).

İktisat literatürüne bakıldığında istihdam kavramı dar ve geniş kapsamlı olarak değerlendirilmektedir. Dar anlamda istihdam kavramı, bir ülkede bir yıllık dönemde belirli yaş gruplarındaki iş gücünün çalışması, çalıştırılması ya da kullanılma seviyesi olarak tanımlanmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2008: 361; Tunca, 2005: 4). Geniş anlamda istihdam ise bir ülkenin bir yıllık dönemde tüm üretim faktörlerinin işgücüsüyle birlikte sermaye ve toprak kapasitesinin ekonomik faaliyetlerde kullanılma derecesini ifade etmektedir. Bu doğrultuda istihdam kavramı açıklanırken teknolojinin sabit olduğu ve emek faktörü istihdam edildiği takdirde diğer faktörlerin de istihdam edilebileceği varsayımları altında ifade edilmektedir. Dolayısıyla ülke ekonomileri için emek faktörü diğer üretim faktörlerinden daha önemli olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 68).

3.1.1. İstihdamın Kapsamı ve Hesaplanması

İstihdam kavramının ve oranının daha iyi anlaşılabilmesi için kurumsal olmayan nüfus (faal nüfus), işgücü ve istihdam edilen (çalışanlar) kavramlarıyla ilgili açıklamalar yapmak gerekmektedir. Bu doğrultuda bir ülkenin 15-65 yaş aralığı toplam nüfusundan hastane, hapisane ve kışla gibi yerlerde ikamet edenlerin çıkarılması neticesinde faal-kurumsal olmayan-nüfus elde edilmektedir.

İşgücü, kurumsal olmayan nüfus içerisinde fiziksel ve zihinsel olarak çalışamayacak durumda olanlar ve kendi istek ve arzusu ile çalışmak istemeyenlerin çıkarılması sonucunda ortaya çıkan nüfustur (Aydoğuş, 2007: 420). Diğer bir ifade ile ülkenin işgücü işsizler ve çalışanlar gruplarının toplamına eşit olmaktadır (Blanchard, 2009: 48; Parkin, 1990: 108).

İşgücü içerisinde yer alıp istihdam edilen bireyler de çalışan nüfusu temsil etmektedir. Bu doğrultuda;

$$\text{İstihdam oranı, } \frac{\text{Çalışanlar}}{\text{Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus}} \times 100 \quad (1)$$

formülü ile hesaplanmaktadır (Acemoğlu vd., 2016: 198).

İstihdam ile ilgi başka bir göstergede iş gücüne katılım oranıdır. İş gücüne katılım oranı, $\frac{\text{İşgücü}}{\text{Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus}} \times 100$ (2)

formülü ile hesaplanmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 67; Ertek, 2004: 105).

İstihdam oranları ekonominin performansını değerlendirme açısından önemli bir göstergedir. Ekonomilerde bu oranın yüksek olması, yetişkin nüfus artışından daha yüksek seviyelerde istihdam olanaklarının meydana geldiğini göstermektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 363). İşgücüne katılım oranı ise istihdama yönelik politikaların şekillendirilmesinde takip edilen, bireylerin iş gücüne katılma kararlılığını gösteren temel göstergelerden biridir. Ekonomik faaliyet oranı olarak da isimlendirilebilen işgücüne katılım oranının artması, kurumsal olmayan nüfusun ekonomik faaliyet içerisinde daha fazla yer aldığını göstermektedir (Biçerli, 2013: 53).

3.2. İstihdam Türleri

İstihdam kavramı tam istihdam, eksik istihdam ve aşırı istihdam olmak üzere üç başlık altında toplanmaktadır.

3.2.1. Tam İstihdam

Tam istihdam, ülke ekonomileri için üretim kaynaklarının tamamının kullanıldığı, ideal olarak kabul edilebilecek bir refah düzeyi olarak açıklanmaktadır (Yıldırım vd., 2013: 68). Tam istihdam durumu, emek piyasası üzerinden değerlendirildiğinde kendi isteği ile çalışmak istemeyenler hariç, cari ücret düzeyini kabul eden ve çalışma arzusuna sahip herkesin iş bulabilmesi olarak açıklanmaktadır (Dinler, 2016: 236). Tam istihdam durumu teorik olarak bütün üretim faktörlerinin istihdam edildiği ve ekonomik kurumların temel hedeflerinden biri olarak belirtilmektedir. Bu durumda ekonomilerde doğal işsizlik oranı olarak kabul edilen bir işsizlik oranının her zaman olacağı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Orhan

ve Erdoğan, 2008: 362). Bir ekonomide, iş gücünün gelişmiş ülkelerde %97, gelişmekte olan ülkelerde ise %94'ünün iş bulabilmesi, ekonominin tam istihdam seviyesinde olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Bocutoğlu, 2009: 68).

3.2.2. Eksik İstihdam

Eksik istihdam, ülke ekonomilerindeki üretim faktörlerinin bir kısmının kullanılmaması yani âtil olarak kalması durumudur (Yıldırım vd., 2013: 67). Eksik istihdam durumunda ekonomiler üretebileceği en yüksek mal ve hizmet miktarının altında üretim gerçekleştirmektedir. Eksik istihdam kavramı sadece iş gücünün bir kısmının üretime dahil olmaması gibi düşünülse de üretim sürecine diğer üretim faktörlerinden herhangi birinin katılmaması durumu da eksik istihdam çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durum milli gelir düzeyinin de potansiyelinin altında kalmasına neden olacağı için refah kaybına yol açmaktadır. Emek piyasası üzerinden değerlendirildiğinde eksik istihdam, ekonomide cari ücret düzeyinden çalışmak isteyenlerin bir kısmının düzenli iş bulamaması durumu olarak açıklanmaktadır (Ertek, 2004: 105).

Eksik istihdamın ortaya çıkmasının en önemli nedeni olarak talep yetersizliği gösterilmektedir. Talep yetersizliği durumunda üretim düzeyi talebe göre belirlenmektedir. Üretim azalması ise iş gücünün bir kısmının işsiz kalmasına yol açarak eksik istihdamın oluşmasına neden olmaktadır (Tatar, 2006: 4). Eksik istihdamın ortaya çıkmasında firmaların istihdam ettiği kişi sayısını değiştirmesi, işverenlerin iş arayanlar hakkında eksik bilgiye sahip olması, iş arayan bireylerle ilgili toplumun eksik bilgiye sahip olması ve ücret sözleşmelerinin arz ve talep edilen emek miktarının eşitlemesi için ücret ayarlamaları yapılmasını engellemesi gibi faktörler büyük önem arz etmektedir (Parasız ve Özer, 2015: 375). Bu faktörlere bağlı olarak tam istihdamın durumu gerçekleşmesi zor bir durum olduğundan genellikle ekonomiler eksik istihdam seviyesinde bulunmaktadır.

3.2.3. Aşırı İstihdam

Aşırı istihdam, ülke ekonomilerinin tüm üretim faktörlerini kullanmasına rağmen mal ve hizmete olan talebi karşılayamaması durumu olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile kısa dönemde istihdam hacmi arttırılamamasına karşın üretim

öğelerinin en yüksek seviyede kullanılmasıyla geçici olarak üretim arttırılabilmektedir. Bu duruma rağmen arz edilen mallar talebi karşılayamaz ise aşırı istihdam durumu ortaya çıkmaktadır. Aşırı istihdam durumunda mallara olan talep enflasyona yol açmaktadır. Emek piyasası üzerinden değerlendirildiğinde aşırı istihdam, emek piyasasında emek talebinin fiyatını yükseltecek şekilde genişlemesi olarak kabul edilmektedir. Bu noktada emek talep edenler, talebi karşılayabilmek için gittikçe daha zor koşullarla karşılaşmaktadır (Tatar, 2006: 4).

3.3. İşsizlik Kavramı

İşsizlik kavramı, üretim faktörlerinden biri olan ve üretilen mal miktarını doğrudan etkileyebilen emek faktörü ile ilgili bir kavramdır. Ayrıca işsizlik kavramı emek faktörünün diğer üretim faktörleri arasında etkileşim sağlayıcı ve yönlendirici rol üstlenmesi nedeniyle, ülkelerin makro ekonomik politikaları açısından önem arz etmektedir (Yıldırım vd., 2013: 68). Ülke ekonomilerinin potansiyel ekonomik performanslarını yansıtmalarında emek faktörünün etkin ve verimli kullanılması hem ekonomik hem de sosyal yönden önemli sonuçlar doğurabilecek bir olgudur (Acemoğlu vd., 2016: 197). Üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanılmadığı eksik istihdam durumunda ise ülke ekonomileri için olumsuzluk olarak değerlendirilen işsizlik olgusu ortaya çıkmaktadır (Biçerli, 2013: 429).

İşsizliğin birçok tanımı olmasına rağmen, emek faktörünün yani iş gücünü temsil eden insanların cari ücret düzeyi ve mevcut şartlar doğrultusunda çalışmak istemelerine rağmen bir kısmının çalışacak iş bulamaması yani gayri iradi durumu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, üretime fiili olarak emek faktörünün katılamaması durumu olarak değerlendirilmektedir (Dinler, 2016: 237; Krugman ve Wells, 2011: 201).

3.3.1. İşsizliğin Kapsamı ve Hesaplanması

Ülkenin sivil nüfusu çalışanlar, işsizler ve iş arayanlar olarak üç gruba ayrılmaktadır. İşgücü, ekonomide geçerli ücret seviyesinden belirlenmiş çalışma saatlerinde çalışma istek ve gücüne sahip nüfusu göstermektedir (Ertek, 2004: 96). Diğer taraftan bakıldığında kurumsal olmayan nüfusun içindeki işsizler ve iş aramayanlar grubunun toplamı sivil nüfusun iş gücünde olmayan kısmını ifade

etmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 87). İş aramayanlar grubu cari şartları kabul etmediği için işsizler içerisinde yer almamaktadır (Bocutoğlu, 2009: 67).

$$\text{Bu açıklamalar çerçevesinde işsizlik oranı, } \frac{\text{İşsiz sayısı}}{\text{İşgücü}} \times 100 \quad (3)$$

formülü ile hesaplanmaktadır (Acemoğlu vd., 2016: 198; Aydoğuş, 2007: 420; Blanchard, 2009: 48).

İşsizlik oranları genel olarak ekonominin ve emek piyasasının durumunu yansıtması açısından iyi bir göstergedir. İşsizlik oranlarının düşük olması iş arayanların iş bulma ihtimalinin yüksek olmasına, işsizlik oranlarının yüksek olması ise iş bulma ihtimalinin düşmesine yol açmaktadır. Ancak işsizlik oranları ile ilgili veriler, çalışan bireylerin hepsinin tam gün çalışmaması ve işsizliğin yüksek olduğu dönemlerde işsiz bireylerin iş arama cesaretlerinin kırılması sebebiyle iş aramaktan (son dört haftada iş aramamasına) vazgeçmesi gibi sorunları yansıtmamaktadır. Bu durum iş aramaktan vazgeçenlerin iş gücüne dahil olmayanlar grubuna katılması sebebiyle ülkedeki işsizlik seviyesini tam olarak yansıtamamaktadır (Krugman ve Wells, 2011: 201).

Bir kişinin işsiz sayılabilmesi için son 4 hafta içerisinde aktif bir şekilde iş araması gerekmektedir. Bu koşul bireyin çalışma isteğini sınamaktadır. Çünkü çalışma çağında olup da iş gücü içerisine dahil olmayanlar işsiz olarak kabul edilmemektedir (Dornbusch vd., 2016: 156). Bu durumlar göz önüne alındığında işsizlik oranlarının olduğundan daha düşük olarak hesaplandığı söylenmektedir. Ayrıca evde çalışanlar ve ev kadınlarının üretken hizmetlerde bulunmasına rağmen piyasada emeklerini satmadıkları için istihdam edilmemiş olarak kabul edilmesi, iş gücü istatistiklerinin eleştirilmesine sebep olan önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (Mankiw, 2010: 199).

3.4. İstihdam ve İşsizliği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

3.4.1. Klasik Yaklaşım

Klasik yaklaşım, ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde olduğu serbest piyasa ekonomisinin varlığına dayanmaktadır. Bu durumu Adam Smith “görünmez el” olarak adlandırarak ücret ve fiyatların esnek yapısından dolayı devlet müdahalesine

gerek kalmaksızın piyasanın sürekli dengede olacağı varsayımı üzerinden değerlendirmektedir. Bu doğrultuda yaklaşımın öncülerinden Jean Baptiste Say üretilen malların satışından elde edilen ek satın alma gücünden dolayı, üretilen her ürünün kendisi kadar talebi ortaya çıkaracağı fikrini (Say kanunu) savunmaktadır. Bu ifade “her arz kendi talebini yaratır” şeklinde özetlenmektedir. Buna bağlı olarak Klasik yaklaşımın hedefi her zaman tam istihdama ulaşmak olarak ifade edilmektedir (Alkin, 1981: 28). Bu yaklaşıma göre tam istihdam durumunda üretim faktörleri âtlı olmayacak şekilde kullanıldığı için işsizliğin olmayacağı kabul edilmektedir (Erim, 2007: 66).

Klasik yaklaşıma göre, tam istihdam durumunun sağlanamadığı kısa süreli dengesizlik durumlarında geçici işsizlik ortaya çıkmaktadır. Fakat fiyat ve ücret düzeyindeki esneklikler sayesinde ücretlerin artması emek talebinin düşmesine, emek talebinin düşmesi ücretlerin yükselmesine, ücretlerin yükselmesi ise yeniden emek talebinin yükselmesine neden olmaktadır. Böylece kısa sürede işsizlik otomatik olarak azalmaktadır (Öztürk, 2015: 33). Ayrıca mal ve sermaye piyasaları için bu denge esnek fiyatlar ve faizler tarafından sağlanmaktadır (Eğilmez ve Kumcu, 2017: 24).

3.4.2. Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen yaklaşım, 1929 Büyük Buhranını açıklamada klasik yaklaşımın yetersiz kalması üzerine ortaya çıkan bir analizdir. J. M. Keynes’in 1936 yılında yayınlanan Genel Teori eseriyle klasiklerin savunduğu gibi, ekonomilerin her zaman tam istihdam düzeyinde dengede olmadığını, hatta çoğu ekonomi için eksik istihdam koşullarının geçerli olduğunu savunmuştur. Eksik istihdam koşulları altındaki ekonomilerin görünmez el ile kendiliğinden dengeye gelemediğini özellikle durgunluk dönemlerinde toplam talebi artırılması için devletin ekonomiye müdahale etmesi ve aktif bir iktisat politikası uygulanması gerektiğini savunmaktadır (Keynes, 2008: 36; Ünsal, 2009: 33). Klasik yaklaşımın tersine “her talep kendi arzını yaratır” şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşımda bir ekonominin istihdam düzeyinin gelir ve harcama düzeyine göre, toplam talep ve toplam arz düzeyine göre belirlendiğini savunulmaktadır (Solak, 2012: 33). Keynesyen yaklaşıma göre işsizlik, toplam talep yetersizliği neticesinde ortaya çıkmaktadır. İşsizlik sorununu giderebilmek için devlet kamu harcamaları ve yatırımlarla emek talebini arttırıcı politikalar izleyerek efektif

talebin artışına destek olmalıdır (Erim, 2007: 197; Keynes, 2008: 36). Efektif talebin arttırılması tüketilen malların üretimini arttırmakta, üretim artışı da istihdam artışı sağlamaktadır. Ayrıca efektif talep artışı tüketilen mallara olan yatırımların artmasını destekleyerek yeni istihdam olanaklarına elverişli ortam oluşturmaktadır (Öztürk, 2015: 36).

3.4.3. Marksist Yaklaşım

Marksist yaklaşım, üretimin büyük ölçüde işgücüne dayandığı ve batılı ülkelerde sanayileşme hareketlerinin başlaması ile liberal devlet görüşünün benimsendiği bir dönemde ortaya atılmıştır. Sanayileşme hareketleriyle biçimlenen kapitalist üretim biçiminde nüfus, sermaye birikimi ve işsizlik arasındaki ilişki, düzenin çelişkileri olarak değerlendirilmiştir (Solak, 2012: 35). Bu yaklaşıma göre sermaye birikimindeki hareketlenmeler, kapitalist üretim biçimi için gerekli olan görece bir nüfus artışının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ayrıca sermaye birikimi, emek talebini etkilemesi açısından önem arz etmektedir. Sermaye birikimi emek talebini olumlu etkilediğinde emek talebi artmakta, olumsuz etkilediğinde ise emek talebi düşmektedir.

Marksist yaklaşım, kapitalist üretim biçiminde emek talebinin giderek olumsuz yönde etkileneceğini savunmaktadır (Çetin, 2014: 9). Çünkü kapitalist üretim modeli, emek verimliliğini arttırmak için üretim araçları ve teknolojiye yatırım yapılmasını, teknolojik ilerlemeler ile emek kullanımına esneklik getirerek ücretlerin düşürülmesini desteklemektedir. Ancak ücret düzeyindeki bu düşüşün emek gücünü tehdit etmemesi için yeniden üretim için yetecek seviyeye kadar düşürülmesi gerekmektedir.

Marksist yaklaşım, kapitalist sistemin istihdam edilen kesimin maliyet minimizasyonuna engel oluşturmaması için yedek işgücü kitlesine yani işsizliğe ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Böylece sermaye birikiminin emek unsurunun maliyeti üzerinden kazanç elde etmek istediği şeklinde değerlendirme yapılmaktadır (Erim, 2007: 94; Kesici, 2010: 13). Ayrıca kapitalist düzenin teknolojik gelişmeler ile daha fazla üretme imkânının olması, daha az emeğin kullanılmasına ve emek yerine makinelerin geçmesine sebep olmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler üretim maliyetlerinin artmasına ve dolayısıyla kar oranlarının düşmesine yol açmaktadır. Bu

değerlendirmeler üzerinden Marksist yaklaşım, kapitalist düzeni buhran teorisi çerçevesinde açıklamaktadır. Buna göre sermaye birikimi, birikime kaynak oluşturan karın azalmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı yatırımlar düşmekte ve işsizlik oluşmaktadır (Ataman, 1998: 63).

3.4.4. Neo-klasik Yaklaşım

Neo-klasik yaklaşım, Klasik yaklaşımda olduğu gibi tam rekabet piyasası üzerinden ekonominin tam istihdamda dengede olduğu ve görünmez elin piyasada müdahaleye gerek kalmaksızın ekonomide dengeyi sağladığı gibi varsayımları kabul etmektedir (Bilgili, 2014: 97). Bu varsayımlar altında emek piyasasında kısa dönemde gayri iradi işsizlik ortaya çıkmaktadır. Ancak ücretler, emek piyasasına hemen uyum gösterecek kadar esnek olduğu için gayri iradi işsizlik kalıcı olmamaktadır (Öztürk, 2015:33).

Kısa dönemde işgücü fazlalığından kaynaklanan bir durum ortaya çıktığında görünmez el aracılığı ile ücretler aşağıya doğru düşmekte, ücretlerde yaşanan bu düşüş ise işsizlik durumunu ortadan kaldırmaktadır. Bu açıklamalara ek olarak her ekonomide piyasada belirlenen ücret düzeyinden kendi iradeleri ile çalışmak istemeyen bireylerin oluşturduğu iradi işsizlerin varlığının olduğu da belirtilmektedir (Çetin, 2014: 12).

3.4.5. Parasalcı Yaklaşım

Parasalcı yaklaşımla özdeşleşen M. Friedman' ın 1968 yılındaki çalışmasında emek arzının beklenen reel gelirin bir fonksiyonu olduğu, fiyatların esnek olduğunu ve işçilerin fiyat bekleyişlerinin uyarıcı olduğu kabul edilmektedir. Diğer bir ifade ile Monetaristlere göre emek piyasası esnektir Buna bağlı olarak eksik istihdamın başlıca nedeni emek piyasasında emeğin iş aramak için sektörel ve bölgesel bağlamda bir süre işsiz kalmasıdır (Parasız ve Özer, 2015: 367).

Bu varsayımlar ile serbest piyasa koşulları altında kısa dönemde işsizlik ortaya çıksa da uzun dönemde kesinlikle tam istihdama ulaşılmaktadır. Bu durumda kısa dönemde genişletici politikalar ile işsizlik seviyesi düşürülebilmektedir. Fakat uzun dönemde bu durum beklenen fiyat düzeyinin gerçekleşen fiyat düzeyine eşit olacağı için geçersiz olarak değerlendirilmektedir (Ünsal, 2009: 36).

Ayrıca doğal işsizlik oranı kavramını geliştiren M. Friedman bu kavramı bir denge kavramı olarak herhangi bir dönemde reel ücretler üzerinde baskı yaratmayan işsizlik düzeyi olarak tanımlamıştır. Buna bağlı olarak ekonominin uzun dönemdeki ortalama işsizlik oranını doğal işsizlik oranı göstermektedir. Kısa dönemdeki işsizlik oranı bu doğal işsizlik oranının bazen altında bazen de üstünde bir seyir izlemektedir (Bocutoğlu, 2009: 68). Bu işsizlik düzeyinde sermaye birikimi ve teknolojik ilerlemeler iş gücü verimliliğini arttırarak reel ücretlerin artmasına sebep olmaktadır. Reel ücretlerin artması ve iş gücüne olan talep fazlası ise düşük işsizlik oranlarının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 366).

3.5. İşsizlik Türleri

3.5.1. Gizli İşsizlik

Gizli işsizlik, kişinin bir işte çalışmasına rağmen işten ayrılması durumunda üretimde önemli bir azalmanın olmaması durumunu ifade etmektedir (Tunca, 2005: 5). Gizli işsizliğin temel özellikleri, kişinin becerilerini tam kullanamayı, gelir düşüklüğü ve verimliliğin düşük olması olarak sıralanmaktadır. Kamu ve tarım sektörünün GSMH içerisindeki paylarıyla gizli işsizlik arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. Buna göre gizli işsizliği azaltmak için kamu ve tarımsal sektörün GSMH içerisindeki paylarının düşürülmesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak kamunun belli dönemlerde istihdam yaratmak için uyguladığı popülist politikalara karşın, özel sektör marjinal verimliliği düşük olan işçileri istihdam etmemektedir. Tarım sektörünün küçülmesi ile tarım makineleri yaygınlaşmakta, farklı tarım ürünleri ortaya çıkmakta ve kırsal kesimden kente doğru göçler meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu sektörde gizli işsizlik azalmakta ve verimlilik artmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 75; Yıldırım vd., 2013: 363). Bunlara ek olarak çalışmak istedikleri halde özellikle resesyon dönemlerinde cesareti kırıldığı için iş aramaktan vazgeçen işçiler, resmi olarak işsiz sayılmamasına rağmen gizli işsiz kategorisi içinde değerlendirilebilir (Biçerli, 2013: 438).

3.5.2. Açık İşsizlik

Açık işsizlik, kişinin geçimini sürdürebileceği bir işinin olmaması durumunu yani resmi olarak hesaplanan işsizlik oranlarını ifade etmektedir. Mevsimsel faktörler, üretim teknolojileri, tüketici tercihlerindeki değişim, ekonominin içinde bulunduğu konjonktürel durum, işgücü piyasasındaki ücret ve emek akışkanlığı açık işsizliğin oluşmasında etkili olan faktörler arasında yer almaktadır.

3.5.2.1. İradi ve Gayri İradi İşsizlik

İradi işsizlik, piyasada belirlenen cari ücret koşulları ve çalışabilme olanağı olmasına rağmen çalışmayan kişilerin oluşturduğu işsizlik türüdür. Diğer bir ifade ile marjinal ürününe ya da verimliliğine eşit bir reel ücreti reddeden işçiler iradi işsizlik kapsamında değerlendirilmektedir. İradi işsizlik süresince işçi ücret talebini ayarlama, daha iyi ücret kazanabileceği iş alanlarını araştırma ve işgücü piyasası hakkında daha iyi bilgilere ulaşma imkanına sahip olmaktadır. Ancak sosyal uygulamalar, pazarlıklar ve psikoloji sorunlar gibi nedenlerden dolayı bu işsizlik türü ortadan kaldırılamayacak bir durumun sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Gayri iradi işsizlik ise işçilerin piyasada geçerli olan ücret koşullarını kabul etmesine rağmen kendi iradeleri dışında iş bulamama durumunu ifade etmektedir. Bu işsizlik türü ekonomilerde işsizlerin sayısının açık işlerin sayısından fazla olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda ekonominin genel koşullarına bağlı olarak toplam talebin azalması neticesinde ortaya çıkan bu işsizlik türü gönüllü bir tercihin sonucu değil tamamen irade dışında ortaya çıkan bir durum olarak ifade edilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 363).

3.5.2.2. Geçici (Friksiyonel) İşsizlik

İşgücüne yeni katılan, işini kaybeden veya iş değişikliğinde bulunmak için işten ayrılan bireylerin nitelik ve ücret haddi gibi sebeplerle kendilerine uygun iş bulmaları zaman almaktadır (Case vd., 2012: 478; Dinler, 2016: 238). Emek piyasası iş arayan bireyleri anında boş yerlere yerleştirememesi neticesinde bireylerin işsiz kalması durumu geçici işsizlik (friksiyonel işsizlik) olarak değerlendirilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 207; Parasız ve Özer, 2015: 377). Geçici işsizlik, emek piyasasında başta endüstriler ve bölgeler olmak üzere bütün demografik grupları etkilemektedir. Ayrıca

geçici işsizliğin süresinin kısa olması, iş gücünün mobilitesi ve işgücü etkinliğini arttırması ekonomiye yarar sağlamaktadır. Geçici işsizlik durumunun süresi iş arayanlar ile iş verenler arasındaki enformasyon ağının gelişmesine bağlı olarak değişmektedir (Mankiw, 2010: 194). Enformasyon ağı gelişmiş bir ekonomide, geçici işsizlik oranı daha düşük enformasyon ağı olan ekonomilere göre daha düşük olmaktadır. Fakat geçici işsizlik durumu emek piyasasında emek fazlası olduğu anlamına gelmemektedir. İş arayan ve işsiz sayısının eşit olduğu dönemde de geçici işsizlik ortaya çıkmaktadır (Krugman ve Wells, 2011: 208).

3.5.2.3. Yapısal İşsizlik

Piyasa veya bölgesel koşullardaki değişimler neticesinde üretilen malların talebine bağlı olarak iş imkanlarında da bazı değişiklikler meydana gelmektedir (Bocutoğlu, 2009: 71; Tunca, 2005: 5). Aynı zamanda teknolojik değişimler neticesinde emek piyasasında gereken niteliklerde değişimler ortaya çıkmaktadır (Ertek, 2004: 107; Orhan ve Erdoğan, 2008: 365).

Gerek bölgesel gerekse niteliksel olarak değişime iş gücünün anında uyum sağlayamaması durumunda ortaya çıkan işsizliğe yapısal işsizlik adı verilmektedir (Case vd., 2012: 479). Başka bir ifade ile yapısal işsizlik, emek piyasasında sürekli mevcut ücret seviyesinde iş verenlerin iş arayanlardan daha az olması durumudur. Mevcut açık işlerle iş arayanlarının becerilerinin aynı olmaması, iş arayanlar ile açık işsizliğin aynı yerde olmaması ve bazı mesleklerin teknolojik gelişmeler yüzünden kaybolması yapısal işsizliğin nedenleri olarak değerlendirilmektedir (Biçerli, 2013: 448). Denge ücret seviyesinden daha yüksek ücret verilmesine yol açan asgari ücret uygulaması, reel ücret katılıkları, işçi sendikalarının güçlü olması, tüketim kalıbındaki değişimler, üretim teknolojisindeki değişimler, firmaların işçilerin verimliliği arttırmak için uyguladıkları etkin ücret sistemi ve işini kaybeden işçiye devletin iş bulana kadar tanıdığı sosyal haklar yapısal işsizliğe sebep olan faktörler arasında yer almaktadır (Acemoğlu vd., 2016: 209).

3.5.2.4. Konjonktürel İşsizlik (Devrevi İşsizlik)

Ekonomide konjonktürel olarak üretilen mal ve hizmet miktarının yıldan yıla değişmesi neticesinde konjonktürel işsizlik ortaya çıkmaktadır (Parasız ve Özer, 2015:

377; Tunca, 2005: 5). Diğer bir ifade ile konjoktürel işsizlik, işsizlik oranları ile uzun vadeli işsizlik oranlarının ortalamasının farkı olarak da tanımlanmaktadır. Bu işsizlik türü özellikle talep yetersizliğinin olduğu durgunluk ve daralma dönemlerinde üretilen mal ve hizmet miktarının potansiyel seviyenin altında kaldığı durumlarda ortaya çıkmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 72; Krugman ve Wells, 2011: 211). Dolayısıyla konjoktürel işsizlik, tam istihdam seviyesinin altında bir çıktı düzeyinde ortaya çıkacağından doğal işsizlik seviyesinden daha yüksek bir işsizlik seviyesini temsil etmektedir (Case vd., 2012: 479; Dornbusch vd., 2016: 159). Konjoktürel işsizlik, işini kaybeden için gelir kaybına, devlet için vergi kaybına, toplum için ise refah kaybına yol açmaktadır (Sachs ve Larrain, 1993: 509).

Zaman içerisinde dalgalanmalar gösteren işsizlik oranlarının genel olarak yükselmesine sebep olan faktörler aşağıda sıralanmıştır (Blanchard, 2009: 142).

- İşgücüne yeni katılan bireyler ya da son 4 hafta içerisinde iş aramayan bireylerin tekrardan iş aramaya başlaması neticesinde işgücü piyasasına dahil olmaları,
- Çeşitli nedenlerle mevcut işini bırakıp başka iş olanaklarını arayan işsiz bireyler,
- Firmaların ürünlerine olan talepteki dalgalanmalar neticesinde geçici olarak işten çıkarmalar,
- Firmaların kapanması veya işçinin çalıştığı firmadan kovulması.

Ayrıca iş piyasasında dönüşüm yani işsiz ve istihdam edilen bireyler arasında giriş çıkışların fazla olması da işsizlik oranlarını etkileyen bir unsur olarak takip edilmelidir. Çünkü ekonominin istihdam olanaklarının artması ile emek arzı arasındaki fark işsizlik oranlarındaki dalgalanmalara yol açmaktadır.

3.5.2.5. Mevsimsel İşsizlik

Mevsimsel olarak inşaat, tarım, turizm vb. sektörlerde işgücü talebinin bazı mevsimlerde arttığı, bazı mevsimlerde ise işgücü talebinin azalması neticesinde ortaya çıkan işsizlik durumu mevsimsel işsizlik olarak tanımlanmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 72). Diğer bir ifade ile konjoktürel dalgalanmalar neticesinde emek talebindeki değişime bağlı olarak mevsimsel işsizlik ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak mevsimsel işsizlik, işsizlik oranlarındaki dalgalanmanın beklenen ve sistematik bir

şekilde gerçekleşmesi yönüyle konjonktürel işsizlikten farklılaşmaktadır. Böylece mevsimsel olarak işe alınan bireyler işsizlik öncesi tedbir alabilme imkanına sahip olmaktadır. Bu sebeple mevsimsel işsizlik, bakış açısına göre iradi işsizlik ya da gayri-iradi işsizlik olarak da değerlendirilmektedir (Biçerli, 2013: 463).

3.5.2.6. Doğal İşsizlik

Doğal işsizlik oranı, mal ve emek piyasasının dengede olduğu eksik istihdam oranı olarak tanımlanmaktadır (Parasız ve Özer, 2015: 378). Diğer bir ifade ile ekonomide geçici ve yapısal bazı değişiklikler neticesinde ortadan kaldırılması mümkün olmayan geçici ve yapısal işsizlik oranlarının toplamının işgücüne oranı olarak da ifade edilmektedir. Dolayısıyla doğal işsizlik oranı potansiyel GSYİH ile fiili GSYH'nin eşit olduğu düzeydeki işsizlik oranı olarak ifade edilmektedir. Ancak bu oran sıfır veya sabit bir oran değildir. Çünkü yüksek istihdam oranlarına ulaşmış ekonomilerde bile friksiyonel ve yapısal işsizlik her zaman ortaya çıkmaktadır (Ertek, 2004: 109; Parkin, 1990: 111). Doğal işsizlik oranı ülkeden ülkeye ve zaman boyunca değişiklik göstermekle birlikte gelişmiş ülkeler için %5-6 seviyesindeki oranlar doğal işsizlik oranı olarak kabul edilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 365). Birçok ekonomik birim işgücü özelliklerinde, emek piyasası kurumlarında ve devlet politikalarındaki değişimleri takip etmek ve ekonomiyle ilgili tahmin ve politikaları belirlemek için doğal işsizlik oranlarını takip etmektedir. Bu yüzden doğal işsizlik oranını belirleyen etkenler ve bu etkenlerin doğal işsizlik oranı üzerindeki etkilerinin incelenmesi oldukça önem arz etmektedir (Krugman ve Wells, 2011: 213).

Doğal işsizlik oranını belirleyen temel belirleyiciler aşağıda sıralanmıştır (Dornbusch vd.,2016: 163; Mankiw, 2010; 196; Sachs ve Larrain, 1993: 511).

- **İş gücü piyasasının örgütlenmesi:** İş ve işçi bulma kurumlarının iş gücüne katılanlar için mevcut olması ve etkin şekilde çalışması doğal işsizlik oranını düşürücü etkiye sahip olabilmektedir.

- **İş gücünün demografik yapısı:** İş gücü içerisinde gençler, kadınlar ve göç edenlerin katılımının artması iş gücünün içerisinde demografik yapıyı değiştirecek bazı demografik özellikli bireylerin iş gücünde ağırlığı artarken, diğer kesimin iş gücü içinde ağırlığının düşmesine yol açmaktadır.

- **Daha iyi bir iş arayışı için işsizlerin iş arayışını sürdürme isteği ve yeteneği:** İşsizlik sigortasıyla bağlantılı olarak işsizlik sigortasının yüksek olduğu dönemde işsiz bireyler iş aramak için daha fazla zaman harcamakta, iş değişikliği yapmak isteyen bireyler de işten ayrılarak iş arama sürecine daha fazla katılmaktadır. Bu davranış biçiminin yaygınlaşması doğal işsizlik oranını arttırmaktadır.

- **Ekonomideki farklı firmalar arasında iş gücüne olan talebin değişkenliği:** Toplam talepte değişim olmasa bile bazı firmalar büyürken bazıları küçülmektedir. Büyüyen firmalar daha fazla kişi istihdam ederken, küçülen firmalar da işçilerini çıkarmak durumunda kalmaktadır. Bu durum iş gücüne olan talebin değişkenliğini artırır dolayısıyla da doğal işsizlik oranı artma eğilimi göstermektedir.

- **Yeni işçilerin iş gücüne katılma oranı:** Ekonomide yeni katılan işçiler için işgücü büyüme oranı yüksek olursa doğal işsizlik oranı yükselmektedir.

Ayrıca doğal işsizlik oranı, resmi işsizlik oranına eşit olduğu durumda ekonominin tam istihdam seviyesinde olduğu belirtilmektedir. Bu durumda ekonomide geçici ya da yapısal işsizlik neticesinde işten ayrılan bireyler ile iş bulan bireylerin sayısı aynı olmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2008: 92). Doğal işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişki incelendiğinde, doğal işsizliğin enflasyonu hızlandırmadığı varsayılmaktadır (Blanchard, 2009: 193; Parasız ve Özer, 2015: 378). Buna bağlı olarak enflasyonun beklentilerle beslenmesi neticesinde yükselmesinin engellenmesi için gerçekleşen enflasyonun beklenen enflasyona eşitlemeye yetecek kadar işsizlik oranı yüksek olması gerekmektedir (Krugman ve Wells, 2011: 479).

3.6. İşsizliğin Maliyeti ve Sonuçları

İşsizliğin hem sosyal hem de ekonomik maliyetleri göz önüne alındığında istenmeyen bir olgu olarak değerlendirilmektedir. İşsizliğin en önemli ekonomik maliyeti çalışamayan bireylerin mal ve hizmet üretememesinden kaynaklanan üretim kaybıdır. Bu kayıp potansiyel çıktı düzeyinin altında olan toplam çıktı düzeyinde toplum için de zararlı bir durumdur (Dinler, 2016: 240; Sachs ve Larrain, 1993: 508).

Genel olarak işsizlik, gelir düzeyi daha düşük olan bireyleri daha yüksek gelirli bireylerden daha fazla etkilemektedir. Bu durum işsizliğin gelir dağılımı üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. İşi ile gelirini de kaybeden işçinin geliri belli ölçüde

işsizlik sigortası ile karşılanırsa da toplam çıktı düzeyindeki azalmadan dolayı toplum kaybetmeye devam edecektir (Dornbusch vd., 2016: 170).

Ayrıca işsizlik, bireylerin hem gelirlerini hem de sosyal çevresinde itibar kaybetmesine yol açmaktadır. Bu durum refah düzeyini ciddi oranda etkilemekle birlikte kötü alışkanlıkların ve suç oranlarının yükselmesine neden olması sebebiyle dolaylı olarak toplumsal huzuru etkilemektedir (Ertek, 2004: 96; Parkin, 1990: 111). İşsizliğin bireyler üzerindeki sosyal ve ekonomik yönden olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla pek çok ülkede kanunla şartları belirlenen işsizlik tazminatı adı altında ödemeler yapılmaktadır (Mankiw, 2010: 182).

Ekonomideki üretim ve harcama yönünde yaşanan artışlar işsizlik oranlarının düşmesi için önemli göstergeler olarak kabul edilmektedir. İşsizlik oranının düşmesi ekonominin genişleme döneminde olduğu anlamına geldiğinden dolayı işsizlik oranları ekonominin o dönemdeki performansının değerlendirilmesinde yardımcı bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Ekonominin daralma döneminde işsizlik oranlarının yükselmesinin hem birey hem de toplum üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Bireyler gelir kaybı, beceri kaybı ve kötü alışkanlıklar kazanma yönünden olumsuz etkilenirken, toplum kötü alışkanlıkların yaygınlaşması ve refah kaybı gibi faktörlerden olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durum işsizliğin ekonomik bir sorun olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ekonomik olarak işsiz bireylerin çalışmaları durumunda üretime yapacakları katkıyı yapamamasından kaynaklanan dengesizlik neticesinde işsizlikle mücadele zorlaşmaktadır. Örneğin resesyon döneminde uzun süren işsizlik gençler ya da yeni iş gücüne katılanlar gibi işsizliğe karşı en savunmasız bireylerin, yaşamlarını değiştiren bir olay olarak değerlendirilmektedir. Genellikle resesyon sonrası dönemde işsizlik oranları yüksek seyretmeye devam etmesi işsiz bireyler için zor dönemlerin devam etmesi şeklinde değerlendirilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 197; Blanchard, 2009: 139).

İşsizlik genel olarak ekonomiler için ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak görülse de bireylere boş zaman kazandırması, bireylerin sektör ve bölgeler hakkında bilgi sahibi olabilmesi için vakit ayırabilme imkânı tanınması ve az gelişmiş

ülkelerde ücretleri baskı altında tutacağı için firmaların maliyetleri düşecek, karlılıkları artabilecektir. Bu durum yeni yatırımlara kaynak ve teşvik unsuru olarak değerlendirilebilmesi durumunda işsizliğin ekonomi için bazı yararlarının olduğu söylenebilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 371).

3.7. İşsizlikle Mücadele Politikaları

3.7.1. Pasif İstihdam Politikaları

Ülke ekonomileri için en önemli sorunlardan biri olan işsizlikle mücadelede farklı politikalar izlemek mümkündür. Bu bölümde işsizlikle mücadelede kullanılan temel politikalar incelenecektir. İşsizlikle mücadelede kapsamında uygulanan “pasif istihdam politikaları” genellikle gelişmiş ülkelerde daha yoğun şekilde kullanılmaktadır. Pasif istihdam politikalarının temel amacı işsizlik oranlarını azaltarak istihdamı arttırmak yerine işsizleri maddi açıdan desteklemektir. Buna bağlı olarak işsizliğin bireysel ve toplumsal zararları en aza indirilebilecektir.

İşsizlikle mücadele kapsamında izlenen pasif istihdam politikaları genellikle işsizlik sigortası, işsizlik yardımı ve çalışma paylaşımı olarak sınıflandırılmaktadır. İşsizlik sigortası, bir hizmet sözleşmesine bağlı olarak ücret karşılığında bir iş yerinde çalışan işçinin, çalışma istek ve yeteneğine sahip olmasına rağmen işini kaybetmesi durumunda belirli bir süre ve ölçüde gelir kaybını kısmen de olsa karşılamak için verilmektedir. Bu doğrultuda işsizlik sigortası işçinin gelir kaybını kısmen karşılamasının yanında işçiye nitelik ve yeteneğine göre daha iyi koşullarda yeni bir iş elde etme fırsatı vermekte ve piyasada meydana gelecek satın alma gücünün düşüşü önlemeye yönelik uygulamadır. Ayrıca bu uygulama ile işsizliğin ortaya çıkarabileceği sosyal dengeyi bozucu sonuçlar ve suç eğiliminin önüne geçilebilecektir (Dinler, 2016: 240).

İşsizlikle mücadelede kullanılan pasif istihdam politikaları araçlarından bir diğeri “İşsizlik Yardımı”dır. Bu politika kapsamında işsizlere minimum düzeyde bir yaşam standardı sunmak amaçlanmaktadır. İşsizlik yardımının işsizlik sigortasından temel farkı işsizlik yardımının finansmanının tamamen devlet tarafından karşılanıyor olması ve yardımdan yararlanma süresinin (sınırlı olabileceği gibi) muhtaçlık durumuna göre devam edebilmesi olarak değerlendirilmektedir. İşsizlikle mücadelede

son pasif istihdam politika aracı ise “çalışma paylaşımı”dır. Çalışma paylaşımının amacı işsizlik yükünün yeniden dağıtılmasıdır. Bu doğrultuda erken yaşta emeklilik, işlerin kısımlara ayrılarak işsizlere istihdam alanı oluşturmak ve çalışma sürelerinin kısaltılması gibi uygulamaları kullanılmaktadır. Ancak bu politikanın uygulanabilmesi için işçilerin maddi kayıplarının tazmini için kamunun fiyat desteği gerekmektedir. Ayrıca bu yöntemle üretimde net bir istihdam artışı sağlanmadığı için bu politikaların açık işsizliği gizli işsizliğe dönüştüreceğiyle ilgili endişeler söz konusudur. Bu açıdan çalışma paylaşımı etkin bir politika aracı olmadığı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Biçerli, 2013: 492-495).

3.7.2. Aktif İstihdam Politikaları

İşsizlikle mücadelede temel politikalardan biri de “aktif istihdam politikaları”dır. Aktif istihdam politikaları, pasif istihdam politikalarının aksine emek piyasalarının yapısal problemleriyle mücadele etmesi ve uzun dönemde işsizliklerin istihdam edilebilirliğini arttırdığı için hükümetler tarafından sıkça kullanılan politikalar arasında değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak aktif istihdam politikalarının temel amacı işsizlere sadece gelir sağlamak yerine onların çalışma hayatına geri dönüşlerini kolaylaştıracak programlar oluşturmaktır. Bu doğrultuda aktif istihdam politikaları kapsamında ücret ve istihdam sübvansiyonları, kendi işini kurana yardım programları, mesleki eğitim programları, kamunun eşleştirme ve danışmanlık hizmetleri ile doğrudan kamu istihdamı gibi araçlar ile istihdam politikaları desteklenmektedir. Ayrıca aktif istihdam politikalarının işsizlikten en fazla etkilenen grup ve bölgelere uygulanabilmesi, emek piyasası içerisinde iş bulma olasılığı düşük olan dezavantajlı kesimlerin istihdam edilmelerine imkân sağlamaktadır. Bu açıdan aktif istihdam politikalarının ekonomiye katkısının yanında toplumsal yapının korunmasına sağladığı katkı da büyük önem arz etmektedir (Sanal, 2013: 14-15).

3.7.3. Para ve Maliye Politikaları

İşsizlikle mücadelede uygulanan temel politika araçlarından bir diğeri de para ve maliye politikalarıdır. Para ve maliye politikaları emek talebini etkileyerek özellikle konjontürel işsizlikle mücadelede sıkça başvurulan araçlar arasında değerlendirilmektedir.

Konjonktürel işsizlik talep yetersizliğinden kaynaklandığı için hem ekonomik hem de sosyal yönden en tehlikeli işsizlik türü olarak değerlendirilmektedir. Talep yetersizliğinden kaynaklanan bu işsizlik türüyle mücadele edebilmek için ekonomik birimler ya piyasaları kendi iç dinamiklerine bırakılarak müdahale edilmemesini ya da devletin toplam talebi etkileyecek müdahalelerde bulunması gerektiği konusunda alternatifli çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Bu önerilerden talep yanlı politika önerisine göre ekonomideki talep yetersizliğini gidermek için para ve maliye politikası aracılığı ile toplam talep düzeyinin artırılması görüşü desteklenmiştir (Dinler, 2016: 240; Orhan ve Erdoğan, 2008: 367).

Keynesyen iktisatçılar tarafından öne sürülen talep yanlı politika önerisinde para politikası aracılığıyla para arzının artırılması toplam talep düzeyinin artırılmasına yol açmaktadır. Keynesyen iktisatçılar ekonomide çok derin bir bunalım olmadığı sürece para arzındaki artışın, faiz oranlarında düşmeye yol açacağını, düşük faiz oranlarının ise yatırım harcamalarının artmasına neden olacağını savunmuşlardır. Buna bağlı olarak yatırım harcamalarının artması neticesinde toplam talep artacak ve işsiz sayısında düşüş meydana gelecektir. Bu politika önerisini sınırlandıran en önemli faktör ise politika uygulamalarının belli bir gecikme ile uygulamaya sokulmasıdır. Yani uygulamaya konulacak maliye politikası tedbirlerinin belli bir süreç içerisinde geçerek uygulanmaya konulmasının mümkün olmasıdır. Ayrıca ekonomik birimlerin ekonominin geleceği hakkında olumsuz beklentilerinin olması durumu harcamaların beklenen ölçüde artmasına engel teşkil edebilir.

Keynesyen iktisatçıların maliye politikası yoluyla toplam talebi artırma önerisine monetarist ve yeni klasik iktisatçılar karşı çıkmış bu politikanın sadece özel sektörün yapacağı harcamaları devletin yapması anlamına geldiğini bu yolla ekonomide toplam talebin değiştirilemeyeceğini savunmuşlardır. Ayrıca monetaristler ve yeni klasik iktisatçılar uzun dönemde para arzı artışının hasıla ve işsiz sayısı üzerinde etkisinin olmayacağını ve enflasyona yol açacağını savunmuşlardır (Biçerli, 2013: 516).

Toplam talep yetersizliğinden kaynaklanan konjonktürel işsizliği piyasanın kendi iç dinamiklerine bırakılması önerisi ise Monetarist, Arz yanlı Ekonomi ve Yeni Klasik yaklaşım tarafından savunulmuştur. Bu politika önerisine göre piyasalarda

dönem dönem ortaya çıkan dengesizlikler devlet müdahalesiyle giderilemez. Dolayısıyla devletin bu dönemde yapacağı en önemli görev piyasanın sağlıklı işlemesi için ortaya çıkan engelleri kaldırmaktır. Piyasalardaki dönem dönem ortaya çıkan durgunluk, ücretlerin esnekliği sayesinde hiçbir müdahaleye gerek kalmaksızın ortadan kalkmaktadır. Talebin daraldığı dönemde ücretler düşmekte, ücretlerin düşmesi ise firmaların maliyetini düşürmektedir. Buna bağlı olarak üretimde meydana gelen düşüş ve istihdam sorunu çözülmektedir (Çepni, 2010: 59).

Ayrıca ekonominin canlandığı dönemlerde konjonktürel işsizlik azalmaktadır. Konjonktürel işsizlikle mücadele etmek için iş arayanlar ile iş verenlerin daha etkin örgütlenmesi ve iletişim sağlamasına yönelik ekonomi politikaları uygulanmalıdır (Ertek, 2004: 108). Ancak bu politika önerisinde olduğu gibi reel hayatta ücretlerin aşağı doğru esnek olmasını engelleyen sendika baskısı, örtük sözleşmeler, işçi değişikliğinin maliyetinin yüksekliği, asgari ücret ve etkin ücretler gibi faktörler söz konusu olmaktadır. Bu faktörler ücretlerin esnekliğine engel teşkil ederek bu yolla işsizliğin azaltılmasını zorlaştırmaktadır (Blanchard, 2009: 143; Bocutoğlu, 2009: 76; Orhan ve Erdoğan, 2008: 371).

Ayrıca işsizlikle mücadele politikaları çerçevesinde değerlendirilen friksiyonel işsizlik, ekonomik yaşamın doğal sonucu olarak kabul edilen iş değişiklikleri, yeni iş gücüne katılım gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu işsizlik türünün azaltılması için yeni iş bulma imkanlarını genişletecek ve emek piyasasına ilişkin güvenilir bilgilere ulaşımı sağlayacak sistemlerin kurulması ve bu sistemlerin etkin ve verimli şekilde çalışmasının sağlanmasına imkân sağlanmalıdır. Özellikle işgücüne yeni katılacak bireylerin iş gücüne katılmadan önce staj yapma olanaklarının geliştirilmesi friksiyonel işsizliği azaltıcı etkiye sahiptir. Yapısal işsizlikle mücadele de ise, yeni iş alanlarına adaptasyon sağlayabilmeleri için teknolojik gelişmelerden yararlanarak beceri kursları ve programları açılması, bölgesel gelişim desteklenerek geri kalmış bölgelerin canlanmasına yönelik politikaların uygulanmasının önemli katkılarının olacağı belirtilmektedir (Dinler, 2016: 241; Ertek, 2004: 108).

3.8. 1980-1991 Yılları Arasında Türkiye’de İşsizlik ve İstihdamın Seyri

1980’li yılların başından itibaren Türkiye’de ihracata yönelik sanayileşme politikasının uygulanması ile ortaya çıkan yapısal uyum politikaları işgücü piyasasının önemini arttırmıştır. Uygulamaya konulan yeni model çerçevesinde öncelikle ülkedeki işgücü maliyetlerinin kontrol altına alınması ve işgücü piyasasına yönelik politikaların sosyal politikalar kapsamında değerlendirilmesine karar verilmiştir. Diğer bir deyişle “sosyal keynesist” politikalardan “arz yanlı” politikalara dönüşüm yapılmıştır. Bu doğrultuda piyasa koşullarına göre fiyatlama politikasının sonucu olarak bol olan işgücünün fiyatı yani ücretlerin düşük tutulmasına yol açmaktadır. Ayrıca 24 Ocak kararları doğrultusunda işçilerin sendikal haklarına sınırlandırma getirilmesi de bu süreci desteklemiştir (Biçerli, 2013: 522; Yalın ve Alkin, 2017: 163).

24 Ocak programı kapsamında işgücü fiyatlarının düşük tutulmasının nedenleri olarak kar oranları yükselterek yatırımları uyarmak, yerli üretimin maliyetini düşürülmesi ve iç talebi kısılması neticesinde ihracatı arttırmak olarak sıralanmaktadır (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 72).

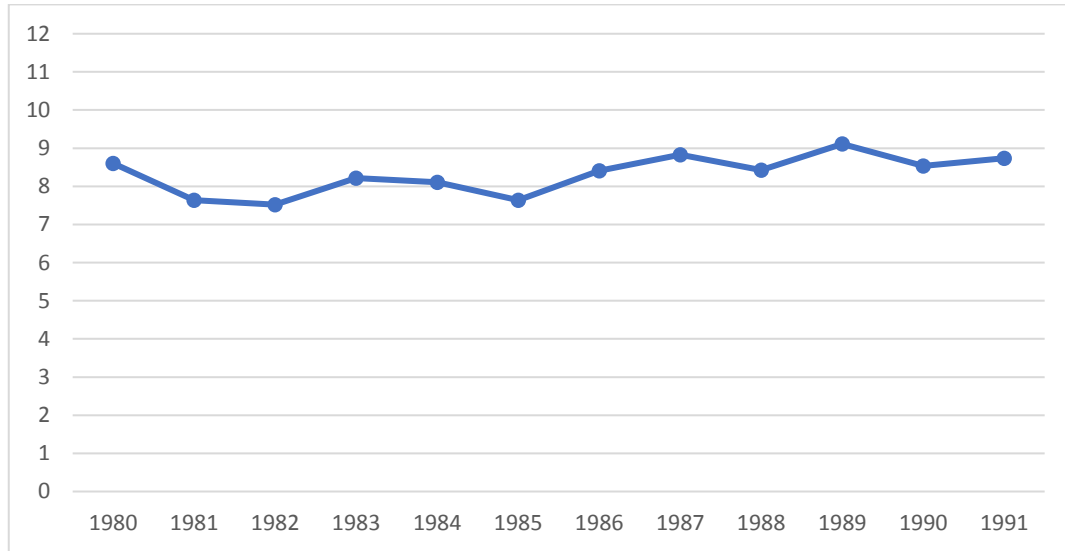
Bütün bu gelişmeler kapsamında Şekil 2.1 de görüleceği üzere 1980 yılında %8,6 düzeyinde olan işsizlik oranları 1982 yılında %7,5 seviyesine gerilemiştir. İşsizlik oranlarının bu seyri göstermesinde öncelikle dönemin ilk yıllarında 24 Ocak kararlarına bağlı olarak yürütülen ekonomi politikası ve bu ekonomi politikasının uygulanmasında askeri rejimin uygulamalarının önemli etkileri olmuştur. Askeri rejiminin işgücünü sendikal hareketler ve toplu sözleşmelerde baskı altına alması işsizlik oranlarının düşmesine yol açmıştır (Özkaplan, 2008: 166; Yenal, 2013: 134).

Ancak bu dönemde ortaya çıkan reel faizlerdeki ani yükselme ve talep daralması neticesinde inşaat sektöründe yaşanan olumsuz gelişmeler işsizliğin 1983 yılında %8,2 düzeyine çıkmasına yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak 1983 yılında reel ücretlerdeki azalmaya rağmen işsizlik oranlarının yükselmesi dikkate değer bir durum olarak değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 164).

1984 yılı işsizlik oranı 1983 yılına göre küçük oranda azalarak %8,1 seviyesinde gerçekleşmekte ve işsizlik oranlarının düşme eğilimine girdiği yıl olarak belirtilmektedir. Bu düşme eğilimini takiben 1985 yılında işsizlik oranı 7,6 seviyesine

kadar geriletilmiştir. İşsizlik oranlarında görülen bu gerilemede hükümetin 1984'ten itibaren büyüme ve istihdamı desteklemeye yönelik uygulamaları neticesinde ekonominin canlanması ve kapasite kullanım oranlarının genişlemesinin önemli katkıları olmuştur (Şahin, 1995: 207).

Şekil 2. 1: 1980-1991 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)

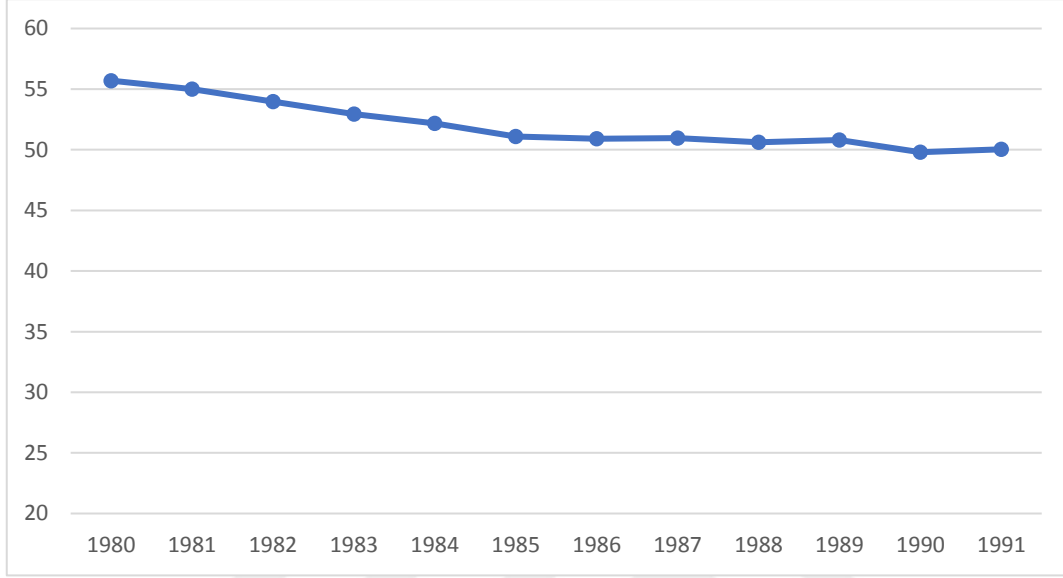

Fakat Şekil 2.1 de görüleceği üzere 1985 yılından itibaren işsizlik oranları tekrardan artma eğilimine girerek 1989 yılında %9,1 seviyesine kadar çıkmıştır. Bu oran ilgili dönemin en yüksek işsizlik oranıdır. İşsizlik oranlarında görülen bu yükselişe rağmen döneminin son yıllarında bir miktar toparlanma yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1990 yılında işsizlik oranları %8,5 seviyesinde gerçekleşirken bu oran 1991 yılında %8,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarındaki bu dalgalanmada uygulanan ekonomi politikalarının, 1987 referandumu neticesinde sendikal hareketlerin önündeki engellerin kaldırılmasının ve 1989 yılında başta kamu sektörü olmak üzere işgücünde ücret ve maaşların yükselmesinin önemli etkileri olmuştur (Parasız, 2003: 384; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 70).

İşgücü piyasasının diğer önemli göstergesi olan istihdam oranları açısından bu dönem değerlendirildiğinde 1980 yılında istihdam oranının %55,7 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu oran ilgili dönemde Şekil 2.2 de görüleceği üzere 1990 yılına kadar düşme eğilimi göstererek 1990 yılında %49,80 seviyesine kadar gerilemiştir.

1980-1991 döneminin sonu olan 1991 yılında ise bu oran bir miktar toplanma ile %50,04 seviyesine yükselmiştir.

Şekil 2. 2: 1980-1991 Yılları Arası İstihdam Oranları (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

İstihdam oranları işgücü piyasasındaki işsizlik ve nüfus gibi birçok sosyo-ekonomik göstergeden etkilenecek şekilde değişiklik göstermektedir. Bu dönemde istihdam oranlarının negatif eğim göstermesinde istihdam edilen kişilerden daha fazla işgücüne katılım sağlanmasının, ihracata yönelik sanayileşme modeli çerçevesinde uygulanan ekonomik politikalarının, artan işgücüne rağmen iş olanaklarının yeterince genişletilememesi gibi etkenler belirleyici olarak değerlendirilmektedir. Bu duruma bağlı olarak teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışı nedeniyle tarım sektöründe çalışan işgücünün azalması ve kırsal kesimden büyük şehirlere göç yaşanması da istihdam oranlarını etkileyen faktörler arasında gösterilmektedir (Erdem vd., 2009: 187; Şahin, 1995: 190).

Genel olarak 1980-1991 dönemi işsizlik ve istihdam oranları üzerinden değerlendirildiğinde işsizlik oranlarının bu dönemde istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediğini görülmektedir. 1980 yılında %8,6 olan işsizlik oranları dönem içerisinde 1985 yılında %7,6 düzeyine düşürülmesine rağmen 1991 yılında %8,7 düzeyine kadar tekrar yükselme göstermiştir. Bu dönemde işsizlik oranlarının ortalaması %8,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarını etkileyen unsurlar olarak özellikle 24

Ocak kararları sonrasında uygulanan ekonomi politikası ve bu ekonomi politikasının uygulanması ile hükümetlerin büyüme ve istihdama yönelik destekleme politikaları belirleyici olmuştur (Özkaplan, 2008: 173; Parasız, 2003, s. 384; Yenal, 2013: 137).

İş gücü piyasasının önemli göstergelerinden biri olan istihdam oranları açısından 1980-1991 dönemi için incelendiğinde 1980 yılında %55,7 düzeyinde olan istihdam oranlarının dönem boyunca genellikle azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bunun sonucunda 1990 yılında istihdam oranları %49,80 seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak 1991 yılında bir miktar toparlanarak %50,04 seviyesine yükselmiştir. İstihdam oranlarında yaşanan bu düşme eğilimi 24 Ocak kararları neticesinde değişen ekonomi politikasına bağlı olarak sanayileşme politikası ve teknoloji gibi birçok değişkenden etkilenmektedir. Ayrıca kırsal kesimden kente doğru gerçekleşen göç ve artan işgücüne rağmen iş olanaklarının yeterince genişletilememesi de istihdam oranlarını belirleyen faktörler arasında değerlendirilmektedir (Biçerli, 2013: 148).

3.9. 1992-2002 Yılları Arasında Türkiye’de İşsizlik ve İstihdamın Seyri

Ekonomi politikalarında gerçekleşen en kapsamlı ve radikal değişimlerin yaşandığı 1980 yılından 1991 yılına kadar ki süreçte dalgalı bir seyir izleyen işsizlik oranları 1991 yılının sonunda %8,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak 1992 yılından itibaren işsizlik oranlarını düşürmek ve istihdam oranlarını arttırmak için işgücü piyasasına yönelik olarak birçok proje uygulamaya koyulmuştur. Bu projelerden ilki istihdama yönelik olarak 1992 yılında hükümet tarafından işsizlik sorununu kısa dönemde “Özel İstihdam Projeleri” kapsamında düşürme amacıyla yapılmıştır. Buna bağlı olarak uygulanacak politikalar çerçevesinde sendikal hakların kurumsallaştırılması ve işçi ve işverenler için sosyal güvenceleri geliştirici adımların atılacağı belirtilmiştir (Erdem vd., 2009: 238).

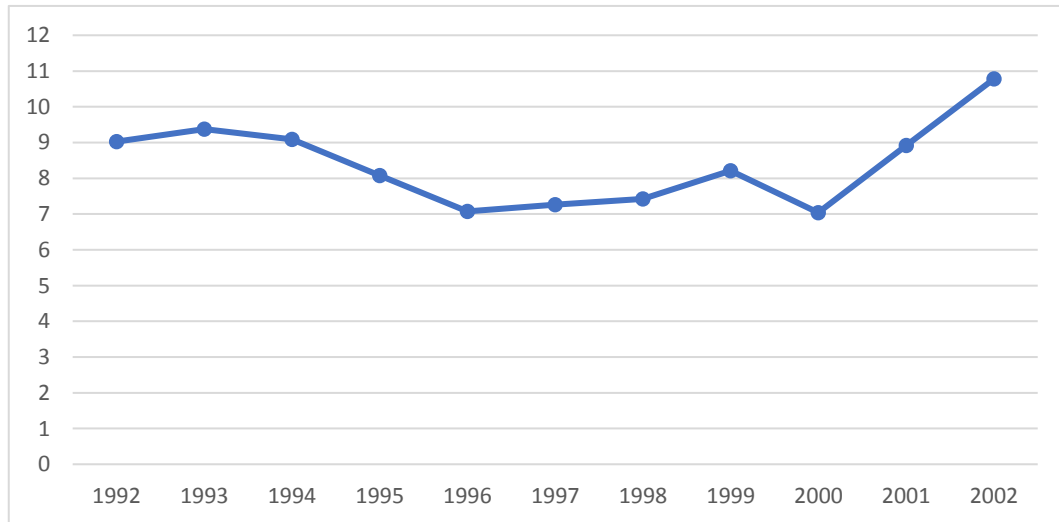
Ayrıca 1990-1994 dönemini kapsayan “İstihdam ve Eğitim Projesi” Dünya Bankası ve Türk hükümeti tarafından 1993 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Proje kapsamında işgücü piyasasına yönelik bilgi ve veri sisteminin iyileştirilmesi ve yaygınlaştırılması, mesleki enformasyon merkezlerinin kurulması, meslek standartlarının belirlenmesi ve sertifikasyon sisteminin oluşturulması gibi temel hedefler belirlenmiştir. Ayrıca proje kapsamında işsizlere meslek kazandırılması

yoluyla işe yerleştirilmeleri, kurum personellerinin eğitimden geçirilmesi, kadın istihdamının artırılması gibi konular da temel hedefler çerçevesinde değerlendirilmektedir (DPT, 1989: 302-303).

Bunlara ek olarak Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Projesi kapsamında uygulamaya konulan “Güneydoğu Onarım Projesi” ile işgücü piyasasına ilişkin aktif politikaların uygulanması ön görülmüştür. Buna bağlı olarak yüksek işsizliğin bulunduğu yörelerde işgücünün yerel ihtiyaçları karşılayacak şekilde yararlı işlerde çalıştırılması, işgücünün eğitimi ve girişimcilik desteği gibi çeşitli politikalar hedef olarak belirlenmiştir (Biçerli, 2013: 52; DPT, 1996: 54).

Bu bilgilerden yola çıkarak işsizlik verileri değerlendirildiğinde Şekil 2.3'te görüleceği üzere 1992 yılında işsizlik oranı %9 seviyesinde gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda bu oran 1993 yılında %9,4 seviyesine yükselmiş olmasına rağmen 1994 yılındaki ekonomik krizine rağmen %9,1 seviyesine düşürülmüştür. 1995 ve 1996 yıllarında ise düşme eğilimi devam ederek sırasıyla önce %8,1 seviyesine daha sonra %7,1 seviyesine kadar geriletilmiştir.

Şekil 2. 3: 1992-2002 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)

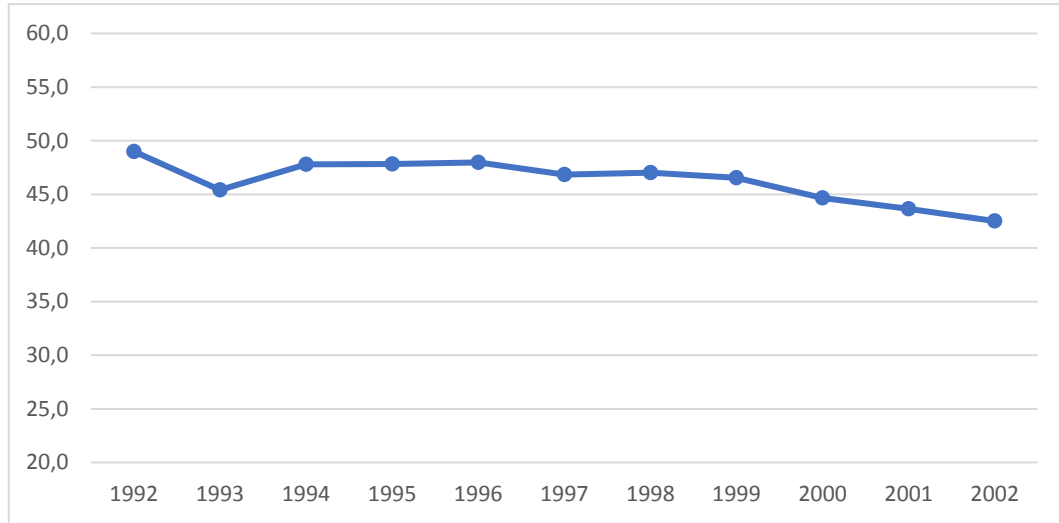
İşsizlik oranlarının 1993 yılından itibaren düşme eğilimi sergilemesi özellikle ekonominin küçülme yaşadığı 1994 krizine rağmen azalma göstermesi açıklaması zor bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bu durum bazı alanlarda dikkate değer bir büyüme olmamasına rağmen işsizlik oranlarında yaşanan düşüşü göz önünde bulundurarak istatistiklerin sağlıklı olmadığı şeklinde değerlendirmelere sebep

olmaktadır. Ancak işsizlik oranlarında yaşanan bu düşmede 1994 yılında yaşanan küçülme neticesinde reel ücret ve maaşlarda yaşanan önemli derecedeki gerilemenin etkisinin olduğu şeklinde değerlendirilmelerde mevcuttur (Özkaplan, 2008: 184).

Bu dönemde düşme eğiliminin sürdüren işsizlik oranları 1996 yılında %7,1 düzeyine kadar düşürülmüştür. Bu oran Şekil 2.1 ve Şekil 2.3'te görüleceği üzere 1990'lı yılların en düşük işsizlik seviyesidir. 1996 yılından itibaren işsizlik oranları yükselme eğilimine girmiş ve 1999 yılında %8,2 seviyesine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranlarının yükselmesinde 1998 yılında inşaat sektöründe yaşanan daralma ile 1999 yılındaki ekonomideki daralma neticesinde imalat sanayinin dalgalı bir şekilde büyümesinin önemli bir etkisi olmuştur. Buna ek olarak işgücü niteliğindeki gelişmelere bağlı olarak işgücü verimliliğinde yaşanan artışların ve mali sektördeki yaşanan daralmalarda işsizlik oranlarının artma eğilimini desteklemektedir (Parasız, 2003: 516-517).

1999 yılında Türkiye istihdam politikalarını Avrupa Birliğine sunulan "Ulusal Program" çerçevesinde şekillendirmiştir. Buna bağlı olarak İşsizlik sigortasının yürürlüğe girmesi, İş-Kur ve İş Güvencesi yasaları gibi iş piyasasını ile ilgili reform ve düzenlemeler de uygulamaya koyulmuştur (Karagöl, 2013: 53). Bunun sonucunda 2000 yılında işsizlik oranları bir önceki yıla oranla 1,2 puan gerileyerek %7 seviyesine kadar gerilemiştir. Ancak 2001 yılında %8,9 seviyesine yükselen işsizlik oranı 2002 yılında %10,8 seviyesine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranlarında yaşanan bu yükselme Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizlerinden birinin yaşanması, artan nüfusa bağlı olarak işgücü artış hızı ve başarılı bir istihdam potansiyelinin oluşturulamaması gibi etkenlerle birlikte değerlendirilmektedir (Pamuk, 2014: 294).

İşgücü piyasasının diğer önemli göstergesi olan istihdam oranları açısından bu dönemi değerlendirildiğinde 1992 yılında istihdam oranlarının %49 olduğu görülmektedir. Şekil 2.4 de görüleceği üzere bu oran 1993 yılında %45,4 seviyesine gerilemiştir. 1994 yılında yaşanan krize ve ekonomik daralmaya rağmen toparlanma sürecine giren istihdam oranları 1996 yılında %48 seviyesine kadar yükselmiştir.

Şekil 2. 4: 1992-2002 Yılları Arası İstihdam Oranları (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Ancak 1996 yılından itibaren istihdam oranları azalma eğilimi içerisine girmekte ve özellikle 1999 yılından sonra daha yüksek düzeyde düşüş sergilemektedir. İstihdam oranlarında yaşanan bu düşüşün nedeni işsizlik oranlarına paralel olarak 1998 yılında inşaat sektöründe, 1999 yılında imalat sanayindeki yaşanan daralmalar ve mali sektördeki daralmalar olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak 2001 krizi yılında istihdam oranı %43,7 düzeyine 2002 yılında ise %42,5 seviyesine kadar gerilemiştir.

Genel olarak 1992-2002 dönemini işsizlik ve istihdam oranları üzerinden değerlendirildiğinde işsizlik oranlarının bu dönemde istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediğini görülmektedir. 1992 yılında %9 seviyesinde olan işsizlik oranı, dönem içerisinde 2000 yılında %7 seviyesine kadar düşürülmesine rağmen 2002 yılında %10,8 seviyesine kadar tekrar yükselmiştir. Bu dönemde işsizlik oranlarının ortalaması ise %8,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran 1980-1991 dönemi ortalaması ile aynıdır. 1992-2002 döneminde işsizlik oranlarının bu seviyelerde kalmasının nedenleri arasında Türkiye'nin sık sık değişen koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmesi, kısa vadeli siyasi hedefler neticesinde mali disiplinden vazgeçilmesi, bir dizi iktisadi krizlerin yaşanması ve hükümetlerin var olan sorunlara yönelik yeni önlemler almaması olarak sıralanabilmektedir (Karagöl, 2013: 52; Pamuk, 2014: 276).

İş gücü piyasasının önemli göstergelerinden biri olan istihdam oranları 1992-2002 dönemi için incelendiğinde, 1992 yılında %49 düzeyinde olan istihdam

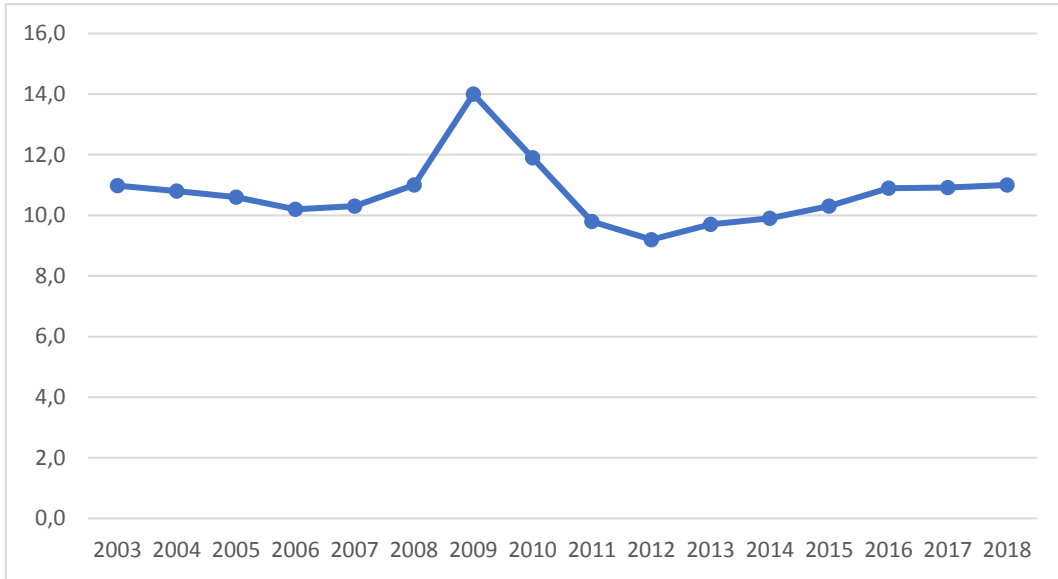
oranlarının dönem boyunca genellikle azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bu durumun sonucunda istihdam oranları 2002 yılında %42,51 düzeyine kadar gerilemiştir. İstihdam oranlarında yaşanan bu düşme eğilimi ilgili dönemde kısa aralıklarla yaşanan krizler, işgücü piyasasının yapısal problemleri ve siyasi olarak çok sayıda koalisyon hükümetinin kurulması neticesinde kısa vadeli siyasi hedefler neticesinde mali disiplinden vazgeçilmesi gibi faktörlerden etkilenmektedir (Ay ve Karaçor, 2006: 83).

3.10. 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de İşsizlik ve İstihdamın Seyri

Türkiye ekonomisi 2001 Şubat Krizi sonrasında uygulamaya başladığı Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile 2002 yılından itibaren olumlu sonuçlar elde etmeye başlamıştır. Ancak ekonomik kriz sonrası en önemli iktisadi sorun olarak görülen işsizlik düzeyi hedeflenen oranlara düşürülemediği. Bu duruma bağlı olarak 2003 yılında işsizlik oranları %11 düzeyinde gerçekleşmiştir. Şekil 2.5’te görüleceği üzere işsizlik oranları 2003 yılından itibaren azalma eğilimi göstermesine rağmen bu oran 2007 yılına kadar ancak %10,3 seviyesine kadar düşürülebilmiştir. Özellikle yüksek büyüme oranlarının yaşandığı bu dönemde işsizliğin düşürülememesinin nedenleri GEGP’nin önceliğinin istihdam ve büyümeden önce fiyat istikrarını sağlamak olması, IMF ve AB sürecinde ekonominin yapısal dönüşüme zorlanması sonucu özellikle tarım sektöründe çalışanların diğer sektörlere kayması ve istihdam olanaklarının iş gücünün artış hızı kadar arttırılamaması olarak sıralanmaktadır.

Ayrıca uluslararası rekabet koşullarına bağlı olarak üretimin sermaye-yoğun ileri teknoloji alanlara kayması neticesinde ortaya çıkan yapısal işsizliğin varlığı ve uygulanan yüksek faiz-düşük kur politikası ile ülke içinde üretimin yetersiz kalması sonucu ekonomide üretim artışının ithalat ile karşılanması bu oranlarının düşürülmesini sınırlandıran faktörler arasında değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 359-360; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 213).

Şekil 2. 5: 2003-2018 Yılları Arası İşsizlik Oranları (%)

2007 yılından itibaren zamanla tüm ekonomileri etkileyen küresel ekonomik kriz işsizlik oranlarının yükselme eğilimi sergilemesine yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak 2008 yılında %11 seviyesindeki işsizlik oranı 2009 yılında %14 düzeyine kadar çıkmıştır. İşsizlik oranlarının yükselmesinde Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerde talep daralmasının yaşanması neticesinde ihracat yapan sektörlerin olumsuz etkilenmesi ve ekonomide yaşanan daralmanın önemli bir etkisi olmuştur (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 254).

2009 yılında ekonominin canlanması, üretim ve istihdamın artırılmasına yönelik alınan tedbirler, kapasite kullanım endeksi ve sanayi üretim endeksinde artışlar neticesinde işsizlik oranları önce 2010 yılında %11,9 seviyesine gerilemiştir. Daha sonra 2011 yılında %9,8 düzeyinde gerçekleşen işsizlik oranları krizden önceki düzeye gerilemiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 36).

İşsizlik oranlarındaki gerileme eğilimi neticesinde ise 2012 yılında işsizlik oranları %9,2 seviyesine kadar düşürülmüştür. İşsizlik oranlarında yaşanan bu gerilemede büyük oranda küresel kriz sonrası ekonominin toparlanma sürecine girmesi ile ekonominin yüksek oranda büyümesinin, istihdam teşviklerinin ve ihracatın artış eğilimi göstermesinin önemli etkileri olmuştur. Ancak bu dönemde işsizlik oranlarında yaşanan gerilemeye rağmen bu oranların %10 bandı etrafında dalgalanmasında ülke

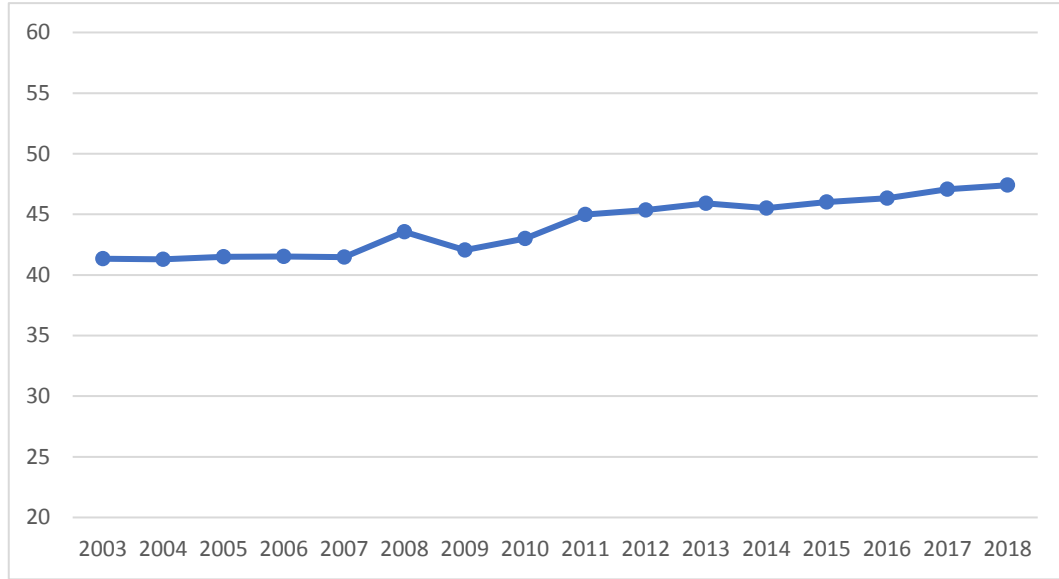
nüfusun dinamik yapısının, emek piyasasına dair yapısal sorunların çözülememesinin ve işgücüne yüksek sayıda yeni katılımların önemli katkısı olmaktadır (Ay ve Karaçor, 2006: 83; Karagöl, 2013: 53-54; Yıldırım, 2017:59).

İşsizlik oranları 2013 yılından itibaren yükselme eğilimi göstermiştir. 2014 yılında ise TÜİK hane halkı işgücü araştırmalarında Avrupa Birliğine uyum sürecine tam uyum sağlanmasına yönelik yeni bir düzenlemeye geçmiştir. Bu bağlamda Avrupa İstatistik Ofisinin önerileri dikkate alınarak temel işgücü istatistiklerinde revize yapılmıştır. Bu kapsamda 2014 yılı ve sonrası için yeni seri elde edilmiştir (TÜİK, 2014a).

Yapılan revize sonrasında 2014 yılı işsizlik oranları %9,9 olarak gerçekleşmiştir. 2014 yılından sonra da işsizlik oranları yükselme eğilimini sürdürerek 2015 yılında %10,3 seviyesine, 2016 yılında ise %10,9 seviyesine kadar yükselmiştir. İşsizlik oranlarının seyri 2017 yılında bir önceki yıla aynı düzeyde kalmasına rağmen 2018 yılında %11 seviyesine yükselmiştir. İşsizlik oranlarında son dönemde yaşanan yükselmede büyüme oranlarının dalgalı bir seyir izlemesinin, sanayi kesiminde yaşanan gerilemenin, yatırımların azalmasının ve nüfus artışına bağlı olarak artan işgücünün önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca genç nüfusa yönelik iş olanaklarının oluşturulamaması, asgari ücret artışının yarattığı işten çıkarmalar, Suriyeli göçmenlerin kayıt dışı çalıştırılması, bölgesel siyasi sorunlar ve uluslararası gelişmelerden kaynaklanan problemler önemli ölçüde etkili olmuştur (Eğilmez, 2017c; Kasapoğlu ve Murat, 2018: 260).

İşgücü piyasasının önemli göstergelerinden biri olan istihdam oranları açısından değerlendirildiğinde Şekil 2.6 da görüleceği üzere 2003-2007 yılları arasında istihdam oranları yatay bir seyir izlemektedir. Bu dönemde yaşanan yüksek oranlı büyüme oranlarına rağmen istihdam oranlarının arttırılamamasının nedenleri: büyüme oranlarının daha çok dış ticarete dayanması, nüfus artış hızı ve iç göçe bağlı olarak işgücüne katılım oranlarının artması, istihdam vergilerinin yüksekliği, devletin istihdam alanları yaratmaya yönelik uygulamalardan vazgeçmesi olarak sıralanabilmektedir (Benlialper, Cömert ve Düzçay, 2015: 6; Erdem vd., 2009: 359).

Şekil 2. 6: 2003-2018 Yılları Arası İstihdam Oranları (%)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Ayrıca 2008 yılındaki küresel krize kadar sürdürülen sıkı para politikası faizlerin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu duruma bağlı olarak makro ekonomik istikrarın sağlanması, özelleştirmeler ve AB üyelik görüşmeleri sonucunda ülkeye yüksek miktarda doğrudan yabancı yatırım gerçekleşmiştir. Ancak bu yatırımların önemli bir bölümü Türkiye'deki yerli firmaların satın alınması şeklinde gerçekleşmesinden dolayı doğrudan yabancı yatırımlardaki bu artışta istihdamı sınırlı bir şekilde arttırmıştır (Pamuk, 2014: 289).

Bu doğrultuda Şekil 2.6 da görüleceği üzere istihdam oranları 2009 yılında %42 seviyesinde iken 2018 yılında %47,4 seviyesine çıkmıştır. İstihdam oranlarının yükselmesinde belirli yörelere öncelik veren yatırım ve istihdam teşvikleri, işverenin sosyal güvenlik prim borcu olmaması koşuluyla çalıştırılan işçiler için ödenecek işveren sigorta prim oranının indirilmesi, ilave istihdam sağlayan iş yerlerine prim desteği gibi birçok düzenlemenin etkisinin olduğu belirtilmektedir. Bu düzenlemelere ek olarak kamu kesiminin özel kesime istihdam edilenler için ödenen sosyal güvenlik primine destek uygulaması ile genç, kadın ve engellilere yönelik verilen teşvikler de istihdam artışını desteklemektedir (Aslan ve Aslan, 2017: 114). Ayrıca özellikle 2009 yılından itibaren işsizlikle mücadele kapsamında yürütülen aktif işgücü programları kapsamında mesleki eğitim kursları, toplum yararına çalışma programları, staj

programları ve girişimcilik programları da bu süreçte istihdam oranlarının yükselmesine katkı sağlamıştır (Biçerli, 2013: 525).

Tüm bunlara ek olarak özellikle 2008 krizinin etkisi ile 2010 yılında hazırlanmaya başlanan ve 2014 yılında tamamlanan “ulusal istihdam stratejisi” yatırımların artırılması ve istikrarlı bir büyümenin gerçekleştirilmesi sonucunda istihdam oluşturulması üzerine inşa edilmiştir. Böylece Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ)’in istihdam oluşturma potansiyelinden en yüksek seviyede faydalanılması öngörülmüştür. Ulusal istihdam stratejisi kapsamında 2014-2016 dönemi için 40 hedef, 57 politika ve 219 tedbire yer verilmiş ve bu dönem için eylem planı başarıyla uygulanarak tamamlanmıştır. Bu doğrultuda işgücü piyasasında esneklik ve güvencenin sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapılarak esnek çalışma biçimlerini sosyal güvenlik ile destekleyerek kişilerin haklarını koruyan bir istihdam politikası oluşturmak amaçlanmıştır (ÇSGB, 2017).

Genel olarak 2003-2018 dönemi işsizlik ve istihdam oranları üzerinden değerlendirildiğinde işsizlik oranlarının bu dönemde dalgalı bir seyir izlediğini görülmektedir. 2003 yılında %11 seviyesinde olan işsizlik oranı, dönem içerisinde 2012 yılında %9,2 seviyesine kadar düşürülmesine rağmen 2018 yılında %11 seviyesine kadar tekrar yükselmiştir. Bu dönemde işsizlik oranlarının ortalaması ise %10,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran 1980-1991 dönemi ve 1992-2002 döneminde %8,3 seviyesindedir. Dolayısıyla işsizlik oranları açısından değerlendirildiğinde önceki dönemlere kıyasla 2003-2016 döneminde başarısız bir performans sergilenmiştir.

İşsizlik oranlarının bu performansında iş gücünü karşılayabilecek iş olanaklarının oluşturulamaması, yapılan yatırımların getirdiği ekonomik büyümenin artan nüfusa oranla düşük seviyede kalması, bölgesel siyasi sorunlar ve uluslararası gelişmelerden kaynaklanan problemler gibi faktörler önemli rol oynamıştır (Kasapoğlu ve Murat, 2018: 255).

İş gücü piyasasının önemli göstergelerinden biri olan istihdam oranları 2003-2018 dönemi için incelendiğinde, 2003 yılında %41 düzeyinde olan istihdam oranlarının dönem boyunca istikrarsız bir seyir izlemesine rağmen genellikle artma

eğilimi göstermiştir. Bu durumun sonucunda istihdam oranları 2018 yılında %47,4 seviyesine kadar yükseldiği görülmektedir. İstihdam oranlarındaki bu artışta 2001 yılından sonra işgücü piyasaları ile ilgili düzenlemeler ve teşvik uygulamaların katkıları olmuştur (Aslan ve Aslan, 2017: 114). Ayrıca 2018 yılında açıklanan Yeni Ekonomi Programı çerçevesinde istihdam artışını sağlayacak projelerin desteklenmesi, özellikle 2009 yılından itibaren uygulanan aktif işgücü programları kapsamında mesleki eğitim kursları, toplum yararına çalışma programları, staj programları ve girişimcilik eğitim programları da istihdam oranlarını desteklemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EKONOMİK BÜYÜME

3.1. Ekonomik Büyüme Tanım ve Kapsamı

Bir ekonomide belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet kapasitesinin artması ya da gayri safi yurtiçi hasılanın reel olarak artması ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır (Foley ve Michl, 2015: 25; Parasız ve Özer, 2015: 443). Tam istihdam durumunda, ekonomiye yeni üretim faktörlerinin eklenmesi ya da teknolojik gelişme sayesinde üretilen mal ve hizmetlerin kapasitesinin genişlemesi; eksik istihdam durumunda ise talep miktarındaki artışa bağlı olarak kapasite kullanım oranlarının artması ve dolayısıyla iktisadi kaynakların daha verimli kullanılması ekonomik büyüme için gerekli olan üretim artışının kaynağını oluşturmaktadır (Kaplan, 2016: 6; Peterson, 1988: 642). Ekonomik büyüme kişi başına gelir olarak değerlendirildiğinde uzun dönemde kişi başına düşen reel hasılanın sürekli olarak artması olarak da tanımlanabilmektedir. Bu tanıma göre kişi başına düşen reel hasılanın büyüme olarak değerlendirilebilmesi için hasıla artışlarının sürekli olması yani uzun süreli olması gerekmektedir. Bu tanımlardan hareketle ekonomik büyümenin sayısal (nicel) bakımdan üretim kapasitesi ve verimlilikte yaşanan artışlar sonucu meydana gelen üretim artışıyla yakından ilgili olduğu söylenmektedir (Dornbusch vd., 2016: 55; Orhan ve Erdoğan, 2008: 562).

Fakat savaş dönemi ya da ekonomik daralma sonrası gibi konjonktürel dalgalanmalar neticesinde kısa dönemde üretimin (reel) artması büyüme olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü üretimin potansiyel üretim düzeyinin üzerinde meydana geldiği genişleme dönemlerinde üretim düzeyi artacak; tersi durumda üretimin potansiyel düzeyin altında kaldığı dönemlerde ise üretim düşecektir. Dolayısıyla sürekli ve istikrarlı olmayan reel hasıla artışları ekonomik büyüme olarak değerlendirilmemektedir (Akıncı, 2014: 106).

3.2. Ekonomik Büyümenin Temel Kaynakları

Bir ekonomide uzun dönemde ekonomik büyümeyi belirleyen ve sürdürülmesine katkıda bulunan birçok temel faktör mevcuttur. Bunlar fiziki sermaye, işgücü, beşerî sermaye, doğal kaynaklar, teknoloji olarak sıralanmaktadır

(Kibritçioğlu, 1998: 207). Üretim fonksiyonu yardımıyla ekonomik büyümenin temel kaynakları aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$\Delta Y = (\Delta \text{Fiziki Sermaye}, \Delta \text{İşgücü ve Beşeri Sermaye}, \Delta \text{Doğal Kaynaklar}, \Delta \text{Teknoloji})$$

3.2.1. Fiziki Sermaye Birikimi

Ekonomik büyüme için gerekli olan üretim artışı için makine, teçhizat, sanayi gereçleri, ulaşım ve donanım sistemleri gibi fiziksel sermayenin değişik biçimleri gereklilik göstermektedir. Buna bağlı olarak fiziksel sermaye birikimi için gelirin bir kısmı tasarruf edilerek, gelecekte üretim ve geliri arttırmak için sanayi gereçleri, ulaşım ve donanım sistemleri gibi yatırım araçlarına aktarılmalıdır (Dinler, 2016: 278). Böylece fiziksel sermaye ve ülkenin üretim kapasitesi arttırılabilecektir. Bu durum ekonomik büyüme için en kritik kaynak oluşturulmasına imkân sağlayacaktır (Acemoğlu vd., 2016: 148; Dornbusch vd., 2016: 55).

Kendi kendini besleyen bir süreç olarak ifade edilen sermaye birikimi birbiri ile yakından alakalı üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar: (Berber, 2015: 32).

- Sermaye birikimi için ekonomideki tasarruf oranının yüksek olmalı ve bu oran artma eğilimi göstermelidir.
- Ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda kredi üretme becerisine sahip finans ve kredi kurumlarının varlığı
- Tasarrufların yatırımlara aktarılmasında etkin rol oynayabilecek girişimcilerin varlığı

Buna bağlı olarak tasarrufların yatırıma dönüşmesi daha çok tasarruf yapılmasına kaynak oluşturarak, sermaye stokunun büyümesine ve ekonominin üretim düzeyinin artmasına yol açmaktadır (Blanchard, 2009: 252; Case vd., 2012: 671). Ayrıca sermaye zamanla aşınma eğilimi göstermesi, mevcut sermaye stokunu aynı düzeyde sürdürmek içinde belli bir miktar yeni yatırım yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Buna bağlı olarak ekonomide işgücü büyüyorsa hem çalışan başına sermaye miktarını sabit tutmak için hem de amortismanları karşılamak için yatırım yapılmalıdır (Tüylüoğlu, 2007: 672).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah farkının en büyük nedenlerinden birisi gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye birikiminin yetersiz

olmasıdır (Krugman ve Wells, 2011: 238). Gelişmekte olan ülkeler refah düzeylerini arttırmak için daha fazla sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadır. Fakat bu ülkelerde gelirin düşük olması ve gelirin büyük kısmının temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmaktadır. Bu durum tasarrufların düşük düzeyde kalmasına dolayısıyla ülkenin sermaye stokuna olan katkının düşmesine sebep olarak fakirliğin kısır döngüsü olarak isimlendirilen sürecin yaşanmasına yol açmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2008: 567).

3.2.2. İşgücü ve Beşerî Sermaye

Ekonomik büyümeyi belirleyen en önemli faktörlerden birisi de bedensel ve zihinsel olarak üretim sürecine katılan iş gücüdür. İşgücü, ülkedeki çalışabilir nüfus büyüklüğü ile paralel olarak değişim göstermektedir (Kaplan, 2016: 14). Nüfus faktörü ekonomik büyümenin hem arz (üretim) hem de talep (tüketim) yönünde yer alan bir unsurdur. Nüfus artışı talep yönünden ele alındığında, üretilen mallara olan talebin artması dolayısıyla üretilen mallara olan pazarın genişlemesi olarak değerlendirilmektedir. Arz yönünden yani nüfus artışının işgücü artışına yol açması üzerinden değerlendirildiğinde iş gücü artışı faktörü diğer üretim faktörleriyle desteklenmesi (marjinal emek verimliliği, ortalama verimlilikten yüksek olduğu sürece) işgücü verimliliği arttırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir. Ancak diğer üretim faktörleri işgücü kadar bol ve istenen ölçüde ikame edilemiyorsa işgücündeki artış, işgücündeki verimliliğin düşmesine yol açarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Dornbusch vd., 2016: 58; Peterson, 1988: 647).

Ayrıca işgücündeki artışın niteliği yani iş gücüne katılanların eğitim düzeyi, bilgi, beceri, beslenme ve deneyim gibi beşerî sermayeyi gösteren faktörler; işgücünün niceliğinden daha önemlidir. Beşerî sermaye diğer üretim faktörleriyle verimli ve etkin şekilde birleştirildiğinde ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Parasız ve Özer, 2015: 450). Gelişmekte olan ülkelerde genellikle nüfus ile bağlantılı olarak iş gücü artışının yüksek olması, iş gücü verimliliğinin düşük kalmasına sebep olmaktadır. Beşerî sermayeyi arttırarak diğer üretim faktörlerini daha etkin ve verimli kullanamaması ise ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasına engel teşkil etmektedir (Case vd., 2012: 672; Dinler, 2016: 278).

3.2.3. Doğal Kaynaklar

İnsanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde doğada bulunan varlıkların bütünü olarak tanımlanabilen doğal kaynaklar yenilenebilen doğal kaynaklar ve yenilenemeyen doğal kaynaklar olarak sınıflandırılmaktadır. Gerek yenilenebilen doğal kaynakların varlığı toprak, su gibi gerekse yenilenemeyen doğal kaynakların varlığı petrol, doğalgaz gibi ülkelerin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkilemektedir (Krugman ve Wells, 2011: 235; Orhan ve Erdoğan, 2008: 570). Ancak sadece doğal kaynakların varlığı ekonomik büyüme için yeterli olmamaktadır. Buna bağlı olarak birçok petrol ve doğalgaz yatağına sahip gelişmekte olan ülke doğal kaynakları ekonomik büyümeyi destekleyecek ve sürdürebilecek şekilde kullanamadıkları için refah seviyelerini çok az yükseltmişlerdir. Buna karşın sınırlı doğal kaynaklara sahip bazı ülkeler diğer üretim faktörlerini etkin ve verimli olarak kullanarak daha yüksek refah seviyelerine ulaşabilmişlerdir. Tüm açıklamalar sonucunda diğer tüm faktörler sabit kalma durumunda doğal kaynak varlıklarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Parasız ve Özer, 2015: 450; Tüylüoğlu, 2007: 673).

3.2.4. Teknolojik Gelişme

Bir mal ve hizmet üretimi için gerekli olan üretim, yönetim ve pazarlama organizasyonu, bilgi ve tekniğin bütünü olan olarak tanımlanabilen teknoloji unsuru ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 151). Diğer bir ifade ile belirli bir kaynaktan daha büyük miktarlarda daha kaliteli mal ve hizmet üretilmesine imkân sağlayan çeşitli bilgilerin ortaya çıkması teknolojik gelişme olarak tanımlanmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 6; Peterson, 1988: 647). Teknolojik gelişme sanayi alanı başta olmak üzere birçok alanda büyük gelişmelere yol açarak üretim faktörlerinin verimliliğini arttırarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Dornbusch vd., 2016: 70). Ülkeler ekonomik büyüme hızlarını arttırmak için ihtiyaç duydukları teknoloji yatırımlarını yaparak fiziki ve beşerî sermayenin verimliliğini yükseltmektedir (Akıncı, 2014: 105; Case vd., 2012: 674).

Bu doğrultuda Kuznets, bilimsel alanda yapılan yeni keşifler, buluşlar, iyileştirmeler ve firmalar tarafından buluşların geniş ölçüde kullanımı gibi faktörlerin

büyüme sürecinde önemli etkilerinin olduğu belirtmektedir. Buna bağlı olarak gelişmiş ülkelerdeki uzun dönem ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden biri olan teknolojik gelişmeler ar-ge çalışmaları, deneyimleyerek öğrenme, teknoloji transferi yenilik, buluş gibi faaliyetler neticesinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Kuznets az gelişmiş ülkelerin kısa vadede üretim kapasitelerini arttırabilmek için teknolojiyi ithal etmesi gerektiğini, uzun dönemde ise ar-ge faaliyetleri ile kendi teknolojilerinin geliştirmeleri gerektiğini belirtmektedir (Berber, 2015: 35).

Sonuç olarak teknolojik gelişmeler verimliliğin artmasına, verimliliğin artması da ekonomik büyümeyi desteklediği belirtilmektedir (Krugman ve Wells, 2011: 239).

3.3. Ekonomik Büyüme Oranı ve Ölçümü

Ekonomik büyüme oranı, ülkelerin ekonomik performanslarını değerlendirmekte takip edilen önemli göstergelerdendir. Reel GSYH'nin sürekli olarak artması olarak tanımlanan ekonomik büyüme, ekonominin dönem önceki yıla göre yüzdesel olarak ne kadar değiştiğini gösteren ekonomik büyüme oranı ile değerlendirilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 564; Parasız ve Özer, 2015: 443).

Reel GSYİH(t): t dönemindeki Reel GSYİH, GSYİH (t-1):t döneminden önceki reel GSYİH ifadesi olmak üzere;

$$\text{Ekonomik büyüme oranı (g)} = \frac{\text{Reel GSYİH (t)} - \text{Reel GSYİH(t-1)}}{\text{Reel GSYİH(t-1)}} \times 100 \text{ denklemi ile}$$

hesaplanmaktadır.

Uzun dönemde ekonomik büyümeyi değerlendirmek için, reel hasılda uzun dönemde meydana gelen yıllık ortalama büyüme hızını gösteren ortalama büyüme oranları kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme kümülatif bir süreç olduğu için her yıl belli oranda reel GSYİH oranının büyümesi büyümenin katlanması anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bu oranı denklemlerle ifade edecek olursak Y_t : t döneminde reel GSYİH, Y_{t+n} : n yıl sonraki reel GSYİH ve n ise zaman aralığı sayısını ifade etmek üzere, t yılından sonra n yıl boyunca reel hasılanın aynı hızla büyümesi durumunda:

Reel hasıla düzeyi $Y_{t+n} = Y_t (g+1)^n$ olacaktır. Y_{t+n} , Y_t değerlerinin bilindiği varsayımı altında ise,

Ortalama ekonomik büyüme oranı = $(Y_{t+n} / Y_t)^{1/n} - 1$ denklemi ile hesaplanacaktır (Acemoğlu vd., 2016: 170).

Buna bağlı olarak ekonomik büyümenin kaç yıl içerisinde ikiye katlanacağı 70 kuralı ile ifade edilmektedir. Bu kurala göre sabit büyüme hızı %5 den küçük olduğu durumlarda 70/ (ortalama büyüme oranı) formülü kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme oranının %5'ten daha büyük olduğu durumda ise 72 kuralı ile ekonominin kaç yıl içerisinde ikiye katlanacağı yaklaşık olarak hesaplanmaktadır. Bu kurala göre yapılan hesaplamada ise 72/ (ortalama büyüme oranı) formülü kullanılmaktadır (Tüylüoğlu, 2007: 669).

Ülkelerin ekonomik performanslarını değerlendirmede ekonomik büyüme önemli bir gösterge olmasına rağmen nüfus artış hızını hesaplamalara dahil etmediği için bireylerin gerçek refah düzeylerini yansıtmakta yetersiz kaldığı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır (Akıncı, 2014: 113). Bu sebeple nüfus değişimini de göz önüne alan gerçek büyüme oranı için, reel GSYİH artış oranından nüfus değişiklikleri çıkarılmalıdır. Bunun sonucunda ülke refahının göstergesi olarak kabul edilen kişi başına düşen GSYİH kavramı ortaya çıkmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH, reel GSYH'nin yıl ortası ülke nüfusa bölünmesi ile hesaplanmaktadır (Blanchard, 2009: 228; Dinler, 2016: 276; Dornbusch vd., 2016: 56).

3.4. Geleneksel Ekonomik Büyüme Modelleri

3.4.1. Klasik Büyüme Modeli

1776-1936 yılları arasındaki dönem olarak belirlenen Klasik yaklaşıma ilişkin büyüme modeli, ekonomik büyüme teorisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Kaplan, 2016: 18). Bu model Adam Smith, Thomas Malthus, David Ricardo tarafından geliştirilmiştir. Klasik büyüme modelinin temeli, kişi başına düşen milli gelirin nüfus artışı tarafından belirlendiği görüşüne dayanmaktadır (Parasız ve Özer, 2015: 451). Teoriye göre işgücü verimliliğindeki artışlar geçicidir. Aynı zamanda yüksek nüfus artışı ve kar haddindeki düşmeler sınırlı olan kaynakların tüketilmesine yol açarak büyümenin sürdürülmesine engel teşkil etmektedir (Erim, 2007: 65).

Bu doğrultuda Klasik büyüme modelinin daha iyi anlaşılabilmesi için Klasik büyüme modeline ait görüşler ortaya koyan Adam Smith, Thomas Malthus ve David Ricardo'nun görüşlerini incelemek gerekmektedir.

3.4.1.1. Adam Smith'in Görüşü

Adam Smith, 1776 yılındaki eserinde ekonomik büyüme ile ilgili düşüncelerini açıklamaktadır. A. Smith ekonomik büyümenin temel faktörlerini, iş bölümü ve sermaye birikimi olarak belirlemektedir. Smith iş bölümünün yani her iş gücünün tek bir iş üzerinde yoğunlaşmasının iş gücünün yeteneğini arttıracaklarını, zamandan tasarruf edilmesine sebep olacağını ve iş gücü verimliliğini arttıracak makine ve aletlerin geliştirilmesine (teknolojik yenilikler) ve uygulanmasına imkân tanıyacağını belirtmektedir. Buna bağlı olarak emek verimliliği ve iş gücü başına üretim miktarının da arttırılacağını savunmaktadır (Foley ve Michl, 2015: 18; Smith, 2001: 19-28).

Diğer bir deyişle A. Smith'e göre milletlerin zenginleşmesinin temelinde iş bölümünde uzmanlaşmanın yol açtığı emek verimliliğinin artması vardır (Orhan ve Erdoğan, 2008: 573). Emek verimliliğinin arttırılmasının üç kaynağı vardır (Ünsal, 2016: 39-43). Bunlar:

- Öncelikle iş bölümü sayesinde her bir işçi tek bir işle uğraşacaktır. Böylece işçi becerileri gelişerek ve yapılan işin miktarı artacaktır.

- İkinci neden olarak yapılan iş miktarının artmasında işçinin bir işten diğer bir işe geçerken kaybolan zamandan tasarruf edilmesi ve bu zamanın üretim sürecinde kullanılması imkânı ortaya çıkacaktır.

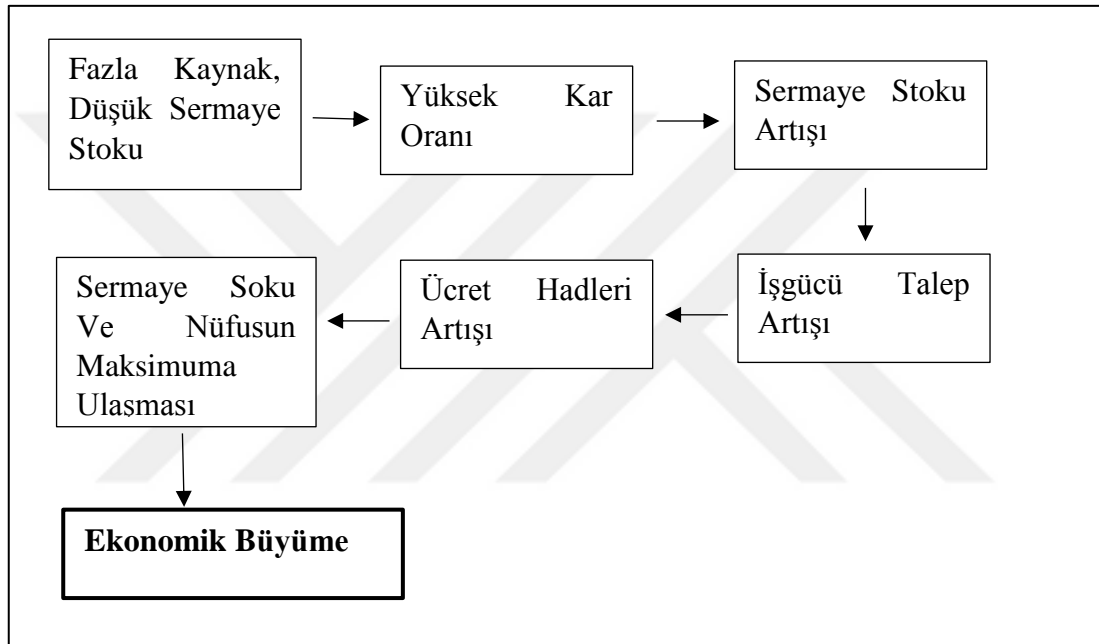
- Son olarak iş bölümü neticesinde bilinçli olarak ortaya çıkarılmayan fakat işgücünün mübadele eğilimi neticesinde özellikle işçiler tarafından teknolojik gelişmeler (makinelere gelişmesine) ortaya çıkacaktır. Ayrıca teknolojik gelişme makine yapıcıların yaratıcılıkları ya da girişimciler tarafından da ortaya çıkacaktır.

Smith, piyasanın büyüklüğünün iş bölüm düzeyini etkilediğini buna bağlı olarak pazar ve piyasa büyüdükçe iş bölümünün de artacağını belirtmektedir. Emek verimliliğinin artması neticesinde ortaya çıkan üretim miktarındaki artış, dış ticaret yoluyla daha geniş pazarlara ulaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bu durum emek

verimliliğinin tasarruf ve sermaye birikimi ile desteklenerek ekonomik büyüme için gerekli olan döngünün oluşması olarak değerlendirmektedir (Alkin, 1981: 23).

Smith büyüme sürecini zengin tabii kaynaklara sahip, yeni iskân edilmiş bir ülke varsayımından hareketle analiz etmektedir. Buna göre gelişen bir ekonomide kar ve ücret seviyesi üzerinden ekonomik büyüme süreci aşağıdaki Şekil 3.1 ile ifade edilmektedir.

Şekil 3. 1: A. Smith Yaklaşımı Çerçevesinde Büyüme Süreci

Kaynak: (Berber, 2015:76)

Bu döngü, her bir bireyin kişisel çıkarlarını arttırmak için katıldığı ve doğal olarak herhangi müdahaleye gerek kalmaksızın oluşan rekabet ortamı tarafından korunmaktadır (Smith, 2001: 19-24).

Adam Smith'in görüşleri neticesinde Irma Adelman'a göre üretim faktörlerine dayalı büyüme modeli,

$Y=f(\text{Sermaye Birikimi, İşgücü, Doğal Kaynaklar, Kurumların Değişme Hızı})$ olarak ifade edilmektedir (Adelman, 1972: 25-28; Kaplan, 2016: 18).

Smith'in görüşlerine göre ortaya çıkarılan bu modele göre sermaye birikimi büyümenin en önemli bileşenidir. Sermaye birikiminin kaynağı ise kar ve tasarruf oranlarıdır. Dolayısıyla sermaye birikimi, yatırımlar ve tasarruflar birlikte artmaktadır.

Smith gelirleri tasarrufların kaynağı olarak değerlendirmekte ve tasarrufların yatırımlara aktarılarak ekonomik büyümeyi sağladığını belirtmektedir (Berber, 2015: 76). Bu modelde marjinal verimlilik prensibi geçerlidir yani piyasaların genişlemesi neticesinde ortaya çıkan tasarruflar zamanla üretim masraflarını azaltmaktadır. İşgücü ise mevcut koşullardaki ücret seviyesi ile asgari ücret arasındaki farka göre değişen nüfus artış seviyesine göre değişmektedir. Doğal kaynaklar sabit olarak kabul edilirken, kurumsal yapıyı temsilen kurumların değişim hızı politik bir değişken olarak kabul edilmektedir (Adelman, 1972: 25-43; Foley ve Michl, 2015: 136).

A. Smith devlet otoritesinin piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini çünkü normal koşullarda kendi kişisel çıkarlarını en yüksek seviyeye çıkarma peşinde koşan bireylerin, görünmez el vasıtasıyla toplumsal çıkarları en yüksek seviyelere çıkaracağını savunmaktadır. Bu doğrultuda devlet otoritesi, ticaret hacmini arttıracak ve pazarların genişlemesine yol açacak köprü, liman, yol gibi yatırımları yapması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca güvenlik, eğitim, sağlık ve adalet gibi kamusal işleri devlet otoritesi yürütmelidir. Piyasaya müdahalede bulunmayan devlet otoritesi ve iş bölümüne bağlı olarak daha ucuza üretilen mallar serbest dış ticaret koşulları altında ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Smith, 2001: 23-25).

Bu görüşe göre büyüme süreci neticesinde sermaye stokunun ücretleri yükselttiği durumda nüfus artacak ve ekonomi nihai zenginliğe ulaşacaktır. Bu noktadan sonra sermaye birikimi yavaşlayacak, kar oranları ve ücretler düşecektir. Bunun sonucunda kar oranlarının faiz oranları seviyesine düşmesi ekonominin durgunluk dönemine geçmesiyle sonuçlanacaktır (Berber, 2015: 76).

3.4.1.2. Thomas Malthus Görüşü

Klasik büyüme modellerinden biri de Thomas Malthus 'a aittir. Thomas Malthus'un görüşüne göre kontrol altına alınamayan sürekli nüfus artışı, gıda yetersizliğine yol açarak insanların refahlarının düşmesine sebep olabilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 154). Bu teoriye göre nüfus geometrik bir dizi halinde artarken, gıda ürünleri aritmetik bir dizi halinde artmakta, bu durum gelecekte nüfus artışı ile gıda ürünlerinin artışı arasındaki farkın açılmasına yol açacaktır. T. Malthus 'un nüfusun geometrik bir dizi halinde yükseleceği görüşü sağlık alanında yaşanan

gelişmeler neticesinde ölüm oranlarının düşeceği durumda ortaya çıkacaktır. Emek miktarına bağlı olarak gıda ürünlerinin aritmetik olarak artacağı görüşü ise toprak miktarı ve teknoloji faktörleri sabit kabul edildiği durumda Azalan Verimler Kanunu'nun tarım kesiminde geçerli olduğu düşüncesi ile açıklanmaktadır (Erim, 2007:63).

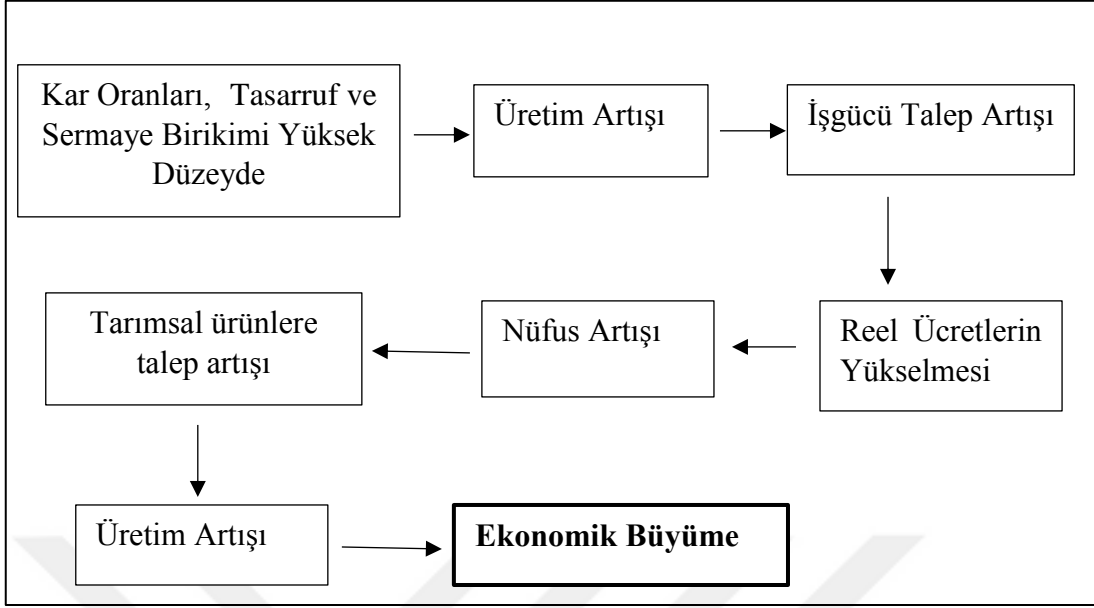
T. Malthus'un sağlık alanındaki görüşlerine göre bu alandaki gelişmeler ölüm oranlarının düşmesine yol açacak ve kişi başına düşen hasılanın düşmesi neticesinde toplumun refahı azalmaktadır. Gelir dağılımı alanında ise hükümetin gelir dağılımını azaltıcı politikalar uygulaması, fakir kesimin refahını yükselteceği için bu bireylerin sağlık alanındaki gelişmelere benzerlik gösterecek şekilde ölüm oranlarını düşürmektedir. Sonuç olarak kişi başına hasıla düşecek, toplum refahı azalacaktır. Ayrıca T. Malthus uzun dönemde teknolojik gelişmelerin nüfus artışıyla aynı anda artış göstermesi durumunda kişi başına düşen hasılanın teknolojik gelişmelerden etkilenmeyeceğini belirtmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 154).

3.4.1.3. David Ricardo Görüşü

Klasik büyüme modelinin geliştirilmesinde David Ricardo'nun görüşü çok önemli yer tutmaktadır. D. Ricardo ekonomik büyüme sürecini toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler arasındaki gelir dağılımına dayandırmaktadır. Bu görüşe göre toprak üzerinden elde edilen rant, sermaye sahibinin elde ettiği kar ve işçiler tarafından nesillerini devam ettirmek için elde edilen geçimlik ücret kuramı üzerinden büyüme süreci değerlendirilmektedir (Foley ve Michl, 2015: 20; Kaplan, 2016: 19; Kaynak, 2011: 27).

D. Ricardo uzun dönemde üretim faktörlerinin milli gelirden aldığı paya göre ekonomik büyüme sürecini analiz etmektedir. Bu doğrultuda ekonomik büyüme aşaması aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

Şekil 3. 2: D. Ricardo Yaklaşımı Çerçevesinde Büyüme Süreci

Kaynak: (Berber, 2015: 80)

Şekilde 3.2’de görüleceği üzere, başlangıçta kar oranları yüksek dolayısıyla tasarruf ve sermaye birikimi yüksek düzeydedir. Sermaye birikiminin yüksek olması üretim artışını teşvik etmektedir. Üretimi artırma isteği iş gücüne olan talebi arttırmaktadır. Bu durum reel ücretlerin asgari geçimlik ücretlerin üstüne çıkmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak Malthus’un nüfus kanunu çerçevesinde nüfus artmakta ve tarımsal ürünlere olan talep artmaktadır. Tarımsal ürünlere olan talep artışı neticesinde üretim teşvik edilmekte ve ekonomi büyümeye devam etmektedir (Berber, 2015: 80).

D. Ricardo’nun görüşleri neticesinde Irma Adelman’a göre üretim faktörlerine dayalı büyüme modeli,

$Y=f(\text{Sermaye Stoku, İşgücü, Sabit Toprak, Sosyal-Kültürel Çevre})$ olarak ifade edilmektedir (Adelman, 1972: 44-48; Kaplan, 2016:9).

Bu model tam istihdam ve tam rekabet koşullarının devamlı çalıştığı ve Smith’in marjinal verimlilik prensibinin aksine ekonominin genelinde, sanayi alanında artan verimlilik olmasına rağmen tarım sektöründeki azalan verimlilik durumunun daha baskın geleceği görüşüne dayanmaktadır. Dolayısıyla azalan verimlilik prensibi geçerli olarak kabul edilmektedir (Erim, 2007: 62).

Buna bağlı olarak sermayenin ekonomide tasarrufta bulunan ve kar oranlarının yüksek olması sebebiyle girişimciler vasıtasıyla hızla yatırımlara aktarıldığı, toprak sahiplerinin gelirlerinin tamamını tükettiklerini varsayılmaktadır. Ayrıca işgücünün Malthus'un nüfus varsayımına dayanarak uzun dönemde ücretlerin geçimlik ücret seviyesinde kalacağı, toprak faktörünün sabit olduğu ve sosyal-kültürel evre faktörünün ise ücretler üzerindeki etkisi üzerinden büyümeyi etkileyebileceği kabul edilmektedir (Foley ve Michl, 2015: 136; Kaplan, 2016: 20).

D. Ricardo'ya göre nüfus artışı, tarımsal ürünlere olan talebi arttıracığı gibi tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi çabasını da arttırmaktadır. Bu durumda öncelikle verimli tarımsal araziler kullanılacak daha sonra gitgide daha verimsiz araziler kullanılacaktır. Verimsiz arazilerin tarımsal ürünler için kullanılması neticesinde daha yüksek maliyetle üretilen ürünler besin fiyatlarının yükselmesine neden olacaktır. Ayrıca verimli araziler ile verimsiz arazilerin tarımsal üretimde kullanıldığı durumda nitelik farkına bağlı olarak rant ortaya çıkmaktadır. Doğal ücretlerin yükselmesi ile rant arayışının ortaya çıkması sanayi ve tarım sektöründe karların düşmesine sebep olmakta, sermaye birikimi ve net yatırımlar için gerekli düzeyde kar edilmediği (kar hadlerinin faiz oranı düzeyine düşmesi) durumda ise durgunluk ortaya çıkmaktadır. Durgunluk durumunda ücretler doğal düzeye gelmekte, nüfus artmamakta ve büyüme durmaktadır (Alkin, 1981: 42).

Tüm bu varsayımlar ile sanayileşme döneminde sanayi sektörünün teorik alanda güçlenmesi için oluşturulan Klasik yaklaşım D. Ricardo tarafından özellikle sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan tasarruf ve sermaye birikiminin sanayi sektöründeki verimliliği arttırdığı dönemde bu durumun sürekli devam etmeyeceğini savunmaktadır. Buna bağlı olarak tarım sektöründeki verim düşüklüğünün ve ücretlerin geçimlik seviyelerde olmasının, maliyetlerin arttığı bir dönemde ücretlerde artışa sebep olacağı ve teknik ilerlemedeki hız düşüklüğü ve azalan verimler prensibinin kar oranlarında düşmeye yol açması yatırımların düşmesine ve ekonomik büyümenin sona ereceğini ileri sürülmektedir (Berber, 2015: 80; Orhan ve Erdoğan, 2008: 573).

3.4.2. Sosyalist Büyüme Modeli

Avrupa da yeni siyasal, sosyal ve ekonomik yapılanmaların ortaya çıkmasıyla iktisadi olarak liberal bir sistemin benimsenmesi, üretimin büyük bir kısmının sanayi sistemleriyle yapılmasını beraberinde getirmekte buna bağlı olarak şehirleşme oranı artışlar meydana gelmektedir. Buna bağlı olarak bu şehirlerde ücretli olarak çalışan kesimlerinde sayısını da yükselmektedir. Bu durum özellikle İngiltere'nin ekonomik olarak üstün duruma gelmesine yol açmakla birlikte, bu maddi başarıların adil bir şekilde dağıtılmadığı gerekçesiyle liberal ekonomik sistemin eleştirilmesine sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak liberal ekonomik sisteme karşı eleştirin öncülüğünü Karl Marx 'ın yaptığı sosyalist ekonomik düzenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sosyalist büyüme modelinin önemli isimlerinden Karl Marx, insanların istek ve tercihleri dahilinde ortaya çıkmayan kapitalist sistemin insanların istek ve tercihleri dışında yıkılacağını ve komünist sistemin ortaya çıkacağını öngörmektedir (Desai, 2009: 11-17).

Sosyalist büyüme modelinin iktisadi görüşleri, emek değer teorisi, fazla değer teorisi ve kar teorisi ile açıklanmaktadır. Bu teorilerden birincisi olan emek değer teorisi, üretilen malın değerinin o malın üretimi için harcanan toplam fiziksel ve zihinsel emek miktarına bağlı olarak ortaya çıktığı fikrine dayanmaktadır. Fazla değer teorisi ise geçimlik ücretlere çalıştırılan iş gücünün, bu koşullarda çalışmaya razı yedek bir sanayi ordusunun var olduğu koşulda daha fazla çalıştırılması sonucunda ortaya çıkan fazla değeri ifade etmektedir. Son olarak kar teorisi, karın temelini oluşturan makine, hammadde gibi değişkenleri ifade etmek için kullanılan sabit sermaye ile üretim sürecinde işçilere ödenen ücretleri ifade etmek için kullanılan değişken sermaye ifadeleri ile ürünün satışından elde edilen gayrisafi hasıladan, sabit ve değişken sermaye masraflarının çıkarılması sonucu ortaya çıkan artı değer kavramlarıyla açıklanmaktadır (Foley ve Michl, 2015: 20; Marks, 2003:74-77).

Karl Marx'ın görüşleri neticesinde Irma Adelman'a göre üretim faktörlerine dayalı büyüme modeli,

$Y=f$ (Sermaye Birikim, İşgücü, Sabit Doğal Kaynaklar, Üretimin Teknik Bilgi Birikimi, Üretim Tekniği le Toplumun Sosyal ve Ekonomik Organizasyonu Arasındaki Karşılıklı İlişkiler) olarak açıklanmaktadır (Adelman, 1972: 62-65).

K. Marx işgücünü dışsal bir faktör olarak nüfus artışına bağlamakta, sermaye birikimi ve doğal kaynaklardaki değişimin artı değer tarafından belirleneceğini belirtmektedir. Ayrıca ekonomik işleyişleri açıklarken toplumların sosyal, hukuki, kültürel yapısındaki değişikliklerin üretim yapısındaki değişikliklere anında ayak uyduramamasının toplumsal düşünce yapısında bozulmalara sebep olabileceğini belirtmiştir (Kaplan, 2016: 20-21).

Bu açıklamalar neticesinde Marx'a göre toplam gelir = sabit sermaye+ değişen sermaye + artı değer olarak ifade etmektedir. Marx kapitalist sistemde emeğin payı azaltılarak (işsizliğin artması) ve sermayenin giderek daha az kişinin elinde toplanmasıyla kar oranlarının arttırılmasının gelecekte talep yetersizliğine yol açarak kapitalist sistemin çöküşünü hazırlayacak faktörler olarak göstermektedir (Desai, 2009: 40).

3.4.3. Schumpeter Büyüme Modeli

Karl Marx'ın görüşlerinden faydalanarak, görüşlerini tarihsel yöntemlerle tamamlayan Joseph Schumpeter, Marx'ın aksine kapitalist sistemin ortaya çıkardığı sürekli refah seviyesi artışının sistemi çöküşe götüreceğini savunmaktadır. Schumpeter kapitalist sistemin çökmesini, refah artışındaki yükselmenin insanları tatmin noktasına getirdiği durumda kar ve faiz oranlarının sifıra yakın seviyelere düşerek durgunluğa yol açacak olmasına dayandırmaktadır. Bu duruma bağlı olarak yapılan yenilikler sıradan hale gelecektir. Bu aşamada kapitalist ile sürekli yenilik yapan girişimciler ekonomik sistemden dışlanmakta ve ekonomik sistem çökmektedir. Aynı zamanda kapitalist sistemin ekonomik duruma göre değişebilen yasal düzenlemelerin var olması ve aydın sınıfın bu kapitalist sistemi eleştirel bir tavır takınmasının sistemin yıpranmasına sebep olacağı savunulmaktadır (Schumpeter, 2003: 16).

Schumpeter ekonomik büyümeyi açıklarken iki temel kavram üzerinden analizini geliştirmiştir. Bu kavramlardan birincisi yeni bir üretim fonksiyonu oluşturmak olarak tanımlanabilen yenilik kavramıdır. Buna göre bir girişimci tarafından yapılan bir yeniliğin karları arttırması durumunda, kısa sürede diğer girişimciler tarafından bu yenilik takip edilmekte ve bu yenilik başka yeniliğin

yapılmasına yol açmaktadır. Bu durum yenilik sürecinin büyüyerek yeniliklerin kümelenmesi durumunun ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kapitalist sistemin sürekli değişen ve gelişen bir süreç olmasının arkasında da yeniliklerin olduğu kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak kapitalist sistemde eski mal ve endüstriler yeni olanlarla zaman içerisinde sürekli değişim süreci içerisinde olmaktadır. Bu durumu Schumpeter yaratıcı yıkım olarak değerlendirmektedir. Sürekli büyümek ve gelişmek için yapılan yenilikler, eski olanların yerine yenilerini getirmesini kar ile doğru orantılı olarak değerlendirmektedir. Aksi durumda yeniliklere bağlı olarak kar oranlarında yaşanacak düşüş, kapitalist sistemin sonunun gelmesine sebep olacaktır (Schumpeter, 2003: 81-85).

Schumpeter'in ekonomideki büyümeyi açıklarken kullandığı ikinci kavram yeni bir ürünün ortaya çıkarılması için sürekli yenilikler uygulayan girişimcilerdir. Modele göre sürekli yenilikler peşinde koşan girişimciler sadece kar etme amacıyla değildir. Aynı zamanda girişimcinin başarılı olmak, kendilerini üstün kılmak arzu ve istekleri yeniliklerin ortaya çıkmasında etkili faktörlerdir. Modele göre girişimcilerin icatlarını ortaya koyabilecek teknik bilgi ve bu yeniliklerin uygulanabilmesi için kredilere ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Buna bağlı olarak girişimcinin teknolojik gelişmeyi ortaya çıkarmasının kapitalist sistemin ekonomik büyümesinde teknolojik gelişmeyi içsel bir değişken olarak gördüğü kabul edilmektedir (Schumpeter, 2003: 131-132).

J. Schumpeter'in görüşleri neticesinde Irma Adelman'a göre üretim faktörlerine dayalı büyüme modeli,

$Y=f(\text{Sermaye Birikim, İşgücü, Sabit Toprak, Teknoloji, Sosyo-kültürel Çevre})$ olarak açıklanmaktadır.

Üretim fonksiyonundaki büyüme unsurları: sermaye birikimi, işgücü ve sabit topraktır. Teknoloji ve sosyo-kültürel çevre kalkınma ve gelişme unsurları olarak değerlendirilmektedir. Modele göre sermaye birikim üretim için üretilmiş bir araç olarak belirlenirken, doğal kaynaklar sabit olarak kabul edilmiş, işgücü de nüfustan etkilenen bir üretim faktörü olarak belirlenmiştir. Ayrıca modele göre sermaye birikim hızı, teknolojik gelişmelerle doğru orantılı olarak hareket ederken; dışsal faktörler

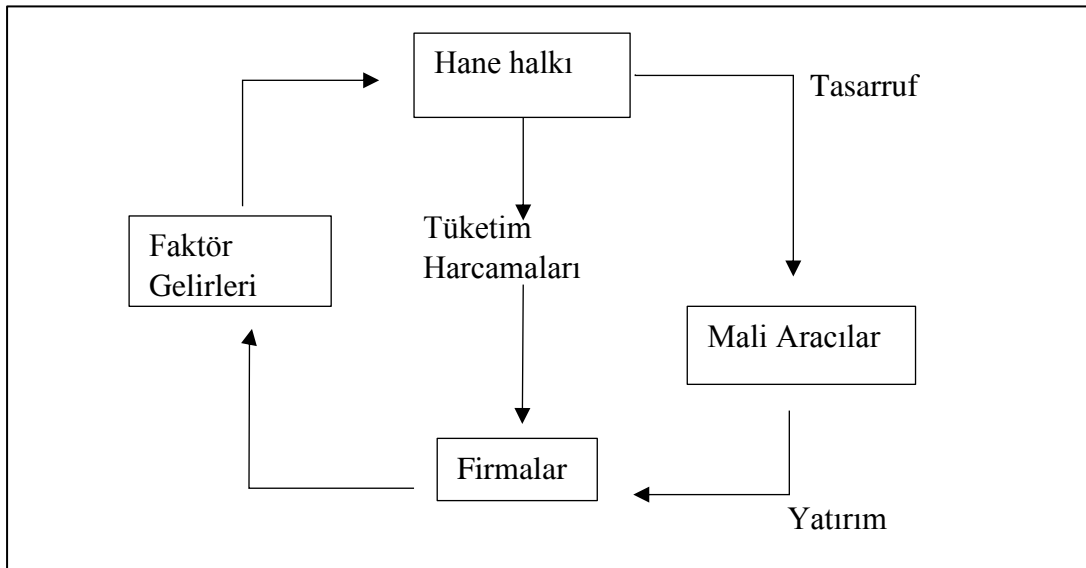
olarak kabul tarafından edilen nüfus artış hızı ve teknolojik gelişmeler üretimin büyüme hızını belirlemektedir (Adelman, 1972: 96-110).

3.4.4. Keynes Büyüme Modeli

1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında özellikle batılı ülkelerdeki yaygın işsizlik sorunu, klasik düşüncenin temellerinin sarsılmasına yol açmıştır. Krizin açıklanmasında yetersiz kalan klasik yaklaşım yerine J. M. Keynes karşı bir teori ortaya koyarak ve klasik okulun temel varsayımlarını ciddi ölçüde eleştirmiştir. Keynes, krizin nedeninin talep yetersizliğine bağlamakta, milli gelir ve istihdamı belirleyen unsur olarak da talebi oluşturan unsurları göstermektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 574).

Keynes, tüketim ve yatırım harcamalarını milli geliri belirleyen temel unsur olan efektif talebin iki ana kalemi olarak belirtmektedir (Foley ve Michl, 2015: 216). Bu doğrultuda üretim neticesinde dışarıya akan gelir ve satış neticesinde firmalara geri akan geliri aşağıdaki Şekil 3.3 yardımı ile ifade edilmektedir.

Şekil 3. 3: Keynesyen Gelir Akım Şeması

Kaynak: (Berber, 2015: 93)

Ayrıca modele göre milli gelir (toplam arz) ile efektif talep eşitliği denge şartında $Y=C+I$ olarak yazılabilmektedir. Bu doğrultuda faktör geliri elde edenler, gelirlerinin bir kısmını tüketime diğer kısmını ise tasarrufa ayırdığı kabul edilmektedir.

Dolayısıyla $Y = C + S$ eşitliği söz konusu olmaktadır. Bu duruma ek olarak herhangi bir gelir ve istihdam seviyesinde dengenin sağlanması için $I = S$ olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak tam istihdam seviyesinde dengeye ulaşabilmenin şartı tasarruf miktarı ile yatırım miktarının eşit olması olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle dönem başı tasarruf-yatırım eşitliği sağlanması tam istihdam düzeyinde dengeye ulaşmak ve sürdürmek için gereklidir (Keynes, 2010: 63-64; Berber, 2015: 94).

Ekonomilerin her zaman tam istihdam durumunda olamayacağını belirten modele göre, tüketim ve yatırım harcamalarının arkasındaki faktörlerin farklı olduğunu kabul edilmekte, milli gelir ve tüketim eğilimi unsurlarının tüketim harcamalarının nedeni olarak belirtmektedir. Buna bağlı olarak sermayenin marjinal verimliliği ve faiz oranları ise yatırım harcamalarının nedeni olarak görülmektedir. Keynes'e göre ekonominin eksik istihdam seviyesinde kalmasının sebebi tüketim talebinin istikrarlı olduğu durumda dahi, ekonomik istikrarın ölçüsü olan yatırım harcamalarının çoğu zaman istikrarsızlık unsuru olarak kabul edilmesidir (Keynes, 2010: 216). Keynes, talep değişimlerinin milli gelir ve istihdam üzerindeki etkilerini incelemekte, konjonktürel olarak ekonomik durgunlukla mücadele etme yöntemleri ile ilgili fikirler ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda ekonomik durgunluk dönemlerinde yaşanacak talep genişlemesi, stokların eritecek ve yatırımları teşvik edecektir. Ayrıca yatırımların artması büyümeyi hızlandırarak ekonomik durgunluk giderilmesinde ve ekonominin tam istihdam denge oranına yaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Ancak Keynes'in analizleri yatırımların gelir üzerinde yaratacağı etkiyi yani hızlandıran etkiyi ve teknolojik yenilik ile nitelikli emek faktörlerini kapsamamaktadır. Bu durum Keynes'in teorisinin, kısa dönemdeki sorunları ele alması ve büyüme konusunda statik bir analiz yapmış olmasından kaynaklanmaktadır (Keynes, 2010: 35-36; Orhan ve Erdoğan, 2008: 574).

3.5. Çağdaş Ekonomik Büyüme Modelleri

3.5.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes'in küresel ekonomik kriz sonrası yaptığı analizlerde kısa dönemde ekonomide kullanılan teknik, sermaye miktarı ve belli miktardaki işgücünün sabit olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Keynes'in yatırımların kapasite arttırıcı etkisini

ihmal ederek tam istihdama ulaşılabileceği varsayımı üzerinden ortaya koyduğu analizler, birbirinden bağımsız olarak R. F. Harrod ve E.D. Domar tarafından eleştirilmiştir. Bu doğrultuda tam istihdamın nasıl ve hangi şartlarda ortaya çıkacağı araştırılarak, yatırımların kapasite arttırıcı etkisi ve toplam talep üzerindeki etkisini de hesaba katan analizler yapılmıştır (Erim, 2007: 208; Hatipoğlu, 2010: 101; Snowdon ve Vane, 2017: 530). Böylece Keynes'in durağan ve büyümeyen bir ekonomi için öne sürdüğü görüşlerinin, büyüyen ve dinamik bir ekonomi için geçerli olup olmadığı analiz edilmiş olacaktır (Kaplan, 2016: 21).

Bu doğrultuda önce Harrod'un büyüme modeli varsayımları sonra Domar'ın büyüme modeli varsayımları ele alınacaktır. Son olarak iki büyüme modelinin birleştirilerek ortaya çıkan Harrod-Domar büyüme modeli varsayımları ve işleyişi incelenmektedir.

Harrod'un büyüme modelinin varsayımları (Harrod, 1939: 15-33):

- Modelin en önemli iki değişkeni milli gelirin fonksiyonu olan tasarruflar ve yatırımlardır.

$S = s \times Y$ fonksiyonunda S: planlanan tasarrufları, s: marjinal tasarruf eğilimini ve Y: milli geliri ifade etmektedir. Modele göre planlanan tasarruflar diğer faktörlerden bağımsız olarak mutlaka gerçekleşmekte tasarruf ve yatırımları yapan ekonomik aktörler farklı olduklarından planlanan yatırımlarla planlanan tasarruflar her zaman eşit değildir. Ayrıca dönem sonundaki fiili tasarruflarla planlanan tasarruflar eşit olmalıdır.

- Modele göre planlanan tasarruf ve yatırımın birbirine eşit olmaması ekonomide dengesizlik oluşturmaktadır.

- Modele göre hızlandırıcı katsayısı sabit olarak kabul edilmektedir.

Domar'ın büyüme modelinin varsayımları (Domar, 1947: 34-55):

- Ekonomi tam istihdam seviyesinde dengededir.

- Ekonomi dışı kapalıdır ve kamu harcamaları yoktur.

- Üretimdeki artış ile yatırım harcamaları artışı arasında, yatırım harcamaları artışı ile de gelir artışı arasında gecikme yoktur.

Her iki modelin birlikte değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan Harrod-Domar modeli için varsayımları aşağıda ifade edilmektedir (Ünsal, 2016: 84-87):

- Piyasa ekonomisi, tek mal ve iki faktör üzerinden değerlendirilmektedir.
- Ekonomide hem tüketim malı hem de yatırım malı olarak kullanılan tek mal üretilmekte ve bu malın miktarı ekonominin reel gelirini oluşturmaktadır.
- Modelde ekonomik etkinliklerde kamu kesimine ve parasal fiyatlamaya imkân verecek para yer almamaktadır.
- Ekonomi dışı kapalıdır ve ekonomik etkinlikler ve üretim özel sektör tarafından yapılmaktadır.
- Üretimde emek ve fiziki sermaye faktörleri kullanılmaktadır.
- Emek arzı sabit bir hızla dışsal olarak artmaktadır.
- Sabit sermaye(K) /emek oranının (L) varlığı kabul edilmektedir.
- Teknoloji veri olarak kabul edilmektedir.
- Sabit sermaye (K) /üretim oranının (Y) varlığı (v) kabul edilmektedir.

Bu varsayımlar altında hane halkı ve firmalar için, ulusal gelir denklemi, Y_t : toplam gelir, C_t : toplam tüketim, S_t : toplam tasarrufları ifade etmek üzere $Y_t = C_t + S_t$ olarak belirtilmektedir.

Basit bir ekonomide toplam tasarruflar ile toplam tasarruflar birbirine eşit olacağı için ($S_t = I_t$) bu eşitlik $Y_t = C_t + I_t$ olarak ifade edilmektedir (Kaplan, 2016: 22). Tasarrufun gelirin sabit bir oranı olduğu ($S = s \times Y$), sermaye- çıktı oranının (K/L) sabit olduğu varsayımları altında ($S_t = I_t$) ve ($K/Y = v$) olması ve K_{t+1} : Sermayenin aşınma payı, δ : Sermayenin ortalama verimliliği, K_t : Toplam sermaye ve I_t : Toplam yatırımı ifade etmesi durumunda:

Sermayenin aşınma payı $K_{t+1} = (1 - \delta) K_t + I_t$ olmaktadır (Snowdon ve Vane, 2017: 530). Ancak analizi basitleştirmek adına sermaye mallarının aşınma payı analize dahil edilmeyecektir (Turan, 2008: 31).

Ayrıca modelin iki önemli özelliği sabit katsayılı üretim fonksiyonunun üretim faktörleri ile çıktı arasındaki ilişkiyi göstermesi ve otomatik olarak kaynak dengesinin sağlanamaması olarak sıralanmaktadır. Bu özellikler tek bir uzun dönem denge patikasının ortaya çıkarılmasında engeller olarak değerlendirilmektedir.

Harrod-Domar büyüme modelinin temel prensibi bir yandan üretim için talep oluşturan bir yandan da çıktı üretmek için ekonominin kapasitesini arttıran net yatırımlardır (Orhan ve Erdoğan, 2008: 575).

Keynes büyüme modeli, net tasarruflar ile net yatırımların birbirine eşit olduğu ve gelir ve çıktı düzeyinin dengede olduğu durumda planlanan tasarruflarla planlanan yatırımların eşit olduğunu ifade etmektedir. Harrod-Domar büyüme modeli ise net yatırımların, içinde bulunulan dönemde verimliliğini, gelecek dönemde potansiyel çıktı düzeyini arttıracak şekilde belirtmektedir. Harrod-Domar modeline göre toplam çıktı, sermaye çıktı oranı ve sermaye stokuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim tekniklerinin sabit olarak kabul edildiği durumda belli bir miktar çıktı elde etmek için belli bir miktar sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda sermaye stokunun (K), üretim düzeyine (Y) bölünmesi ile ortaya çıkan ortalama sermaye- çıktı (K/Y) oranı, üretim düzeyini arttırmak için ne kadar sermaye stokunun artırılması gerektiğini göstermektedir. Bu açıklamalar neticesinde I_p : planlanan yatırım, g : hızlandırıcı katsayısı olmak üzere:

$I_p = g(Y_t - Y_{t-1})$ denklemi elde edilmektedir. Denklemlerle ilgili dikkat edilmesi gereken diğer noktalar modelde hızlandırıcı katsayısı sabit bir değer olarak kabul edilmiş olması ve planlanan yatırımların gelirdeki artıştan etkilenecek değerler alıyor olması olarak değerlendirilmektedir (Ertek, 2004: 387). Ayrıca $\Delta K/\Delta Y$ oranı olarak tanımlanabilen marjinal sermaye-çıkıtı oranı ise çıktı miktarını arttırmak için sermayenin ne kadar artırılması gerektiğini göstermektedir. Modele göre teknolojik değişimler bu oranı etkilemektedir. Ancak analizi basitleştirmek adına teknoloji sabit olarak kabul edileceği için $\Delta K/\Delta Y = K/Y = v$ (sermaye katsayısı) olarak değerlendirilmektedir (Parasız, 2008: 89).

Aynı şekilde çıktı düzeyinin (Y) sermaye stokuna (K) bölünmesi olarak ortaya çıkan sermayenin ortalama verimliliği ile sermaye stokundaki değişimin çıktı düzeyinde değişime sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak çıktı kapasitesini arttırması teknolojik gelişmelerden etkilenebileceği için teknoloji veri olarak kabul edilerek,

$Y/K = \Delta Y/\Delta K = \bar{v}$ (sermayenin potansiyel sosyal ortalama verimliliği) olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla sermayenin potansiyel sosyal ortalama verimliliği,

ekonominin tümü için meydana gelen net gelir artışını ve etkileri ifade etmektedir. Herhangi bir dönemde sermaye stokundaki artış ΔK , net yatırımlara (I) eşit olduğundan $\Delta Y = \bar{b} \times I$ olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ifade kümülatif net yatırımın çıktı kapasitesini $\bar{b} \times I$ kadar arttırdığını göstermektedir (Peterson, 1988: 671; Orhan ve Erdoğan, 2008: 576). Modelin en önemli ifadelerinden biri olan bu denklemi diğer bir ifade açıklanması çıktı kapasitesindeki artış, sermayenin ortalama verimliliği ile net yatırımların çarpımına eşit olması olarak değerlendirilmektedir. (Parasız, 1998: 384).

Harrod-Domar modeline göre yatırımın diğer kaynağı olan toplam harcamalardaki artış iki sektörlü bir ekonomi üzerinden açıklanmaktadır. Böyle bir ekonomide tüketim ve yatırım harcamalarının toplamı toplam harcamaları ifade etmektedir. Tüketim harcamaları, gelirdeki bir artışa bağlı olarak artarken, gelirden artış olması içinde yatırım harcamalarında artış olması gerekmektedir. Bu durumda basit çarpan yardımıyla yatırım harcamalarındaki artışın toplam harcamalardaki ya da gelirdeki artışı üzerindeki etkisini $\Delta Y = \frac{1}{S} \Delta I$ denklemi ile değerlendirilmektedir. Fiyatlar sabit olduğu durumda gelir veya harcamalarda yaşanan artış ile reel çıktı (Y_r) ile uyumlu hareket edeceği için $\Delta Y_r = \frac{\Delta I}{S}$ olarak ifade edilmektedir. Bu ifade yatırımın talep ve kapasite etkilerinin simetrik olmadığını göstermektedir. Talep tarafından cari çıktıdaki artış, yatırımdaki bir artışın (net yatırımlardaki artışa bağlıdır) fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir. Arzı arttırmak için yapılan her yatırım sermaye stoku ve ekonominin verimliliğine ilave pozitif bir etki ortaya çıkarmasına rağmen net yatırımların sabit kaldığı durumda potansiyel çıktının genişleyerek büyümeye devam etmesi buna karşın cari çıktının sabit kalması yatırımlarla ilgili bir çelişkinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Barro ve Sala-i- Martin, 2004: 71-74).

Yapılan net yatırımların pozitif olduğu durumda pozitif olarak devam edebilmesi için yatırım artışı gerekmektedir. Ancak sabit olarak yapılan yatırımlar ekonominin ilerlemesi için yeterli görülmemektedir (Parasız, 2008: 92). Bu yüzden tam istihdam seviyesinde büyümeyi devam ettirmek isteyen ülkeler artan üretim gücünü, gerçek üretim gücüne dönüştürmelidir. Bu durum âtıl kapasitenin olmadığı, üretim kapasitesinin tamamının kullanılmasını gerektirmektedir. Harrod-Domar modeli,

yatırım harcamalarındaki artış tarafından belirlenen toplam talebi gerçek üretim artışının belirlenmesinde kullanmaktadır. Bu doğrultuda tam istihdam seviyesinde üretim gücünün tamamını kullanmaya yeterli miktarda toplam talebin artırılması dengeli büyümenin devam etmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak tam istihdam seviyesinde dengeli büyümek için yatırımların kapasite arttırıcı etkisi ile gelir arttırıcı etkisi birbirine eşit olmaktadır. Dengeli büyüme şartını formülle ifade edildiğinde yatırımların kapasite arttırıcı etkisi ($\Delta Y = \bar{\sigma} \times I$) ile gelir arttırıcı etkisi ($\Delta Y = \frac{1}{s} \Delta I$) birbirine eşit olduğundan $\Delta I/I = \bar{\sigma} \times s$ olarak ifade edilmektedir (Berber, 2015: 103).

Bu eşitlikte sermayenin ortalama verimi ($\bar{\sigma}$), marjinal tasarruf eğilimi (s) olmak üzere yatırımların yüzde kaç oranında büyüdüğünü $\Delta I/I$ ifadesi göstermektedir. Buna bağlı olarak tam istihdam seviyesinde dengeli büyüebilmek için yatırımlar her yıl “ $\bar{\sigma} \times s$ ” değerinde arttırılmalıdır. Ayrıca $S=I$ ve $S= s Y$ olduğu için

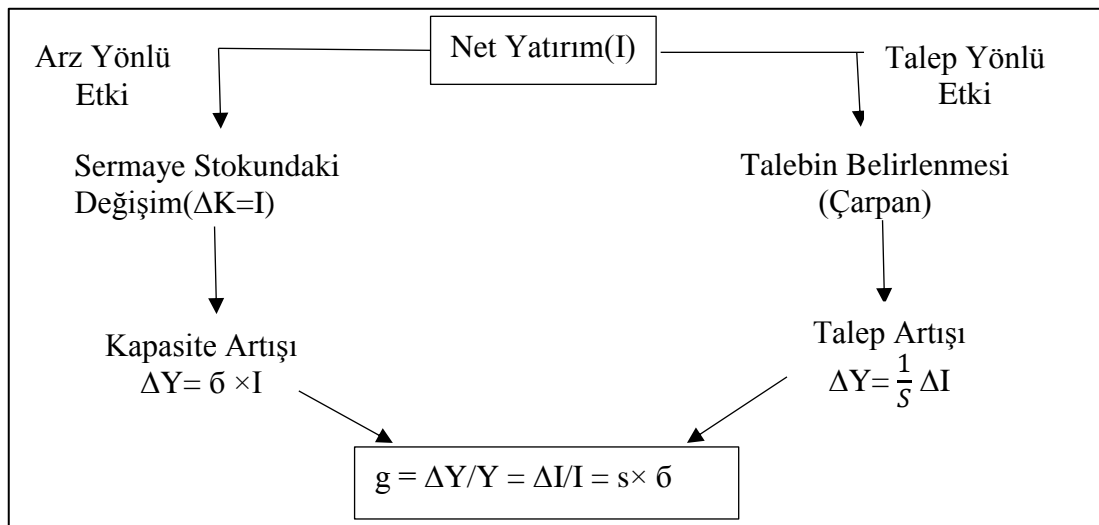
$I= s Y$ olarak yazılabilmektedir. Bu eşitlik $\Delta Y = \bar{\sigma} \times I$ denkleminde kullanılıp genelleştirildiğinde

$$\Delta Y = s \times Y \times \bar{\sigma}$$

$$\Delta Y/Y = s \times \bar{\sigma}$$

$g = \Delta Y/Y = \Delta I/I = s \times \bar{\sigma}$ olmaktadır. Bu ilişki Şekil 3.4 ile açıklanmaktadır.

Şekil 3. 4: Harrod-Domar Büyüme Modeli

Kaynak: (Berber, 2015: 104)

Ayrıca Harrod-Domar büyüme modelinde üç farklı büyüme hızı tanımı yapılmaktadır. Birincisi planlanan tasarruflar ile planlanan yatırımları eşitleyen gerekli (uygun) büyüme hızı tanımıdır. Gerekli büyüme hızı marjinal tasarruf eğilimi s , gerekli büyüme hızı için ihtiyaç duyulan sermaye miktarını yani yeni yatırımları ifade eden hızlandırıcı katsayısı g olmak üzere, yani $I=S$ ve $s \times Y_t = g (Y_t - Y_{t-1})$ durumlarında

Gerekli büyüme hızı $= \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_t} = \frac{s}{g}$ olarak ifade edilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 577).

Gerekli büyüme hızı yakalandığında âtil kapasite ya da kapasite fazlası durumları oluşmayacaktır. Buna bağlı olarak üretilen malların tamamının satılması durumu söz konusu olacağı için yatırım planlaması yapanlar için önemli bir göstere olarak kabul edilmektedir.

Modelin ikinci büyüme hızı tanımı, dönem sonunda gerçekleşen üretim artışını temsil eden fiili (cari) büyüme hızıdır. Bu kavramın formül ile ifadesi,

$$\text{Fiili (cari) büyüme hızı} = \frac{\text{Dönem Sonu Gerçekleşen Tasarruflar (s)}}{\text{Dönem Sonu İhtiyaç Duyulan Sermaye İhtiyacı (g)}}$$

olarak kabul edilmektedir. Fiili büyüme hızını ifade ederken kullanılan dönem sonu ihtiyaç duyulan sermaye ihtiyacı (g), dönem sonu sermaye stokundaki artışın, üretimdeki fiili artışa oranı olarak belirlenmektedir.

Son olarak özellikle nüfus artışı ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan doğal büyüme hızı, modelin açıklanmasında yer almaktadır. Ekonomilerde üretimin en üst seviyelere çıkmasında önemli rol oynayan faktörlerden nüfus ve teknolojik gelişmeler, diğer faktörlerden daha ön planda olarak değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak doğal büyüme oranı, nüfus artışı (n) ve teknolojik gelişmeler (t) toplamı olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifade ile tam istihdamı sağlayacak doğal büyüme hızı, artan nüfus artışı ve iş gücü verimliliği artışının (teknolojik gelişmeler) toplamı olarak değerlendirilmektedir.

Modele göre üç farklı büyüme hızının karşılaştırılması, ekonominin uzun dönem gidişatı konusunda bilgi sahibi olmamıza yardımcı olabileceği gibi ekonomik denge sürecinde önemli bir dayanak noktasını ifade etmektedir. Büyüme hızlarının değerlendirdiğimizde normal koşullarda üç farklı büyüme hızı birbirinden farklı olması

gerekmektedir. Buna bağılı olarak doğal büyüme hızı yüksek bir hızına sahip olmamaktadır. Ayrıca doğal büyüme hızı ile gerekli büyüme hızı eşit olmak zorunda değildir ama tesadüfi olarak eşit olduğu durumlarda olmaktadır. Son olarak kısa dönem haricinde işgücü verimliliğindeki artış sabit olduğu durumda büyüme hızının tavanı mevcut iş gücü olacağı için fiili büyüme hızını, doğal büyüme hızını aşmayacaktır (Peterson, 1988: 686)

İki sektörlü bir ekonomide ulusal gelir denklemi, Y_t : toplam gelir, C_t : toplam tüketim, S_t : toplam tasarrufları ifade etmek üzere $Y_t = C_t + S_t$ olarak ifade edilmektedir.

Toplam tasarruflar ile toplam tasarruflar birbirine ($S_t = I_t$) eşit olduğu durumda:

$Y_t = C_t + I_t$ olmaktadır (Kaplan, 2016: 22).

Tasarrufun gelirin sabit bir oranı olduğu ($S = s \times Y$), sermaye- çıktı oranının (K/L) sabit olduğu varsayımları altında ($S_t = I_t$) ve ($K/L = v$) olmaktadır. Dolayısıyla ulusal milli gelir için toplam tasarruf ve yatırımların eşitliği üzerinden yeniden düzenlendiğinde $s =$ tasarruf oranları, $v =$ sermaye- çıktı oranını ifade etmek üzere:

$v Y_{t+1} = v Y_t + s Y_t$ olarak belirlenmektedir (Snowdon ve Vane, 2017: 531).

Son olarak Harrod-Domar büyüme denklemini elde etmek için bu eşitlikte her iki taraftan Y_t çıkarılır ve gerekli sadeleştirmeler yapılırsa,

Harrod-Domar büyüme denklemi = $\frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t} = \frac{s}{v}$ ortaya çıkmaktadır.

Harrod-Domar büyüme denklemine göre tasarruflar ve sermaye-üretim oranı GSYİH büyüme oranını, $(\frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t})$ etkilemektedir. Modele göre tasarruf ve yatırımlar ekonomik büyümeyi etkileyen en önemli faktörler olarak belirlenmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 577).

Harrod- Domar modeli üretim faktörü olarak sadece sermayeye yer vermesi, emek ile sermaye arasında ikamenin olmadığı varsayımı, sermaye-çıkıtı oranı sabit kabul etmesi, yetenekler ve teknolojik gelişmeleri hesaba katmaması gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Ayrıca model büyüme hesaplarında daha çok gelişmiş ülkeler üzerinden değerlendirmeler yapmış olması açısından da eleştirilmektedir. Model reel hayatın işleyişi içerisinde bu model yeterli olarak görülmesi de ülkeler arasındaki

büyüme farklılıklarının ortaya çıkarılmasında ve kendisinden sonra gelen modern büyüme teorilerinin gelişmesinde önemli katkılarının olduğu belirtilmektedir (Snowdon ve Vane, 2017: 531).

3.5.2. Neo-klasik Büyüme Modeli

Ekonomik büyüme teorileri açısından bakıldığında, en ilgi çeken teorilerden biri olan Neo-klasik yaklaşıma en büyük katkıyı Solow ve Swan yapıldığı için bu modele Solow modeli olarak da tanımlanmaktadır. Ayrıca modelin tam rekabet koşulları, tam istihdam, marjinal verimliliğe göre üretim faktörlerine ödeme yapılması ve değişen sermaye-çıktı oranlarının varlığını kabul etmesi gibi faktörler de modelin Neo-klasik büyüme modeli olarak anılmasına neden olmaktadır (Mankiw, 2000: 78).

Neo-klasik büyüme modelinin oluşturulma sebebi ekonomide sermaye stoku büyümesinin, işgücü büyümesinin ve teknolojik gelişmelerin birbirleriyle olan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin ekonomik büyümeyi üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır (Ünsal, 2009: 589). Ayrıca Neo-klasik büyüme modeli, sermaye birikimi ve sermaye birikiminin tasarruflara etkisi gibi konularla da ilgilenmektedir. Bu model teknolojik değişmelerin dışsal olduğu durumda ekonomik büyümenin aşamalarını açıklamaktadır. Böylece uzun dönem çıktı ile sermaye düzeyine ulaşıldığı durağan durum dengesine ulaşılabileceğini belirtilmektedir. Neo-klasik büyüme modeline göre dışsal olarak teknolojik gelişim olmadığı sürece ekonomi uzun dönemde dengeyi bulmakta ve sürdürmektedir (Dornbusch vd., 2016: 61).

Neo-klasik büyüme modelinin temel varsayımları (Bocutoğlu, 2009: 509; Kibritçioğlu, 1998: 10; Parasız ve Özer, 2015: 452):

- Ekonomide tek bir sektör vardır (devlet sektörü yoktur) ve bu sektör hem yatırım hem de tüketim amaçlı homojen tek tip mal üretmektedir. Bu durum ekonominin dışa kapalı olduğu anlamına geldiği için üretilen mal, ülkenin GSYİH 'sine eşit olmaktadır.

- Ekonomide her zaman piyasa mekanizması sağlıklı bir şekilde çalışmakta potansiyel çıktı ve tam istihdam seviyesi devam etmektedir.

- Ekonomide tasarruflar yatırımlara eşittir. ($S=I$)

- Keynesyen istikrarsızlık problemlerine uzun dönemde rastlanmaz. Çünkü fiyatların tam esnek, paranın yansız olduğu kabul edilmekle birlikte ekonomi potansiyel düzeyde üretim yapmaktadır.

- İşgücü ve sermaye piyasalarının birbiri yerine ikame edilebildiği için Harrod-Domar modelindeki sabit K/Y ve K/L varsayımları kabul edilmemektedir.

- İşgücü sabit bir hızla büyümektedir ve işgücü stoku nüfusun yaklaşık sabit bir oranıdır.

- Başlangıçta teknolojik gelişme yoktur ve nüfusun artması ekonomik faktörlerden bağımsız olarak ortaya çıktığı için dışsal olarak kabul edilmektedir.

- Sermaye stokunun yıpranma oranı da dışsal belirlenmiştir.

Yukarıdaki varsayımlar altında Neo-klasik üretim fonksiyonu büyümeyi belirleyen iki temel belirleyici üzerine kurulmaktadır. Bu temel belirleyiciler sermaye ve emek olarak belirtilmektedir (Mankiw, 2000: 79).

Çıktı düzeyi Y, sermaye K, emek L olmak üzere Cobb-Douglas tipi Neo-klasik üretim fonksiyonu,

$$Y = F(K, L) = K^\alpha L^{1-\alpha} \text{ olarak ifade edilmektedir (Tüylüoğlu, 2007: 677).}$$

Bu denklemde esneklik katsayısı olan “ α ” değeri $0 < \alpha < 1$ arasında değer alabildiğinden α ve $1 - \alpha$ katsayıları çıktının sermaye ve işgücüne göre esnekliklerini göstermektedir. Diğer bir deyişle bu ifadeler, her yeni birim çıktıya sermaye ve işgücünün ne oranda katıldıklarını gösteren esneklik ifadeleri olarak belirlenmektedir. İşgücü başına çıktı ile işgücü başına sermaye arasındaki ilişki üzerine kurulan bu üretim fonksiyonu, girdi miktarındaki artışın hasıladaki artışla aynı oranda artması olarak açıklanabilen ölçeğe göre sabit getiri kabulüne dayanmaktadır. Ayrıca üretim fonksiyonunda üretim faktörlerinden birinin sabit olarak kabul edilerek diğer üretim faktörünün arttırılması durumunda, üretim fonksiyonu ölçeğe göre azalan getiri durumunda çalışmaktadır (Ünsal, 2016: 112).

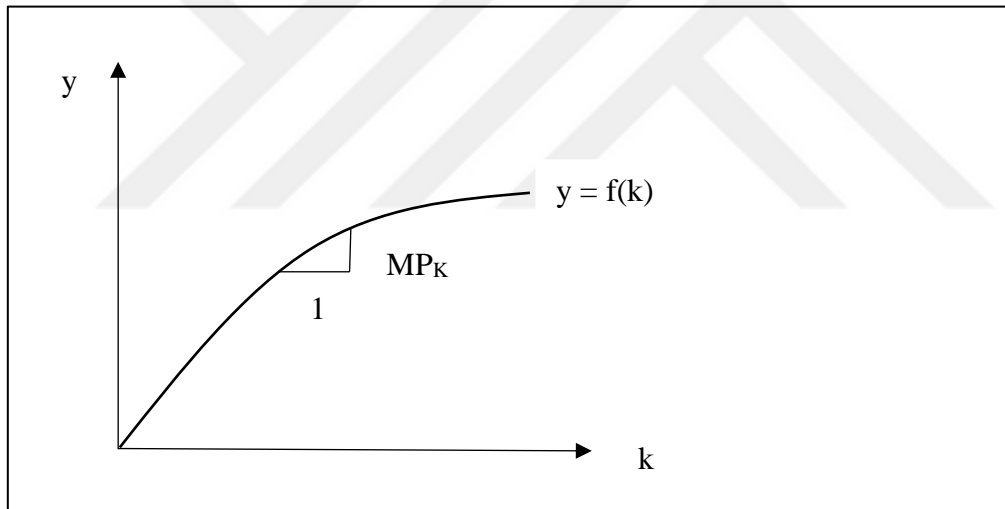
Bu açıklamalar neticesinde ölçeğe göre sabit getiri kabulü altında girdilerin 1/L oranında arttırılması durumunda toplam üretim fonksiyonu,

$Y/L = F(K/L, 1) = F(K/L)$ olarak ifade edilmektedir. Bu denklem işgücü başına çıktı miktarının, sermaye-işgücü oranına bağlı olduğunu göstermektedir. Daha basit şekilde ifade edilirse,

Y (İşgücü başına çıktı) $= f(k)$ (“İşgücü başına sermaye”) olarak değerlendirilmektedir. Fonksiyona göre işgücü başına sermaye arttığında işgücü başına çıktı artmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 509).

Ancak azalan verimler kanunu geçerli olacağı için azalarak artma durumu söz konusu olmaktadır. Diğer bir ifade ile ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında iş bölümü ve uzmanlaşma dolayısıyla ekonominin iş gücü bakımından büyüklüğü, işçi başına üretim düzeyinde etkiye sahip değildir (Snowdon ve Vane, 2017: 535; Ünsal, 2009: 590).

Şekil 3. 5: Kişi Başına Üretim Fonksiyonu

Kaynak: (Dornbusch vd., 2016: 62)

Neo-klasik kişi başına üretim fonksiyonunu ifade eden Şekil 3.5'e bakıldığında teknolojinin veri olduğu durumda sermaye-emek oranı yükseldikçe işçi başına üretim düzeyini yükselmesine sebep olduğu görülmektedir. Fakat azalan verimler yasası nedeniyle işçi başına düşen çıktı gitgide azalma eğiliminde olmaktadır. Bu durum sermayenin gelişmiş ülkelere kıyasla daha az olduğu gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikiminin emek verimliliği üzerinde daha çarpıcı etkilerinin olduğunu göstermektedir (Foley ve Michl, 2015: 161).

Bu doğrultuda üretim fonksiyonunun eğimi, işgücü başına sermayedeki artışın iş gücü başına çıktığı ne kadar arttıracağını görülmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Sermaye- emek oranı ($k \rightarrow \infty$) sonsuza yaklaşırken üretim fonksiyonunun eğiminin ifadesi sermayenin marjinal ürünü (MPK) sıfıra yaklaşacak; sermaye-emek oranı (k) sıfıra yaklaşırken sermayenin marjinal ürünü ($MP_K \rightarrow \infty$) sonsuza gitmektedir. Emek miktarı ve emeğin marjinal ürünü içinde bu koşul geçerli olmaktadır (Kaplan, 2016: 24). Neo-klasik modele göre MP_K gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek olmalıdır. Sermayenin ülkeler arasında akışı önünde engel olmayan açık ekonomilerde diğer faktörler sabit kalmak şartıyla daha fazla getiri elde etmek için zengin ülkelere fakir ülkelere sermaye akışının olduğu ve bu sermaye akışının sermaye birikimini daha da hızlandırması beklenmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 11; Snowdon ve Vane, 2017: 536).

Neo-klasik modele göre kapalı bir ekonomide toplam üretim, toplam gelire eşit olarak kabul edilmektedir. Toplam gelir ise tüketim ve yatırım bileşenlerinin toplamına eşit olmaktadır. Bu ilişkiyi formül ile ifade edecek olursak,

Toplam Gelir(Y)= Tüketim(C) +Yatırım(I) olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Yatırım= Tasarruf eşitliğinden dolayı bu eşitlik Toplam Gelir(Y)= Tüketim(C)+ Tasarruf(S) olarak da değerlendirilmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 164).

Son olarak gelirin tasarruf için ayrılan kısmını s ifade etmek üzere tasarrufun basit fonksiyonu olan $S=sY$ eşitliği de dikkate alınır,

Toplam Üretim(Y) = Tüketim(C)+ sY ifadesine ulaşılmaktadır. Kapalı bir ekonomide bu ifadedeki iç tasarrufları temsil eden sY ; iç yatırımlara eşit olmaktadır (Ünsal, 2016: 112; Yıldırım vd., 2013: 504).

Neo-klasik büyüme yaklaşımı üç temel adımda şekillenmektedir. Birincisi ekonominin durağan durumunu bazı iktisadi değişkenlerin nasıl belirledikleri incelenmektedir. İkinci adım olarak mevcut durumdaki ekonominin durağan duruma geçişi değerlendirilmekte ve son olarak modele teknolojik gelişme eklenerek analiz yapılmaktadır (Dornbusch vd., 2016: 61).

Kişi başına gelir ile kişi başına sermayenin eşit olduğu durum durağan durum olarak değerlendirilmektedir (Foley ve Michl, 2015: 162; Mankiw, 2010: 220).

Diğer bir ifade ile durağan durum sermayenin, nüfus artış hızı ile sermaye stokunun aşınma hızının toplamı kadar arttığı durumdur. Durağan durumda ekonominin ihtiyaç duyduğu yatırımlar, ekonominin oluşturduğu tasarruflara eşittir (Bocutoğlu, 2009: 511). Ayrıca durağan durumda hasıla, sermaye ve işgücü stokunda artış meydana gelebilirken, işçi başına hasıla ve işçi başına sermaye stokunda artış olmamaktadır. Ekonomideki tasarrufların, gerekli olan yatırımlardan büyük olması durumunda kişi başına düşen sermaye artmakta ve buna bağlı olarak çıktı artmaktadır. Ters durumda işçi başına sermaye de çıktı da düşmektedir (Kaplan, 2016: 25).

Neo-klasik büyüme modeli kişi başına düşen sermaye düzeyinin sürdürülmesi için gerekli yatırımı, nüfus artışı ve amortisman oranlarına bağladığı için sabit bir nüfus artışının olduğu ve amortismanın sermaye stokunun sabit bir yüzdesi olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayımlar altında sabit nüfus artışı n , amortismanın sermaye stokunun belli yüzdesi d , ve sermaye işgücü oranı k olmak üzere kişi başına düşen sermaye düzeyini sabit tutmak için $k(n+d)$ kadar yatırım gerekmektedir (Acemoğlu vd., 2016: 165; Ünsal, 2009: 600).

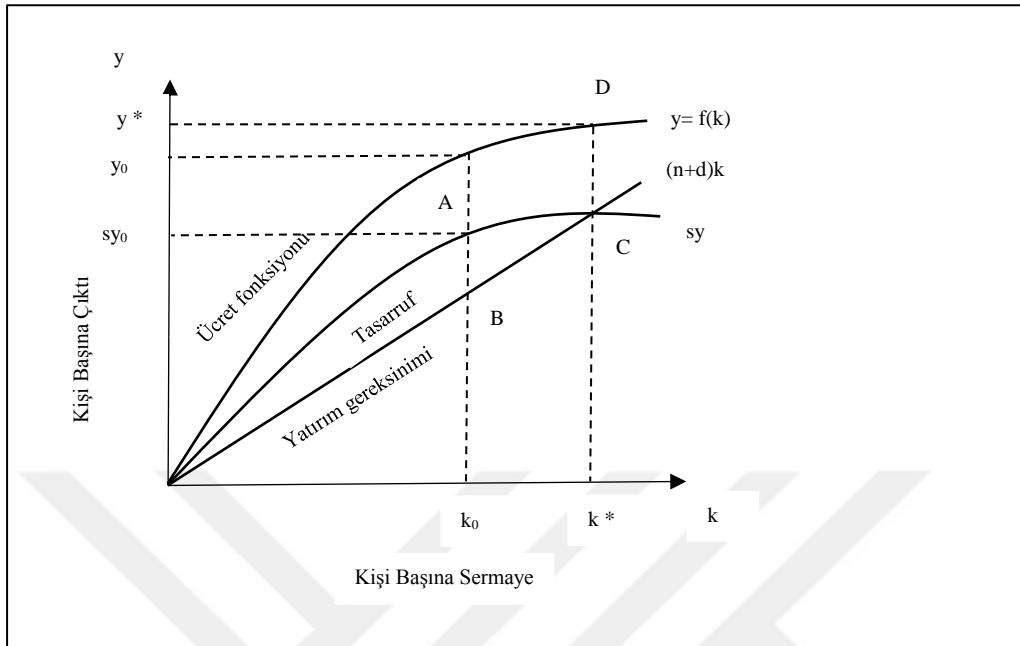
Devlet sektörünün olmadığı, dışa kapalı ekonomi ve gelirin belli bir oranının tasarruflara ayrıldığı varsayımı altında kişi başına düşen tasarruflar sy olmaktadır (Mankiw, 2000: 81). Gelir düzeyinin üretim düzeyine de eşit olduğunu hatırlarsak $sy=sf(k)$ olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda gerekli yatırımın üzerinde kalan tasarruf fazlası, kişi başına sermayedeki net değişme (Δk) olmaktadır. Denklem ile ifade edecek olursak:

$$\Delta k = sy - k(n+d) \text{ olacaktır (Foley ve Michl, 2015: 168; Tüylüoğlu, 2007: 679).}$$

Bu denklemde nüfus artışı ve amortisman payı sermaye birikimini azaltırken, işgücü başına yatırım (sy) sermaye birikimini arttırmaktadır. Kişi başına gelir ile kişi başına düşen sermayenin sabit olduğu durağan durumda ise ($\Delta k = 0$)

$$Sy=sf(k)= k(n+d) \text{ olarak değerlendirilmektedir (Jones, 2001: 24).}$$

Şekil 3. 6: Durağan Durum Çıktısı ve Yatırım

Kaynak: (Dornbusch vd.2016: 66)

Şekilde 3.6’da durağan durum ifade edilmektedir. Bireyler gelirlerinin belirli bir kısmını tasarrufa ayırdıklarında, çıktı düzeyinin sabit bir oranı olarak kabul edilen sy eğrisi, her bir sermaye/işgücü oranındaki tasarruf düzeyini yansıtmaktadır. Ayrıca her bir sermaye/işgücü oranında makine arzındaki artıştan dolayı sermaye/işgücü oranının sabit kalması için gerekli yatırım miktarını $k(n+d)$ doğrusu göstermektedir. Bu iki eğrinin kesiştiği C noktasında tasarruf ve gerekli yatırım durağan durum sermayesi k^* ile dengelenmektedir. D noktası ise üretim fonksiyonu üzerinde durağan durum gelirini göstermektedir (Bocutoğlu, 2009: 514).

Bu durumda nüfus artışında (n) ya da amortisman oranında (d) yaşanan değişim durağan durumda işçi başına düşen üretim düzeyinde artma ya da azalma yönünde bir değişikliğe sebep olmaktadır. Ayrıca tasarruf oranlarındaki değişim de ($sf(k)$) durağan durumda işçi başına düşen üretim düzeyinde değişikliğe yol açabilmektedir (Foley ve Michl, 2015: 161).

Neo-klasik büyüme modelinin anlaşılabilmesi için $\Delta k = sy - (n+d)k$ denklemi büyük önem arz etmektedir (Tüylüoğlu, 2007:679). Bu denklem tasarrufların (sy) gerekli yatırımları gösteren $k(n+d)$ doğrusunu aşması durumunda k ’nın da arttığını

göstermektedir. Şekil 3.6 da görüleceği üzere sy , $k(n+d)$ 'yi aştığı zaman k sağa doğru hareket etmektedir. Herhangi bir başlangıç gelir düzeyinden başlayan ayarlanma süreci tasarruflarla gerekli yatırımların denk olduğu k^* düzeyinde diğer bir ifade ile fiili yatırımlarla gerekli yatırımların örtüştüğü C noktasında durmaktadır. Bu açıklamalar neticesinde Neo-klasik büyüme kuramından hareketle aynı üretim fonksiyonuna (aynı teknoloji, nüfus artış hızı ve tasarruf oranları) sahip ülkelerin belirli gecikmeler olsa dahi aynı gelir düzeyine geleceğini belirtmektedir. Bu durumda (k ve y sabittir) kişi başına gelir ile toplam nüfus aynı oranda (n) büyümektedir. Sonuç olarak Neo-klasik büyüme modeline göre durağan durumda tasarruf oranları büyüme oranlarını etkilememektedir (Dornbusch vd., 2016: 66).

Neo-klasik model, uzun dönemde tasarruf oranlarındaki artışın büyüme oranlarını sürekli olarak arttıramayacağını savunmaktadır (Snowdon ve Vane, 2017: 539; Ünsal, 2009: 594). Modele göre yüksek tasarruf oranları, yeni durağan duruma geçiş sürecinde büyüme oranını geçici olarak işgücü başına üretimi ise sürekli olarak yükseltmektedir. Diğer bir ifade ile uzun dönemde tasarruf oranlarındaki artış, sadece çıktı düzeyini ve kişi başına sermayeyi yükseltecek ancak kişi başına çıktının hızını değiştirmeyecektir. Ancak Neo-klasik modele göre geçiş sürecinde sermaye/işgücü oranını arttırmanın tek yolu sermaye stokunun, iş gücünden daha hızlı büyümesi olarak değerlendirilmektedir (Foley ve Michl, 2015: 171; Tüylüoğlu, 2007: 682).

Neo-klasik büyüme modelinde başlangıçta nüfusun sabit olduğunu varsaymaktadır. Buna bağlı olarak büyüme modeline nüfus artışını ekleyerek değerlendirme yaparsak nüfus artışı denklemin $k(n+d)$ kısmında değişikliğe yol açacaktır. Bu durumda nüfus artışıdaki yükselme, durağan durumda toplam sermaye ve toplam çıktı büyüme hızını arttırırken, sermaye/işgücü oranını sabit tutabilmek için sermaye başına işgücü oranı düşeceği için kişi başına sermaye ve kişi başına çıktı düzeyinin düşmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla nüfus artışı büyümeyi olumsuz etkileyen unsurlardan biri olmaktadır. Anlaşılacağı üzere nüfus artışıdaki değişme, kişi başına gelir üzerinde etkiye sahip iken, kişi başına gelirin durağan durum büyüme oranı üzerinde etkisi olmamaktadır (Bocutoğlu, 2009: 518; Yıldırım vd., 2013: 517).

Neo-klasik modelde şimdiye kadar teknolojik gelişmenin olmadığı varsayımından hareketle incelemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda teknolojik gelişme

veri iken sermaye birikimi yoluyla işçi başına üretim düzeyini arttırılabilme yeteneği, azalan verimler kanunu, nüfus artış hızı, bireylerin tasarruf eğilimi ve sermaye stokunun amortismanı gibi nedenlerle sınırlandırılmaları tabi tutulmuştur. Buna karşın sermaye ve emeğin verimliliğini arttıran teknolojik gelişme, yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi ya da mevcut üretim düzeyinin daha etkin şekilde gerçekleşmesine sebep olduğu için ekonomik büyümeye olumlu yönde etkilemektedir. Bu yolla daha fazla çıktı elde edilebilmekte veya daha az üretim faktörü kullanılarak mevcut üretim düzeyi korunabilmektedir (Parasız ve Özer, 2015: 452).

Teknolojik gelişmenin veri olmadığı durumda Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu: $Y=A K^\alpha L^{1-\alpha}$ ya da $Y=A F(K, L)$ olarak ifade edilmektedir (Kaplan, 2016: 23; Ünsal, 2016: 92).

Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonundaki A teknolojik gelişmeyi (bazen toplam faktör verimliliği), α ve $1-\alpha$ sermaye ve emeğin ulusal gelir içerisindeki paylarını gösteren ağırlıklar olarak belirlenmektedir (Snowdon ve Vane, 2017: 539). Bu üretim fonksiyonu kullanılarak, teknolojik değişmeyi Solow'un ifadesi ile bir artış olarak değerlendirilirse $\frac{\Delta A}{A} = \frac{\Delta Y}{Y} \alpha \frac{\Delta K}{K} - (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L}$ ifadesine ulaşılmaktadır. Ayrıca bu denklemde $\frac{\Delta A}{A}$ ifadesi de Solow artışını göstermektedir.

Bu ifadeye göre üretim artışının, sermaye ve işgücü artışı dışında ne kadarının teknolojik gelişme tarafından gerçekleştiği ifade etmektedir. Ek olarak uzun dönemde işçi başına sürekli artışını (emeğin etkinliğinin) açıklanabilmesi için Solow modeline teknolojik gelişme faktörünü ekleyerek incelemeler yapılmaktadır (Snowdon ve Vane, 2017:539).

Diğer bir ifade ile Solow modelinde teknolojik ilerlemenin emeğin etkinliğini arttırmasının ifadesi E olmak üzere $Y= F(K, L \times E)$ olarak ifade edilmektedir. Bu denklemde ise çıktı düzeyi sermaye, emek ve emeğin etkinliğini arttıran teknolojik gelişmeye bağlı olarak değiştiğini göstermektedir (Blanchard, 2009: 270; Ünsal, 2009: 601). Denklemlerde görüleceği üzere Solow modeli iki üretim faktörü üzerinden büyüme artışının açıklanamadığı durumda teknolojik gelişmeyi ön plana çıkarmaktadır. Başka bir deyişle büyümenin sermaye ve emek artışından

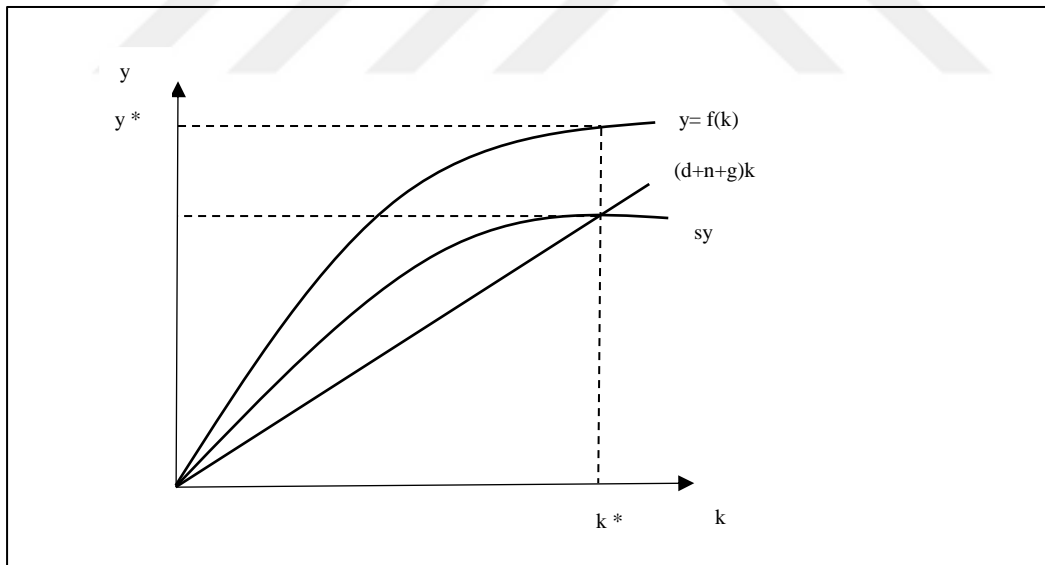
kaynaklanmayan kısmı teknolojik ilerleme ile açıklanmaktadır (Yıldırım vd., 2013: 518). Sermaye birikiminin büyüme üzerinde etkisini teknolojiyi içeren Neo-klasik büyüme modeli aşağıdaki denklem yardımıyla açıklanmaktadır.

$$\Delta k = sy - (n + d + g)k$$

Bu denklemde işgücünün etkinliğini sabit oranda arttıran dışsal teknolojik gelişme g ile ifade edilmektedir. İşgücü miktarının n , her bir işgücü etkinliğinin g hızında arttığı durumda etkin işgücü sayısı $n + g$ hızında artmaktadır. Elde edilen denkleme göre “bir ekonomide etkin işgücü başına sermaye düzeyi, bir yandan etkin iş gücü başına tasarruf (sy) kadar artar; öte yandan işgücü başına aşınma (dk), etkin işgücü başına nüfus artışı ve etkin işgücü başına teknolojik ilerleme (gk) kadar azalır” (Jones, 2001: 36).

Teknolojik gelişmenin etkin işgücü üzerindeki etkisi aşağıdaki Şekil 3.7 ile ifade edilmektedir.

Şekil 3. 7: Neo-Klasik Büyüme Modelinde Teknolojik Gelişme

Kaynak: (Jones, 2001: 36)

Şekil 3.7’de sy eğrisi etkin işgücü başına tasarrufu temsil etmekte ve etkin iş gücü başına çıktının bir fonksiyonu olarak belirlenmektedir. Aşınma, nüfus artışı ve teknolojik ilerlemenin etkin işgücü başına sermaye düzeyi üzerindeki etkisini ise $(d + n + g)k$ doğrusu ile temsil edilmektedir. Şekil 3.7’e göre durağan durum ($\Delta k = 0$ ve $\Delta y = 0$) sy eğrisi ile $(d + n + g)k$ doğrusunun kesiştiği noktada ortaya çıkmaktadır.

Durağan durumda işgücü başına sermaye düzeyi ve etkin işgücü başına çıktının sabit olduğu koşullarda etkin işgücü sayısı ($n+g$) oranında artması, toplam sermaye ve toplam çıktının ($n+g$) oranında artmasına sebep olmaktadır. Bu durum dengeli büyüme olarak adlandırılmaktadır (Ünsal, 2009: 603). Teknolojik ilerlemenin olduğu durumda nüfus artış oranı ile teknolojik ilerleme artış oranının toplamının toplam çıktı büyümesi kadar olması, büyüme hızının tasarruf oranlarından bağımsız olduğu belirtmektedir. Ayrıca durağan durumda toplam çıktının ($n+g$) kadar artması nüfus- işgücü sayısının n kadar artmasına ve işgücü başına çıktının teknolojik gelişme hızı kadar arttığı ifade etmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2004: 53).

Neo-klasik büyüme modeline yönelik açıklamalar neticesinde durağan durumdaki bir ekonomide çıktının sabit olmadığını ama etkin işgücü başına çıktının sabit olduğunu belirtilmektedir (Kaplan, 2016: 25). Teknolojik gelişmelerin Neo-klasik modele eklenmesiyle birlikte sürdürülebilir büyüme ve yaşam standartlarının yükselmesi açıklanmaktadır (Acemoğlu vd., 2016: 169). Bu durum, etkin işgücü başına tüketimi maksimize eden durağan durum ile değerlendirilmektedir. Sonuç olarak daha önce açıklanan ifadeler ile

etkin işgücü başına tüketim: $c^*=f(k^*)-(d+n+g)k^*$ denklemi ile ifade edilmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2004: 55).

Tüketimin maksimize edilmesi için durağan durumda $MP_K=d+n+g$ veya

$MP_K-d=n+g$ koşulunu sağlamaktadır (Ünsal, 2009:604). Bu eşitliğe göre sermayenin net marjinal ürünü, MP_K-d , toplam çıktının büyüme oranı $n+g$ ' ye eşittir. Hem nüfus artışı hem de teknolojik gelişmenin olduğu durumda ekonomiler bu kritere göre sermayelerinin durumunu değerlendirilmektedir.

Solow modeli uzun dönemde büyümenin temel belirleyicisi teknoloji olarak belirlerken, teknolojinin “sihirli bir şekilde gökten iner gibi” üretim sürecine katılarak verimliliği arttırdığını savunmaktadır. Ayrıca girişimcilerin bilinçli bir şekilde yeni teknolojileri kullanmaları ve teknolojik gelişmeyi belirleme imkanının olmadığını belirtmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 10; Orhan ve Erdoğan, 2008: 580; Parasız ve Özer, 2015: 452).

Tüm bu açıklamalar neticesinde Neo-klasik büyüme teorisi ile ilgili çıkarılacak önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 519; Dornbusch vd., 2016: 72; Snowdon ve Vane, 2017: 541). Bunlar:

- Durağan durumda dışsal olarak kabul edilen çıktının büyüme hızı, nüfus artış hızına (n) eşittir. Bundan dolayı çıktının büyüme hızı tasarruf oranından (s) bağımsızdır.
- Gelir büyüme oranı, sermaye stokunun durağan durum büyüme oranına eşit olduğu için sermaye-çıkıtı oranı sabittir.
- Durağan durum büyüme oranını tasarruf oranlarındaki artışı etkilememektedir. Ancak tasarruf oranındaki artış, sermaye/hasıla oranını artırarak gelirin durağan durum düzeyini yükseltmektedir.
- Durağan durumda verimlik artışına imkân tanınırsa durağan durum büyüme hızının dışsal olmayı sürdürdüğü gösterilmektedir. Bu bağlamda teknik gelişme hızı, kişi başına gelirin durağan durum büyüme hızını belirlemekte, toplam çıktının durağan büyüme hızı ise teknik gelişme hızı ile nüfus artış hızının toplanması sonucunda belirlenmektedir.
- Son olarak eğer iki ülke aynı üretim fonksiyonunu kullanıyorsa ve aynı nüfus artış hızı ve tasarruf oranlarına sahip ise bu ülkelerin gelir düzeyi eninde sonunda aynı düzeye gelecektir.

Neo-klasik büyüme modeline göre tasarruf oranlarındaki farklılıklar durağan durumda ülkeler arasında farklı gelir düzeylerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ancak teknik gelişme ve nüfus artış hızları aynı olan ülkelerin durağan durum büyüme hızları aynı olmaktadır.

Neo-klasik büyüme modeli üretim tekniklerinin tüm ülkelerde aynı olduğu varsayımından hareketle uzun dönem durağan getiri oranlarının birbirine yaklaşacağı yönündeki tezleri tarihsel verilerle doğrulanamadığı için ciddi şekilde eleştirilmektedir. Ancak modelin tasarruf oranlarının sermaye stokundaki artışı etkileyerek hızlı ekonomik büyüme yakalanabileceği yönündeki öngörüsü 1950-1960 döneminde hızlı büyüme performansının nedenini oluşturmaktadır (Kibritçioğlu, 1998:12; Parasız ve Özer, 2015: 454).

3.5.3. İçsel Büyüme Modelleri

Neo-klasik büyüme modelini uzun dönem ekonomik büyümeyi teknolojik gelişmeyle ilişkilendirirken teknolojik gelişmenin arkasındaki iktisadi belirleyicileri açıklamamışlardır. Bu durum büyüme modeline ilişkin eleştirilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca büyüme modelinin uygulama alanında durağan durumda iktisadi büyüme ile tasarruf oranının bağımsız olması gerektiği yönündeki görüşü ciddi eleştirilere sebep olmaktadır. Çünkü veriler göz önüne alındığında tasarruf oranları ile ekonomik büyüme arasında doğru orantılılığın olduğu bütün ülke ekonomileri için ortaya koyulmaktadır (Foley ve Michl, 2015: 174; Kaplan, 2016: 25).

Neo-klasik büyüme modelindeki eksiklikleri gidermek için teknolojik gelişmeleri daha yakından inceleyen ve teknolojik gelişmeleri içsel bir faktör olarak kabul eden içsel büyüme modelleri fiziksel sermaye ve bilgi sermayesindeki farklı büyüme olanakları üzerinde değerlendirmeler yapmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 520; Yıldırım vd., 2013: 539). Bu doğrultuda fiziksel sermayede azalan verimler kanunu geçerli iken bilgiye yapılan yatırımların yüksek tasarruflar ile dengeli büyüme arasındaki bağlantıyı kurabileceği için, bilgi sermayesinin azalan verimler kanununun geçerli olamayabileceği belirtilmektedir (Dornbusch vd., 2016: 79; Ünsal, 2009: 616).

İçsel büyüme modellerinin temel varsayımları (Parasız ve Özer, 2015: 455):

- İçsel büyüme modelleri Neo-klasik modelin kabul ettiği azalan getiri varsayımını yerine artan getiri varsayımını kabul etmektedir. Ayrıca fiziksel sermaye, insan ve bilgiye yapılan yatırımların ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı için yatırımlara önem vermektedirler. Yatırımlar, birçok alanda ekonomik etkinliği arttırmakta, ülkenin sermaye kaynaklarını zenginleştirmekte ve bilgi akışını sağlayacak önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

- İçsel büyüme modelleri bilgi sermayesini sadece bireysel olarak fayda sağlanacak bir faktör olarak görmemekte, bilgi sermayesinin toplumsal faydasının da olacağını belirtmektedir. Böylece dışsallık olarak adlandırılan bu durumda marjinal verimliliklerin düşmesi engellenmekte ve verimlilik artışları ortaya çıkmaktadır.

- İçsel büyüme modelleri yeniliğin ortaya çıkabilmesi için monopol piyasaların oluşması gerektiğini öne sürerek eksik rekabet piyasalarını büyüme modellerine dahil

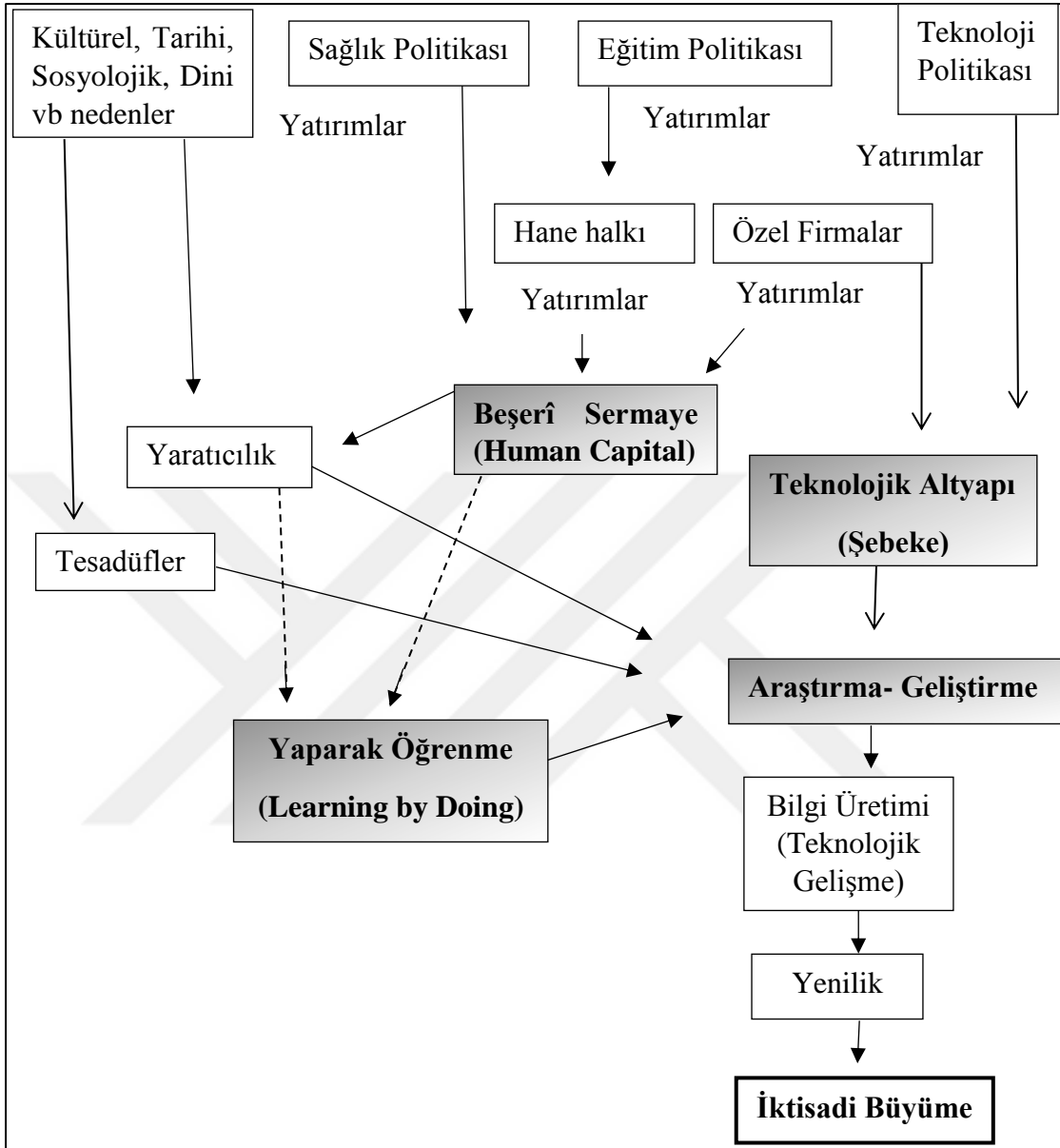
edilmektedir. Modele göre monopol karı, daha fazla yenilik yapmak için monopol durumundaki firmaları teşvik eden bir faktör olarak belirlenmektedir.

- İçsel büyüme modelleri teknolojik değişme, bilgi ve beşerî sermayeyi büyümenin temel kaynakları olarak kabul etmektedir. Buna göre yapılan her yeni fiziksel veya beşerî yatırım, yenilik ve bilginin artmasına yol açacağı için azalan verimler kanunu geçerli olmamaktadır.

- İçsel büyüme modeline göre hükümetler, özel harcanabilir geliri vergi yoluyla etkileyebilecekleri için kişi başına gelir ve tüketim artışını etkileyecek politikalar uygulanmaktadır. Bu doğrultuda doğrudan sağlanan kamu hizmetleri (araştırma ve geliştirmeye yönelik harcamaların arttırılmasına yönelik teşvikler, eğitim, sağlık ve diğer alt yapı yatırımları gibi) sosyal anlamda en uygun düzeyde gerçekleşmektedir.

Ekonomik büyüme ve ekonomik gelişmişlik düzeyini güncel bilgilere ulaşmak, mevcut teknoloji düzeyini kullanmak ve gerekli beşerî sermayeye sahip olmak gibi faktörler etkilemektedir. Bu faktörler büyümeyi ve büyümeyi etkileyen belirleyicilerin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Büyümeyi etkileyen ve belirleyen faktörlerden olan ar-ge, teknolojik gelişmeler, gelir dağılımı gibi değişkenlerin modellenmesi içsel büyümenin belirleyicileri olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile belirtmek gerekirse içsel büyümenin belirleyicileri eğitim politikası, sağlık politikası ve teknoloji politikası olarak sıralanmaktadır. Ayrıca bölgesel, dinsel ve kültürel faktörlerinde dolaylı olarak içsel büyümenin unsurları arasında yer aldığı belirtilmektedir (Kaplan, 2016: 25). Buna bağlı olarak İçsel büyümenin belirleyicileri Şekil 3.8 de ifade edilmektedir.

Şekil 3. 8: İçsel Büyüme Modellerinin Belirleyicileri

Kaynak: (Kibritçioğlu, 1998: 217)

Şekil 3.8’de görüleceği üzere modelinin işleyişi eğitim, sağlık ve teknolojik altyapılara yapılan harcamaların beşerî sermayeyi ortaya çıkarması ve beşerî sermayenin de ar-ge faaliyetlerine yol açması üzerinden işlemektedir. Diğer yandan dolaylı olarak içsel büyüme modelini belirleyen bölgesel, dinsel ve kültürel unsurlar yaratıcılık ve tesadüfler üzerinden ar-ge faaliyetlerine yol açmaktadır. Ar-ge faaliyetleri neticesinde yeni ürünler ortaya çıkarılması, daha etkin üretim yöntemleri geliştirilmesi Schumpeter’ in ifade ettiği yeniliklerin ve ekonomik büyümenin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır (Schumpeter, 2003: 131-132).

Neo-klasik büyüme modeline karşı olarak oluşturulan ve ekonomik politikalara yer veren içsel büyüme modelleri, daha önce iktisat teorisince açıklanmamış noktaları açıklamaktadır. Bu açıdan içsel büyüme modelleri bilimsel bir gelişmenin ürünü olarak ifade edilmektedir (Ünsal, 2009: 616).

3.5.3.1. AK modeli

İçsel büyüme modelleri içinde ilk geliştirilen model AK modelidir. Bu modele göre uzun dönem durağan büyüme hızının faktörleri büyüme hızını etkilemektedir. Ölçeğe göre sabit getiri ve sadece sermaye faktörünün bulunduğu varsayıldığında AK modeline göre üretim fonksiyonu:

$$Y=F(K, L) = AK \text{ olarak ifade edilmektedir (Kaplan, 2016: 25).}$$

Modelde A her sermaye birimi başına çıktı miktarını ölçen bir sabit olarak kabul edilirken, K bütün sermaye şekilleri kapsayan toplam sermaye stokudur. Ayrıca modelde nüfusun artmadığı ($n=0$) ve tasarrufların dışsal olduğu varsayılmaktadır (Tüylüoğlu, 2007: 686).

Tasarruf oranlarını s , sermayenin zamana göre türevi \dot{K} , sermayenin aşınma oranı d olarak değerlendirildiği durumda sermaye birikimi denklemi:

$\dot{K} = sAk - dK$ olarak ifade edilmektedir. Bu denklemde sermayenin büyüme oranı $\dot{K}/K = sA - d$ olmaktadır. Ayrıca sermayenin büyüme oranı, hasılanın büyüme oranına da eşit olacağı için denklem aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

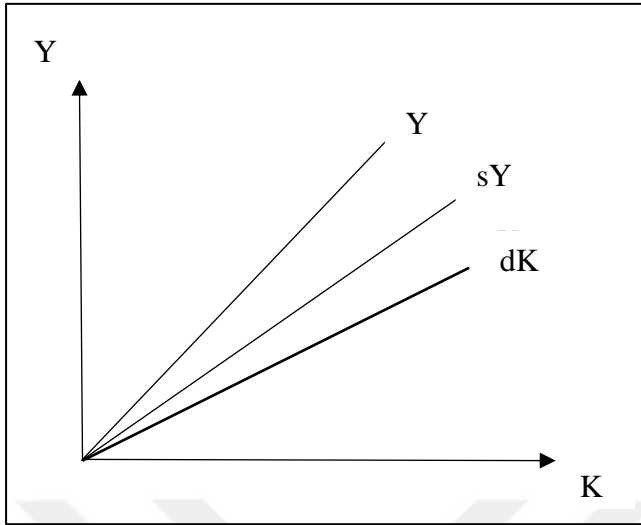
$$\dot{Y}/Y = \dot{K}/K = sA - d$$

Nüfusun artmadığı varsayımı altında bu büyüme oranı aynı zamanda kişi başına düşen hasılanın büyüme oranına da eşit olmaktadır. Modele göre tasarruf oranları (s) ile sabit teknoloji büyümenin (A) çarpımı aşınma oranından (d) büyük olduğu sürece büyüme oranları pozitif olmaktadır (Bocutoğlu, 2009: 521).

$$sA > d \rightarrow \dot{Y}/Y > 0$$

Bu açıklamalar neticesinde AK modelini şekil ile ifade edilmesi şekil 3.9 da ifade edilmektedir (Yıldırım vd., 2013: 540).

Şekil 3. 9: AK Modeli

Kaynak: (Tüylüoğlu, 2007: 687; Yıldırım vd., 2013: 540)

Şekil 3.9’da sermaye stokunun bir fonksiyonu olan sY eğrisi toplam yatırımları ifade etmektedir. Y düz bir doğrudur ve yatırımlar sürekli artmaktadır. AK modelinde sabit getirili bir üretim fonksiyonunun olması, sermayenin marjinal getirisinin azalmamasına ve sermaye birikiminin devam etmesine yol açmaktadır. Böylece uzun dönem büyüme sürdürülmektedir (Ünsal, 2009: 617). Ayrıca nüfusun sabit, tasarrufun dışsal olmadığı koşullarda da ekonomik büyüme aynı şekilde sürdürülmektedir.

Ak modelinin uzun dönem büyüme oranlarını açıklamakta kullandığı doğrusal üretim fonksiyonunun kullanmasının temel argümanlarından birincisi sermaye bileşeninin sadece fiziksel sermayeyi değil bütün sermaye bileşenlerini kapsayan bir çeşit kompozit sermaye olmasıdır. İkinci argüman ise beşerî sermaye ve bilgi birikiminin pozitif dışsallık (taşma etkisi) yoluyla verimliliği arttırmasıdır. Son olarak bu fonksiyonun daha karmaşık bir fonksiyondan elde edilmiş “kestirme” bir üretim fonksiyonu olduğunu savunulmaktadır (Yıldırım vd., 2013: 541).

Açıklamalar neticesinde AK modelinin üç temel öngörüsünün olduğunu belirtmektedir. Bunlar (Tüylüoğlu, 2007: 686):

- Ekonomik büyümeyi içsel olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda ekonomik birimlerin (hane halkı ve firmaların) verdiği kararlar uzun dönem ekonomik büyümenin itici gücünü oluşturmaktadır. Bu öngörü aynı zamanda ülkelerin belirli

bazı politikalar ile uzun dönem ekonomik büyümeyi gerçekleştirebileceği ifade edilmektedir.

- Tasarruf ve yatırım oranlarından ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye bağlı olarak uzun dönemde tasarruf oranlarında yaşanan bir artışın ekonomik büyümeyi arttıracığı belirtilmektedir. Bunun sonucunda hükümet politikaları tasarruf ve yatırım oranlarının artmasına yönelik gerçekleşirse ekonomik büyüme oranları etkilenmektedir.

- Ak modeli, neo-klasik büyüme modelinin yakınsama öngörüsünün aksine ülkelerin ekonomik büyümeleri arasında iraksama öngörüsünde bulunmaktadır. Buna göre ülkelerin farklı başlangıç sermayelerine sahip olması gelir farkını giderek artmasına yol açmaktadır.

3.5.3.2. Arrow-Romer Modeli

Ekonomik büyüme teorisine önemli bir katkı olan model öncelikle Arrow'un yaparak öğrenme olarak tanımladığı süreç üzerinden değerlendirmektedir. Yaparak öğrenme sürecini Arrow, zaman ilerledikçe bazı sektörlerde maliyetler düşmesine üretilen ürünlerin kalitesi artmasına ve üretim hızlanması ile açıklamaktadır. İşgücü deneyiminin öğrenme için önemli bir faktör olarak kabul eden Arrow'a göre bir firma üretim yaptığı süreç içerisinde işini daha iyi öğrenmektedir. Bu durum maliyetlerin düşmesine, üretilen ürünlerin geliştirilmesine ve yeni ürünlerin ortaya çıkarılmasına neden olmaktadır. Yaparak öğrenme süreci için uzun bir zaman dilimi gerektiğini ve bu süreçte geç kalanların dezavantajlı olduğunu belirten model, ekonominin geneli için yaparak öğrenmenin toplam üretim düzeyinin artmasına neden olacağını belirtmektedir. Bu doğrultuda firmaların verimliliği ile toplam üretim düzeyinin orantılı olduğu şeklinde değerlendirme yapılmasına imkân tanımaktadır (Tüylüoğlu, 2007: 687).

Arrow'un fikirlerinden yola çıkarak Romer, üretim ve yatırım sürecinde bir "yan ürün" olarak teknik bilginin üretildiğini ve bu teknik bilginin yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kalitede gerçekleşmesine imkân sağladığını varsaymaktadır. Romer'e göre bilginin bilinçli bir şekilde ortaya çıkarmadığı, üretim sürecinde ortaya çıkan "yan ürün" ile üretilen bilginin ortaya çıkardığı "dışsallıklar ve yayılma" etkisi tüm ekonomiler için yararlı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Romer ülkelerdeki

sermaye stokunu, ekonomik süreç içerisinde üretilen bilginin göstergesi olarak kabul ederek bilginin deneyimin bir ölçüsü, sermaye ve yatırım sokunun ise deneyimin bir ölçüsü olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda bir ülkede yatırım ve sermaye stoku önceki dönemlerde ne kadar arttırılmışsa o kadar çok bilgi üretilmiş olmaktadır. Sermaye stokunun bilginin göstergesi olarak kabul edilmesi neticesinde yapılan her yeni yatırımın verimi önceliklere göre daha yüksek olacağı için teknolojik bilgi yatırımlar kadar artmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 16; Orhan ve Erdoğan, 2008: 582).

Bir firmanın kendi sermaye stoku K ve firmanın belirli bir zamandaki bilgi düzeyi A olmak üzere üretim fonksiyonu:

$Y=F(K, AL)$ olarak ifade edilmektedir. Yaparak öğrenme süreci ve deneyimlerin ekonomideki tüm firmaların geçmiş yatırımlarının bir fonksiyonu olduğu durumda tüm firmalar için toplam düzeyde üretim fonksiyonu:

$$Y=F(K, L, K) = K^\beta L^{1-\beta} K^\eta \text{ olarak ifade edilmektedir.}$$

Toplam üretim fonksiyonu K ve L için sabit getiri özelliği sergilerken, K (ekonomideki tüm firmaların geçmiş yatırımları) dahil edildiğinde artan getiri özelliği sergilemekte ve artan getirilerin firmaya dışsal olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda firmalar kendi deneyimlerinden yaralandığı gibi diğer firmaların deneyimlerinden de yararlanabilmesine imkân tanıdığı için rekabetçi dengenin optimal sonuçlar vermemesine ve firmaların yeterli düzeyde üretim yapamamasına yol açmaktadır. Romer bu doğrultuda çözüm olarak eksik rekabet koşulları ile artan getiri ölçeğinin bir arada bulunabileceğini öne sürerek bilginin bilinçli şekilde üretildiği bir araştırma sektörünü modele dahil etmektedir. Modele göre belirli bir ölçeğe ve aşırı karlara sahip olan firmalar ar-ge maliyetlerine katlanmaktadır. Ancak bu durumda bile yeterince bilgi üretilemeyebileceği için devlet ar-ge faaliyetlerini teşvik etmekte ve rakip firmalara patent alma hakkı tanıyarak büyüme oranlarını arttırmaktadır. Romer'e göre devlet, bilgi donanımı ve ar-ge faaliyetleriyle ortaya çıkan bilgi birikiminin hızlandırarak artan getirileri sağlamaktadır. Bu doğrultuda hükümet politikaları, mevcut bütçe kaynaklarını özel sektör yatırımlarını teşvik edecek şekilde kullanmalıdır (Kaplan, 2016: 26).

3.5.3.3. Lucas Modeli

Kısaca eğitilmiş ve beceri kazandırılmış işgücü olarak tanımlanabilen beşerî sermaye 'ye dayandırılarak oluşturulan model Lucas tarafından geliştirilmiştir. Lucas uzun dönemde ekonomik büyümenin kaynağı olarak gösterdiği beşerî sermayeyi işgücünün eğitim düzeyiyle ilişkilendirmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2008: 581). Modele göre beşerî sermaye arttırılabildiği sürece sürdürülebilir büyüme sağlanmaktadır. Modelde ayrıca emeğin verimliliğini becerinin arttırdığı ve bireylerin beceri kazanmalarında ebeveynlerin sermaye stokunun etkili olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda beşerî sermayeye dayalı üretim fonksiyonu:

$Y=AK^\beta[uhL]^{(1-\beta)}$ olarak ifade edilmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 24; Tüylüoğlu, 2007: 688).

Bireyler zamanlarını ya çalışmak için ya da beceri kazanmak için harcamaktadır. Denklemden A teknoloji düzeyini, K fiziksel sermaye stokunu, Y üretim düzeyinde bireylerin çalışmak için ayırdıkları zaman u ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla bireylerin beşerî sermayelerini arttırmaya yönelik ayrılan zaman ise (1-u) olmaktadır. Diğer bir ifade ile bireylerin beceri kazanma ve geliştirme oranı (1-u) ile ifade edilmektedir. Denklemden çalışan kişi sayısı L, çalışanların ortalama niteliği ise h ile ifade edilirken, modelde beşerî sermayeyi temsil eden uhL toplam etkin işgücü miktarını göstermektedir. Üretim fonksiyonu fiziksel ve beşerî sermaye için sabit getiri özelliği göstermekte ve bireyin bilgiyi daha çok ve etkin şekilde çalışarak biriktirdiği göz önüne alındığında,

$$\Delta h = \phi h(1-u)$$

$$\Delta h/h = \phi(1-u) \text{ olmaktadır (Jones, 2001: 155).}$$

Denkleme göre öğrenme sürecinde geçen zamanın ne kadar etkin olduğunu gösteren çalışma verimliliğini (öğrenme etkinliği) gösteren ϕ ifadesi pozitif bir parametredir. Buna bağlı olarak bilginin büyüme hızı ($\Delta h/h$), beşerî sermaye için harcanan zamanla (1-u) ile orantılıdır. Ayrıca bilginin büyüme hızı beşerî sermayenin üretim fonksiyonunda daha büyük olmasını sağlamaktadır (Yıldırım vd., 2013: 542).

Modele göre uzun dönem büyüme oranı dışsal olarak belirlenmekte ve dışsal emek arzı, beceri ve meslek kazanmak için harcanan emek miktarı ve öğrenme parametresi uzun dönem büyüme oranını etkilemektedir (Jones, 2001: 155).

Lucas'a göre hükümet politikaları, bireylerin beceri ve meslek kazanmasını arttırıcı yönde olursa kişi başına büyüme oranları arttırmaktadır. Beşerî sermayenin düşük arz edilmesinin nedenini ise kamu otoritesinin oluşturduğu rekabetçi çözümün piyasa koşullarında oluşturulan rekabetçi çözümünden daha optimal olmasına bağlanmaktadır. Bundan dolayı dışsallık içeren beşerî sermaye faktörü piyasa koşullarına bırakılmamalı, kamu otoritesi okullaşma oranını yükseltecek politikalar ortaya koymalıdır. Ayrıca uluslararası sermaye akımının da emek verimliliğini arttırıcı etkilere sahip olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla dünyada emek hareketliliğinin büyük ölçüde sınırlı olduğu durumda beşerî sermaye birikimini arttırıcı politikalar, büyüme potansiyelinin yükselmesine sebep olmakla birlikte, tam rekabet koşulları altında ülkelerin beşerî sermayelerini arttırılabilmesi için yabancı yatırımlara açık olması gerekmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 24; Tüylüoğlu, 2007: 689).

3.5.3.4. Kamu Politikası Modeli

Gerek Arrow-Romer modeli gerekse Lucas modeli ekonomik büyüme üzerinde devletin rolünü değerlendirmesine rağmen bu rolün gerçekleşmesi için gerekli kaynaklara değinmemişlerdir. Bunun üzerine Barro büyümeyi mali değişkenlere bağlayan büyüme modeli geliştirmiştir. Barro içsel büyüme modeline kamu harcamalarını dahil etmekte ve kamu harcamalarının verimli alanlara yapılması durumunda ekonomik büyümenin arttırılabileceğini kabul etmektedir (Bocutoğlu, 2009: 523; Orhan ve Erdoğan, 2008: 582). Kamu politikası modeline, kapalı bir ekonomi için kamu sektörünün sabit getiri koşulları altında çalıştığı varsayılarak dahil edilmektedir. Model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$y = f(k, g) = A k^{1-\alpha} g^{\alpha}$$

Üretim fonksiyonu iki bileşenden oluşan modelde y kişi başına çıktı düzeyini, k kişi başına sermayeyi, g kişi başına harcamalarını, A ise bilgi stokunu temsil etmektedir. Buna bağlı olarak modelin diğer varsayımları aşağıda ifade edilmektedir (Tüylüoğlu, 2007: 689).

- Tek sektörün olduğu modelde çıktı(üretim) hane halkı tüketimi, net yatırım malı ve hükümet alımları şeklinde doğrudan paylaştırılmıştır.
- Modeli basitleştirmek adına işgücü çıkarılmıştır.
- Hükümetin tek geliri gelir vergisi, hükümetin tek gideri ise kamu malı arzıdır. Ayrıca bütçenin denk olduğu kabul edilmektedir ($\eta=g/y$).
- Cari harcamaları karşılamak için artan oranlı gelir vergisinden elde edilen kamu gelirleri kullanılmaktadır.
- Modelde kamu politikaları ve kamu harcamalarının (altyapı harcamaları, tamamlayıcı mal ve hizmet üretimi, yasal çerçevenin oluşturulması) özel sektörün verimliliğini arttırmaktadır. Bu durumda üretim faktörü firmalar için dışsal olarak kabul edilmektedir.

Ayrıca modele göre kamu g miktarında hizmeti özel sektör ve firmalara karşılıksız olarak vermektedir. Bu durumda özel sektör firmalarının üretimi sadece k ya bağlı olursa ölçeğe göre azalan getiri koşulları altında, k ve g bileşenlerinin birlikte olduğu durumda ise ölçeğe göre sabit ya da artan getiriye sahip olacaktır.

Denklemden kamu hizmetlerinin özel hizmetlere göre verimliliğini α ifadesi temsil etmektedir. Kamu harcamalarının verimli olduğu durumda verimlilik ifadesi α kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payına eşit olmaktadır.

$$g/y = \alpha$$

Denk bütçe ve kamu harcamalar ve yatırımların özel sektör verimliliğini arttırdığı varsayımı altında bilgi stoku (A) artmaktadır. Bilgi stokundaki artış ölçeğe göre artan getiriler ve uzun dönem büyüme oranlarını ortaya çıkarmaktadır.

Bu doğrultuda modelde kamusal mal ve hizmetleri teorik olarak ikiye ayırmamız kamusal mal ve hizmetlerin büyüme üzerinde etkisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Kamusal mal ve hizmetler özel sektör üretiminde doğrudan kullanılan ve toplumsal olarak tüketime sunulan mal ve hizmetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna bağlı olarak üretken hizmetlerin, tüketim hizmetlerinden daha büyük olduğu durumda kamu harcamalarının büyüme üzerinde artan getiri koşulları altında etkisinin olduğu belirtilmektedir (Ateş, 1998: 149).

Belirli bir verimlilik düzeyine kadar yapılan harcamaların sadece vergi gelirleri ile finanse edilmesi durumunda büyüme oranları ekonomi durağan durum denge oranında(α) olmaktadır. Bu durum devam ettiği sürece büyüme sürdürülecektir.

$$\alpha = \eta = g/y$$

Özel kesimin maksimum tasarruf düzeyine ulaştığı durumu temsil eden $\alpha > \eta = g/y$ durumda ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında tasarruf ve büyüme oranlarını arttırmaya gerek yoktur. Ancak kamunun üretken hizmetlerinin tüketim hizmetlerinden daha yüksek olduğu durumda ve ölçeğe göre artan getiriler koşullarında uzun dönem büyümeyi arttırmak için vergiler yoluyla bir kısım özel tasarrufların kamu kesimine aktarılması ve bilgi stokunu arttırıcı kaynaklara yatırım yapılması sağlanmaktadır. Bu koşullarda kamu harcamalarının dışsallıklarını arttırmakta olan gelir vergisi büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. $\alpha < \eta = g/y$ durumda ise kamusal harcamalar verimli olmadığı için ekonomide tüketim ve tasarruf oranları düşmekte ve ekonomik büyüme zayıflamaktadır. Bu durumda götürü usulüne göre vergilendirme yapmak daha rasyonel olarak kabul edilmektedir (Ateş, 1998: 152-153).

Özetleyecek olursak g/y oranı arttığı durumda büyüme oranlarının artırılması için g/k oranını küçülmek gerekmektedir. Özel sektör yatırımların dışlanması ve ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine yol açacak olan g/k oranındaki büyüme durumunda g/y oranı küçültülmelidir. Ayrıca sermayenin marjinal verimliliğinin artması için kamu harcamalarının verimli olduğu durumda kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payının yükselmesi gerekmektedir. Optimal büyüme oranının gerçekleşmesi için uygulanacak vergi politikası kamu harcamalarının verimliliğine bağlı olarak değişmektedir. Bu duruma bağlı olarak Kamu harcamalarının verimli olduğu durumda götürü usulüne dayalı vergi uygulamaları kullanılmalıdır.

3.5.3.5. Ar-ge Modeli

Araştırma ve geliştirmeye dayalı içsel büyüme modelinin temelleri Arrow 'un yaparak öğrenme modelinin geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu modeller yenilik temelli modeller olarak da adlandırılmaktadır. Modeller rekabetçi olmayan piyasa koşulları altında teknolojinin doğrudan ayrı bir sektör olarak sadece teknolojiye

yönelik yatırımlarla sağlanabileceğini savunmaktadır. Ayrıca ar-ge modellerinin en temel özelliklerinden biri teknolojinin bilinçli olarak ortaya çıkarıldığı fikridir. Bu yönleriyle ar-ge modelleri diğer içsel büyüme modellerinden ayrılmaktadır (Yıldırım vd., 2013: 525).

İktisadi büyümeye pozitif katkı sağlamanın ar-ge sektörünün dışsallık oluşturarak artan getiriler yoluyla ortaya çıkacağını belirten Ar-ge modelleri bu sektörde çalışan elemanlarının sayısının da iktisadi büyümeyi destekleyen unsurlar arasında görmektedir (Bocutoğlu, 2009: 520).

3.6. 1980-1991 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri

Dünya ekonomisinin 1970’li yıllarda karşılaştığı sorunlar neticesinde ortaya çıkan enflasyon ve durgunluk süreci Keynesçi politikalar ile çözüme ulaştırılamamıştır. Buna bağlı olarak dünya ekonomisi Keynesçi devlet müdahale yöntemlerinin yerine piyasa mekanizmalarına ağırlık veren politikaları savunmaya başlamışlardır. Bu süreçte uluslararası kuruluşlar piyasa yanlısı politikaların uygulanması için önemli roller üstlenmişlerdir. Kurumların yönlendirmelerine bağlı olarak Türkiye ekonomisinde yeni iktisat politikalarına uygun adımlar atmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde bu politikalar kapsamında oldukça radikal ve kapsamlı bir liberalleşme programını uygulamıştır (Pamuk, 2019: 7-8).

Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın büyümesi çerçevesinden değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi 1979 yılında %0,6; 1980 yılında ise %2,4 oranında küçülmüştür. Bu duruma karşın 1981 yılında gerçekleşen büyüme oranı %4,9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu gerçekleşen büyümenin temel nedenleri 24 Ocak kararları neticesinde ihracata dönük sanayi politikalarının benimsenmesi ile ekonominin dışa açılma sürecinde önündeki engellerin kaldırılması ve ekonomideki âtlı kapasitenin harekete geçirilmesidir (Erdem vd., 2009: 162; Yalın ve Alkin, 2017: 159).

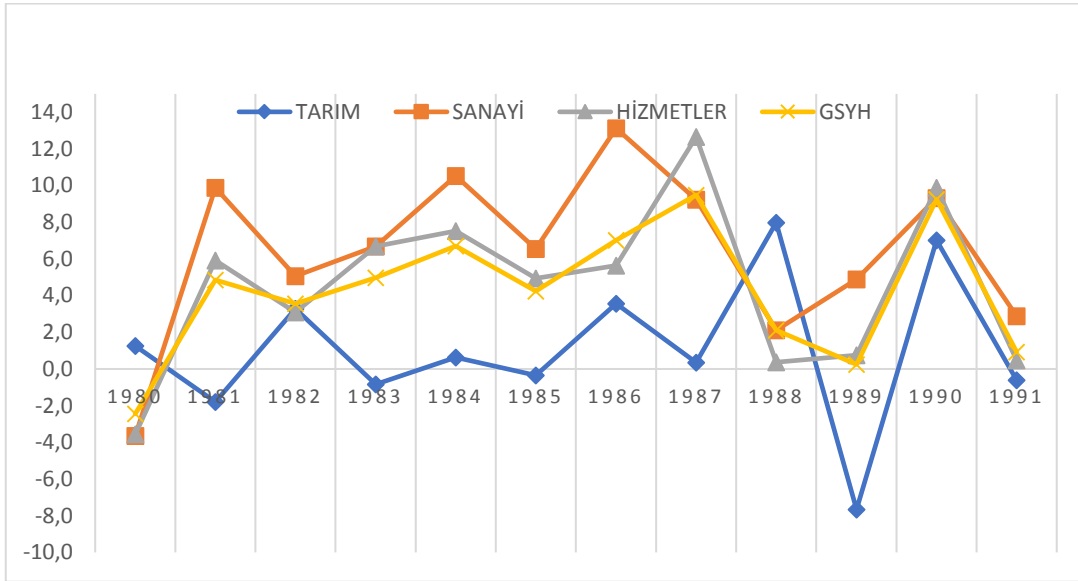
24 Ocak kararları ile yaşanan serbestleşme süreci ve ihracata yönelik sanayileşme politikaları en çok sanayi sektörünün büyümesini desteklemiştir. Bu doğrultuda Türkiye karşılaştırmalı üstünlüklerini göz önüne alarak ihracatta özellikle hafif sanayi, tekstil ve inşaat sektörleri üzerinden sanayileşme politikası izlemiştir. Başka bir deyişle 1981 yılındaki ekonomik büyümenin en önemli kaynağı 24 Ocak

kararları neticesinde piyasa ekonomisine ağırlık veren ve dışa açılan sanayi sektörü olmuştur. Sanayi sektöründe âtil kapasitenin etkin şekilde kullanılması sonucunda ortaya çıkan hızlı üretim artışı göz önüne alındığında âtil kapasitenin önemi görülmektedir (Karluk, 2009: 418; Yentürk, 2008: 39).

1981 yılındaki büyüme oranının kaynakları incelendiğinde Şekil 3.10 da görüleceği üzere sanayi sektörü %9,9 oranında, hizmetler sektörü ise %5,9 oranında büyüyerek gerçekleşen üretim artışını desteklediği görülmektedir. Tarım sektörü ise %1,8 oranında küçülme ile üretim artışını sınırlandırmaktadır. Ayrıca 24 Ocak kararları çerçevesinde kamu yatırımlarının kısılması ve para arzının kontrol altında tutulması gibi düzenlemeler de büyüme hızının artışını sınırlandırmıştır (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 78).

1982 yılında büyüme oranı %3,6 ile bir önceki yıla göre bir miktar gerilese de 1983 ve 1984 yıllarındaki büyüme hızı artış göstererek 1984 yılında %6,7 seviyesine kadar yükselmiştir. Bu dönemdeki artışta ekonominin mevcut kapasitesinin kullanım oranının yükselmesinin olumlu etkisi vardır. Büyüme oranları 1985 yılında bir miktar gerileyerek %4,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yıldan itibaren Şekil 3.10 da görüleceği üzere büyüme oranları tekrardan yükselme eğilimine girerek yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır. 1986 yılında %7 olan büyüme hızı 1987 yılında ise 9,5 seviyesinde kadar yükseltilmiştir. Bu büyüme oranlarının yakalanmasında Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelerden yararlanması, ihracat ve ithalat düzeyini yükseltmesi ve dış kredilerin kullanılmasının önemli etkileri olmuştur (Şahin, 1995: 207).

Şekil 3. 10: 1980-1991 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (%)

1987 yılında yaşanan yüksek büyüme oranına rağmen bu yıldan itibaren büyüme oranları ciddi şekilde düşmüş ve istikrarsız bir görünüm sergilemiştir. 1988 yılında %2,1 oranında gerçekleşen büyüme hızı, 1989 yılında %0,3 düzeyine gerilemiştir. 1988 ve 1989 yıllarında büyüme hızı ile ilgili sektörlerin gelişmelerini incelendiğinde tarım sektörünün 1988 yılındaki ekonomik büyümenin en önemli kaynağı olduğunu; 1989 yılında ise durma noktasına gelen büyüme oranının en önemli kaynağı olarak sanayi sektörünün öne çıktığı görülmektedir. Hizmetler sektörünün katkısı ise bu yıllarda oldukça sınırlı kalmıştır.

1989 yılındaki 32 Sayılı karara bağlı olarak gerçekleşen serbestleşme sürecinde büyüme oranlarında yaşanan bu gerileme finansal serbestleşme adımları sonrasında ülkeye daha çok giren sermayeden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu dönemde gerçekleşen yatırımların büyük bir bölümünün spekülatif yatırım şeklinde ve kısa vadeli kazanç sağlamaya yönelik alanlara kayması büyüme oranlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreçte reel sektör de ekonomik faaliyetlerinin önemli bir kısmının faaliyet dışı alanlara kaydırma eğilimi göstermiştir. Ayrıca bu durum ülkede tüketici kredi oranlarının yükselmesine ve kamu iç borçlanma senetlerine yönelme eğilimini de ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucu olarak 1989 yılından sonraki dönemde imalat sanayi yatırımları azalmış ve dışa dönük büyüme modeli çerçevesinde yürütülen

politikalar neticesinde ülkenin uluslararası rekabet gücünü aşmıştır (Yentürk, 2008: 40-41).

Ancak ilgili dönemin son yıllarını incelediğinde 1990 yılında %9,3 seviyesine kadar çıkan büyüme hızının 1991 yılında %0,9 seviyesinde gerilediği görülmektedir. Bu yıllarda büyüme hızının istikrarsız görünüm sergilemesinde ülkenin 1988 ve 1989 yılında stagflasyon olgusuyla karşı karşıya kalmasının, dış piyasalardaki konjonktürel belirsizlik ortamının, 1991 Körfez Savaşının ve izlenen ekonomi politikalarının önemli etkileri görülmektedir (Erdem vd., 2009: 207; Şahin, 1995: 212).

Genel olarak 1980-1991 dönemini GSYİH büyüme oranları açısından değerlendirdiğimizde, büyüme oranlarının istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. İlgili dönemin ortalama büyüme oranı %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarının istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlemesinde 24 Ocak kararları neticesinde yürütülen liberalleşme programı ve ihracata yönelik sanayileşme politikasının önemli etkileri olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan üretim artışı büyük ölçüde âtıl kapasitelerin kullanımı, dünya ekonomilerine bağlı olarak ortaya çıkan ihracat-ithalat artışı ve dış kredilerin kullanımından kaynaklanmaktadır (Ay ve Karaçor, 2006: 70).

Ancak liberalleşme yolunda önemli bir adım olan finansal serbestleşme süreci ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının kısa vadeli kazanç sağlamaya yönelik alanlara kaymasına ve büyüme sürecinin sermaye hareketlerine bağımlı olmasına yol açmıştır. Bu durum dışa dönük büyüme modeli çerçevesinde imalat sanayisine olan yatırımların azalarak ülkenin rekabet gücü ve ekonomik büyümesine olumsuz katkı sağlamaktadır (Pamuk, 2014: 303).

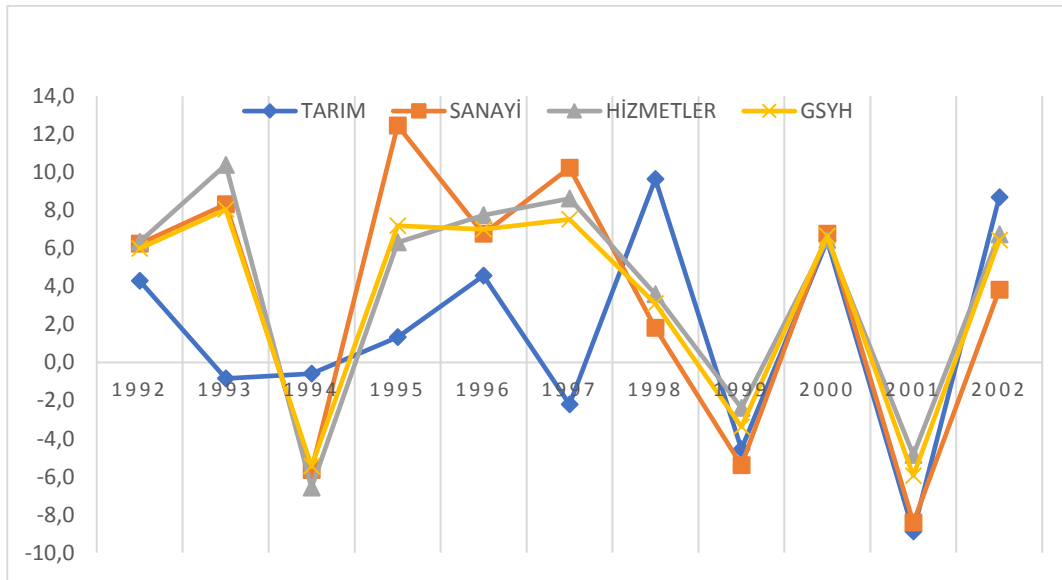
3.7. 1992-2002 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri

1989 yılından sonra sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve 1990’lı yılların başında yaşanan Körfez krizi ve dünya ekonomisinin görülen daralma süreci Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Bunun yanında faiz oranlarının yüksek olması ve TL’nin aşırı değerli hale gelmesi ülke ekonomisini olumsuz etkileyen diğer faktörler olarak belirtilmektedir. Sonuç olarak bu süreçte ihracat yapmak zorlaşmış, ithalat yapmak kolaylaşmıştır (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 138).

1991 yılındaki %0,9 seviyesindeki büyüme hızından sonra 1992 yılında bu oran yükselerek %6 seviyesine çıkmıştır. 1992 yılındaki büyüme hızının yakalanmasında sanayi ve hizmetler sektörlerinin %6,2 ve 6,3 oranında büyüme hızının yanında tarım sektörü de %4,3 seviyesinde büyüme hızı ile katkı sağlamıştır. 1993 yılında Şekil 3.11 de görüleceği üzere büyüme hızı %8 seviyesine çıkmıştır. Büyüme oranındaki bu artışta önceki yılda olduğu gibi sanayi ve hizmetler sektörlerinin büyüme hızlarındaki artışı olumlu etki sağlarken tarım sektörünün %0,8 oranında küçülme ile büyüme oranını sınırlandırmıştır. Ayrıca 1993 yılında yüksek büyüme oranlarının gerçekleşmesinde kamu harcamaları ve kamu harcamalarının GSMH içindeki payının yükselmesinin ve iç piyasaya yönelik olarak bankacılık sektörünün sağladığı reel artışların önemli bir etkisi olmuştur (Erdem vd., 2009: 234).

1993 yılında yüksek bir büyüme oranı yakalanmasına rağmen yüksek enflasyon, dış ticaret açığı, hızlı ve kısa vadeli borçlanma gibi sorunların varlığı büyüme hızının sürdürülebilirliğini engelleyen etkenler olarak değerlendirilmektedir (Ay ve Karaçor, 2006: 71; Yıldırım, 2017: 52).

Şekil 3. 11: 1992-2002 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (%)

Türkiye ekonomisi 1994 yılında altyapı yatırımları neticesinde artan kamu açıkları ve yüksek iç faiz oranlarına bağlı olarak ülkeye sıcak para girişinin hızlanması dolayısıyla TL'nin aşırı değer kazanması sonucunda ekonomik kriz yaşamıştır. Bu dönemde yaşanan krize rağmen ücret ve maaşlara yüksek oranda yapılan zamlar ve

ihracat teşviklerinin azalması ülke ekonomisinin rekabet gücünün azalmasına yol açmıştır. Ayrıca kamu kesiminin açıklarını uluslararası piyasalardan borçlanarak finanse etmesi, zaman içinde dış borç stokunun artmasına ve mevcut rezervleri aşan borçlanma neticesinde ülkede risk ortamı oluşmasına da neden olmuştur. Tüm bunların sonucu olarak iç ve dış dengede yaşanan bozulmalar ile seçim ekonomisine yönelik politikalar krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır (DPT, 1996: 5; Erdem vd., 2009: 237).

Tüm bunların bir sonucu olarak 1994 yılında Türkiye ekonomisinde %5,5 düzeyinde küçülme yaşamıştır. Sadece bir yıl önce %8 oranında yaşanan büyüme göz önüne alındığında ekonominin ciddi şekilde olumsuz etkilendiği görülmektedir. Ayrıca 5 Nisan kararlarına kadar geçen dönemde önlem alınmasında yaşanan gecikmeler ve 5 Nisan kararları neticesinde yaşanan daralma ile ekonominin depresyonun eşiğine gelmesi yaşanan küçülmede önemli rol oynamaktadır (Şahin, 1995: 230).

Şekil 3.11 de görüleceği üzere 1994 yılındaki krizi sektörler bazında incelendiğinde başta hizmet sektörü olmak üzere diğer sektörlerin de küçüldüğü görülmektedir. Tarım sektöründeki küçülmede tarım alanında yaşanan kuraklığın, sanayi alanında küçülmede ise ithal malların fiyatlarındaki değişiminin ve kredi faizlerinin yüksek düzeylere çıkmasının önemli etkileri olmuştur (Yalınpaya Çokgezen, 2010: 136). 1994 krizinden sonra hızla toparlanma sürecine girilmesinin neticesinde 1995 yılında büyüme hızı %7,2 seviyesinde gerçekleşmektedir. 1995 yılındaki bu ekonomik canlanmanın nedeni olarak 1994 krizi sonrasında tüketim ve özel sabit sermaye yatırımlarının artması olarak değerlendirilmektedir (Parasız, 2003: 513).

1996 yılında gerçekleşen %7 oranındaki büyüme hızında ise son çeyrekte kamu harcamalarında yaşanan artış, Gümrük Birliğinin etkisi ile ithalat imkanlarında yaşanan artış ve iç borç faiz ödemelerinin etkisiyle iç talebin artmasının önemli oranda katkısı olmuştur. 1997 yılında büyüme hızı tarım sektöründe yaşanan küçülmeye rağmen %7,5 seviyesine kadar yükselmiştir. Buna bağlı olarak 1997 yılındaki ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde özel tüketim ve yatırım harcamalarının katkısıyla iç talepteki hızlı büyüme belirleyici faktör olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca Gümrük Birliği ile ithal girdilerin maliyetlerindeki düşme, özellikle özel sektörden kaynaklanan imalat sanayisinin katma değerindeki artışlar da büyüme artışında önemli rol oynamaktadır (Pamuk, 2014: 280; TCMB, 1997: 16-17; TCMB, 1998: 19).

1998 yılında büyüme oranı %3,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu büyüme oranı sektörler bazında incelendiğinde en yüksek katkının %9,6 oranında büyüyen tarım sektöründen geldiği görülmektedir. 1998 yılında sanayi sektörü %1,8 seviyesinde büyürken hizmetler sektörü ise %3,6 seviyesinde büyüme ile üretimi desteklemiştir. Türkiye ekonomisinde 1999 yılında yaşanan küçülme ile dünya ekonomilerinde daralmaya neden olan Asya krizi aynı zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Ancak Türkiye ekonomisinin yavaşlamanın öncelikli nedeni enflasyonla mücadeleyi hedef olarak belirleyen programın yol açtığı iç talepte yaşanan daralma olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde hükümetin uyguladığı para ve maliye politikalarının çerçevesinde özel tüketim ve sabit sermaye yatırım harcamalarında ortaya çıkan azalmaların sonucu olarak yurt içi talep artışında gerileme meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde Uzak doğu ve Rusya'da yaşanan krizler neticesinde ihracatta yaşanan olumsuz gelişmeler iç talebin daha da daralarak ekonominin yavaşlamasına neden olmuştur (DPT, 1999: 169; Erdem vd., 2009: 292; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 126-129).

1999 yılındaki küçülmeye rağmen 2000 yılında %6,6 oranında büyüme gerçekleştirilmiştir. Tarım, sanayi ve hizmetler sektörü bu büyüme oranına paralel şekilde sırasıyla %6,4, 6,8 ve 6,4 oranında büyüme sergilemişlerdir. Türkiye ekonomisi 2000 yılındaki büyüme oranlarını yakalamasından hemen sonra 2001 yılında yaşadığı derin ekonomik krize bağlı olarak %6 oranında küçülmüştür. 2001 krizi neticesinde yaşanan yüksek oranlı bu küçülmeyi sektörler bazında incelendiğinde en yüksek oranda küçülmenin tarım sektöründe (%8,9) daha sonra sanayi sektörü (%8,4) ve hizmetler sektörü (%4,9) yaşandığı görülmektedir.

2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dönemde uygulanan programa göre farklı bir program ortaya koymuştur. Bu bağlamda IMF desteği ile uygulanacak politikalar çerçevesinde makro ekonomik dengelerin kurulması ve piyasaları fiyat mekanizmasının işleyişine bırakan politikalar uygulanmamıştır. Bu

politikalar yerine piyasaların kendi işleyişi içinde çalışması neticesinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaması için denetlenmesini kabul eden yapısal reformlar uygulamaya koyulmuştur. Bu doğrultuda tekil piyasaların işleyişini düzenlenmiş ve denetlenme görevini özerk kurumlara devredilmiştir. Bu iktisadi politikalar doğrultusunda ekonomi hızla toparlanma süreci içerisine girmiştir (Pamuk, 2019: 9; Yıldırım, 2017:56).

2001 krizindeki ciddi daralmadan sonra uygulamaya konulan yapısal reformlar sonucunda Türkiye ekonomisi ithalat artışına bağlı olarak üretim artışı sağlamış ve 2002 yılında ekonomi %6,4 düzeyinde bir büyüme oranına ulaşmıştır. Sektörler itibarıyla değerlendirildiğinde Şekil 3.11 de görüleceği üzere tarım sektörü %8,7 oranında büyüme ile üretim artışına en yüksek desteği vermiştir. Ayrıca 2002 yılında sanayi sektörü %3,8 oranında büyürken hizmetler sektörü %6,7 büyüme oranına ulaşmıştır (Ay ve Karaçor, 2006: 74).

Genel olarak 1992-2002 dönemini GSYİH büyüme oranları açısından değerlendirdiğimizde, büyüme oranlarının önceki dönemde olduğu gibi istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dönemde ortalama büyüme oranı %3,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1980-1991 dönemin ortalama büyüme oranının %4,2 olduğu göz önüne alındığında ekonomik büyüme açısından önemli bir gerileme gözlenmektedir. Ekonomik büyüme oranlarında yaşanan istikrarsız seyir ve gerilemenin ortaya çıkmasında ilgili dönemde gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalarda yaşanan ekonomik krizler etkili olmuşlardır. Ayrıca bu dönemde Türkiye’de çok sayıda koalisyon hükümetinin kurulması ve ekonominin yapısal problemlerinin çözülememesi ve uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler de istikrarsızlığın nedenleri arasındadır. Bu dönemde kamu harcamalarının GSMH içindeki payının yükselmesi, özel tüketim ve özel sermaye yatırım harcamalarının artması büyüme oranlarını desteklerken; yüksek enflasyon, dış ticaret açığı, hızlı ve kısa vadeli borçlanma gibi sorunlar büyüme hızının sürdürülebilirliğini engelleyen etkenler olarak değerlendirilmektedir.

3.8. 2003-2018 Yılları Arasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri

Türkiye Ekonomisi 2001 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük iktisadi krizlerinden birinin yaşamıştır. Bu krizin olumsuz etkilerini kısa sürede ortadan kaldırmak için IMF denetiminde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programını uygulamaya koyulmuştur. Bunun sonucunda 2002 yılından itibaren makro ekonomik değişkenler olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Ayrıca 1990’lı yıllarda sürekli değişen koalisyon hükümetleri yerine hükümetin tek bir partinin tarafından kurması ülkedeki istikrarsız ekonomik yapının ortadan kaldırılmasına imkân sağlamıştır (Erdem vd., 2009: 351).

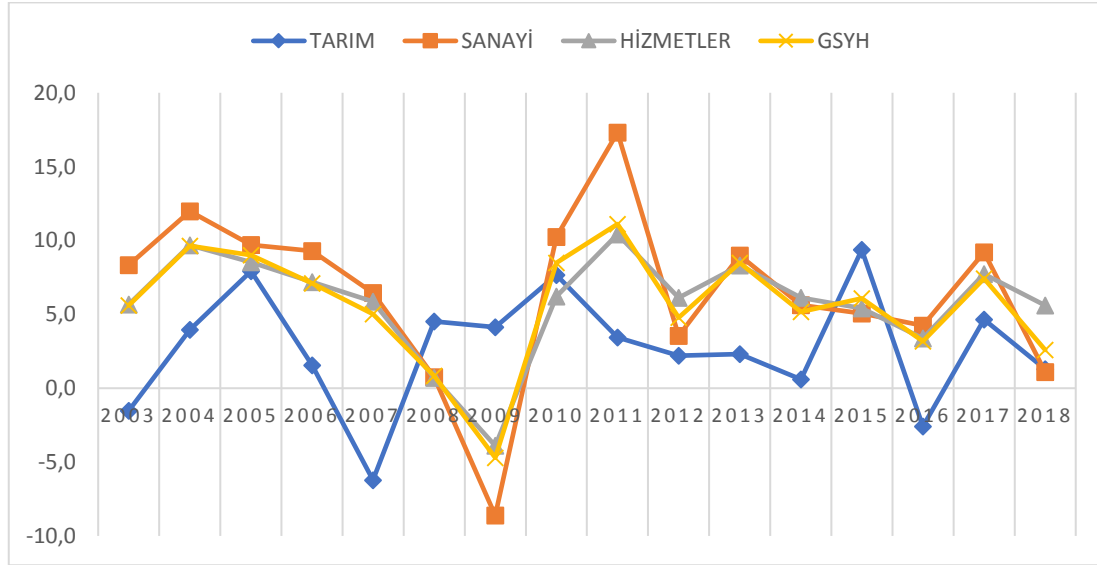
Bu doğrultuda Gayri Safi Yurtiçi Hasıla düzeyinin yıllık artış hızı incelendiğinde Şekil 3.12 de görüleceği üzere 2003 yılında %5,6 düzeyinde artış hızının gerçekleştiği görülmektedir. Sonraki yıllarda bu oran 2004 yılı için %9,6 ve 2005 yılında ise %9 seviyesinde gerçekleşmiştir. GSYH büyüme oranlarının yüksek oranlarda gerçekleşmesinde özel sektör yatırımlarındaki artışların, verimlilik artışlarının ve sermaye stokundaki artışların önemli katkıları olmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği sürecine bağlı olarak emek yoğun üretim alanlarından uluslararası küresel rekabete uygun şekilde sermaye yoğun ileri teknoloji mal üretim alanlarına geçilmesi ve mal ve hizmet ihracatının artması da bu süreci desteklemiştir (Ay ve Karaçor, 2006: 77).

GSYH artış hızı 2005 yılından sonra düşme eğilimi göstererek 2006 yılında %7,1; 2007 yılında ise %5 seviyesinde gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarında 2005 yılından itibaren yaşanan gerilemenin nedeni olarak konjonktürel olarak dünya ekonomisinde yaşanan sorunlar, yapısal reformların gecikmesi, kuraklık sorunu ve ulusal para biriminin aşırı değer kazanması neticesinde (ara girdi üreten imalat sektörünün) ülkenin rekabet gücünü olumsuz etkilemesi şeklinde değerlendirilmektedir. Bütün bunlara ek olarak 2003-2007 dönemindeki büyüme oranlarının gerçekleşmesinde doğrudan yatırımlar ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketlerinin, ekonomik özgürlük alanının genişlemesinin ve net kamu borç stokunun azalmış olmasının da önemli etkileri olmuştur (Karagöl, 2013: 27; Pamuk, 2014: 290).

Sektörler açısından incelendiğinde Şekil 3.12 de görüleceği üzere yüksek oranda gerçekleşen GSYH artış hızının özellikle sanayi ve hizmet sektöründe gerçekleşen

büyüme oranları tarafından desteklendiği görülmektedir. Tarım sektörünün ise diğer sektörlerle karşılaştırıldığında katkısının daha sınırlı olduğu, hatta 2003 ve 2007 yıllarında bu sektörde yaşanan küçülmenin GSYH artış hızına olumsuz katkı sağladığı gözlemlenmektedir (Erdem vd., 2009: 355; Yalınpaya Çokgezen, 2010: 218).

Şekil 3. 12: 2003-2018 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Hızları (%)

2007 yılının ikinci yarısında ABD de başlayan ve 2008 yılının son çeyreğinden itibaren küresel finans krizine dönüşen süreçte dünya ekonomileri olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu krizin temelini ABD’ de bankaların yanlış kredi uygulamaları ve konut piyasasına verilen kredilerin geri dönmesinde yaşanan sıkıntılar oluşturmaktadır. Küresel krizle birlikte sermaye hareketlerinde yaşanan yavaşlama, tasarruf yetersizliği sebebiyle büyümeyi sürdürebilmek için dış kaynaklara ihtiyaç duyan Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Engin ve Göllüce, 2016: 34). Bu bağlamda öncelikle 2008 yılında büyüme oranı %0,8 seviyesine kadar gerilemiş 2009 yılında ise Türkiye ekonomisi %4,7 oranında küçülmüştür. Yaşanan küçülmeye rağmen 2008 Küresel kriz sonrasında bankacılık sektörünün güçlü kalması krizin etkilerinin sınırlı olmasına yol açmıştır. Bu duruma bağlı olarak krizin etkilerini hafifletmek için önceki yıllarda sürdürülen sıkı para politikası ve borçluluk oranlarının yaşanan düşme göz önüne alınarak para ve maliye politikaları bir süreliğine gevşetilmesine imkân sağlanmıştır. Böylece küresel kriz sonrasında toparlanma süreci kısalmıştır (Gürkaynak ve Böke, 2013: 68). Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye için

toplam ihracat içinde çok önemli bir payı olan Avrupa Birliğinde iktisadi durgunluğun yaygınlaşması ve bazı üye ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine açıkça karşı çıkmaları AB çıpasının zayıflamasına yol açarak Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur (Pamuk, 2014: 291).

Küresel kriz sonrasında yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye ekonomisi 2010 yılında %8,5 düzeyinde, 2011 yılında ise %11,1 düzeyinde oldukça yüksek oranda büyüme gerçekleştirmiştir. Bu büyüme oranlarının gerçekleşmesinde dış ticaretin büyük bir kısmını AB ülkeleri ile gerçekleştiren Türkiye ekonomisinin ihracatta alternatif pazarlara yönelmesi ve iç talepte yaşanan artışın katkısı olmuştur. Ayrıca istikrarlı ekonomi politikaları ve sıkı mali disiplinin sağlanmış olması da kriz sonrası toparlanma sürecini desteklemiştir (Karagöl, 2013: 28).

Küresel ekonomide yaşanan daralma, AB ülkelerinde devam eden borç krizi ve Türkiye ekonomisinin 2011 yılındaki gerçekleşen cari açık problemi neticesinde 2012 yılında uygulanan para politikası kapsamında bazı hedefler belirlenmiştir. Bu kapsamda ekonominin dengeli bir şekilde büyümesi (cari açığın kontrol altına alınması yoluyla yumuşak iniş sağlanması) amaçlanırken dış finansmanın daha kaliteli bir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda büyüme oranları 2012 yılında %4,8 seviyesinde gerçekleştirilmiştir (TCMB,2012).

Bu süreç sektörler açısından incelendiğinde küresel kriz yıllarında sanayi ve hizmetler sektörlerinde büyüme oranlarına paralel olarak gerileme görülmektedir. Ancak tarım sektörü bu yıllarda büyüme oranlarını olumlu yönde desteklemektedir. 2010 yılından sonraki dönemde gerçekleşen büyüme oranlarında sanayi ve hizmetler sektörü büyüme oranları ile doğru orantılı bir şekilde seyir izlemektedir. Tarım sektörü ise diğer sektörlerle karşılaştırıldığında büyüme oranlarına etkisi daha sınırlı olmuştur. 2013 yılından sonraki dönemde Türkiye ekonomisinde büyüme oranları istikrarsız bir seyrini devam ettirdiği görülmektedir. 2013 yılında %8,5 düzeyine çıkan büyüme oranları 2014 yılında %5,2 seviyesine gerilemiştir. 2015 yılında %6,1 seviyesinde gerçekleşerek tekrardan yükselen büyüme oranları 2016 yılında gerileyerek %3,2 seviyesine gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarının istikrarsız bir seyir izlemesinde ekonominin enflasyon, işsizlik, cari açık, düşük yatırım ve tasarruf oranları ile dış finansmana olan bağımlılığının yüksek olması gibi ekonomik kırılganlık ifade eden

yapısal problemlerinin çözülememesinin önemli etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu dönemde iktisadi dengeleri bozan ve belirsizlik ortamının ortaya çıkmasına yol açan ülke içerisinde yaşanan siyasi tartışmalar, maruz kalınan terör olayları ve dış ülkelerle ilişkilerden kaynaklanan bölgesel ve konjonktürel olaylarda büyüme oranlarındaki istikrarsızlığın nedenleri arasında değerlendirilmektedir (Eğilmez, 2016c).

Tüm bunların yanında TÜİK son yirmi yılda üretim sürecinde yaşanan değişimlerin ülke ekonomileri üzerindeki etkisini göz önüne alarak makroekonomik istatistiklerin hesaplama yönteminde değişikliğe gidilmesini kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda 2016 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren GSYİH ile ilgili ulusal hesaplar sistemi (SNA-2008) ve uluslararası standartlara uyum çerçevesinde Avrupa hesaplar sistemine (ESA-2010) göre değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler baz yılının 2009 yılı olarak değişimi, GSYİH hesaplama yöntemi değişimi, sınıflandırma, tanım ve kapsam değişimine kadar bir dizi düzenlemeyi kapsamaktadır (TÜİK, 2013; TÜİK, 2016).

Yapılan düzenlemeler ile TÜİK üretimdeki artışı zincirleme hacim endeksi yardımıyla hesaplamaktadır. Zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan GSYİH, üretimdeki değişimin daha sağlıklı bir şekilde ölçülebilmesi için enflasyon etkisinin arındırılmasıyla yapılan hesaplamalar olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda dönemsel ulusal hesaplar zincirlenmiş hacim serileri, bir önceki yılın yıllık ortalama fiyatlarını kullanan çeyreklik hacim değişimleri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan büyüme oranları GSYH'nin yüzde olarak artış oranlarıdır. Buna bağlı olarak gerçek büyüme hızı zincirleme hacim endeksi ile hesaplanan değerlerin birbirine oranı ile hesaplanmaktadır (Bakış, 2016: 3-5; Eğilmez, 2016b).

Bunun sonucunda TÜİK tarafından yapılan revizyonun idari kayıtlara dayanan yeni bir veri tabanına geçmesi sonrasında çeşitli makroekonomik göstergelerde önemli derecede değişiklikler ortaya çıkmıştır. Başta büyüme hızı ile yatırım ve tasarruf oranları olmak üzere birçok ekonomik göstergelyi olumlu yönde etkileyen revizyona rağmen, 2016 yılında Türkiye ekonomisinde büyüme oranları %3,2 seviyesine kadar düşmüştür. Büyüme oranlarında yaşanan bu gerilemede temmuz ayındaki darbe

girişiminin, iç ve dış ilişkilerden kaynaklanan belirsizlik sürecinin ve küresel sermayenin gelişmekte olan ülkelere olan ilgisinin azalmasının etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Buna rağmen özellikle kamu tüketimi tarafından desteklenen yurtiçi talep artışı, imalat sanayi ve inşaat sektörlerindeki olumlu gelişmelerde gerçekleşen ekonomik büyümenin en önemli kaynakları olarak değerlendirilmektedir (Aydoğuş, 2017: 19-20; Boratav, 2017).

2016 yılındaki olumsuz gelişmelere rağmen %3,2 seviyesinde gerçekleşen büyüme oranları 2017 yılında %7,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Büyüme oranlarındaki bu artışı sanayi ve hizmetler sektörlerinde yaşanan olumlu gelişmeler desteklemektedir. Bu doğrultuda bazı kesimler için vergi oranlarının düşürülmesinin, kamu harcamalarının artırılması, dış talepte yaşanan artışlar, kredi garanti fonu uygulaması, hane-halkı ve devletin nihai tüketim harcamaları büyüme oranlarının kaynakları olarak değerlendirilmektedir. 2017 yılındaki yüksek oranlı ekonomik büyüme sonrasında 2018 yılında büyüme oranı %2,6 seviyesine kadar gerilemiştir. Ekonomik büyüme oranlarında yaşanan bu gerilemede kur artışlarına bağlı olarak enflasyon oranlarının artmasının ve bu artışa bağlı olarak yurtiçi talepte yaşanan gerileme ile sanayi üretiminde yaşanan düşmenin önemli etkileri olmuştur. Ayrıca yurtiçi talepte yaşanan bu gerilemenin başta sanayi kesimi olmak üzere diğer sektörlerde üretimin gerilemesine yol açarak büyüme oranlarını olumsuz yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Buna rağmen dış talepte yaşanan canlanmaya bağlı olarak ihracatın artması ve ithalata dayalı yatırımların artması hizmetler sektörü ağırlıklı büyüme oranlarını olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Çelikdemir ve Kartal, 2018: 15; Eğilmez, 2017a; KGF, 2019).

Genel olarak 2003-2018 dönemi GSYİH büyüme oranları açısından değerlendirildiğinde, büyüme oranlarının önceki dönemlerde olduğu gibi istikrarsız ve dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dönemde ortalama büyüme oranı %5,6 seviyesinde gerçekleşmiştir. 1980-1991 döneminde bu oranın %4,2; 1992-2002 döneminde ise %3,3 düzeyinde olduğu göz önüne alındığında diğer dönemlere kıyasla başarılı bir performans sergilendiği görülmektedir. 2003-2018 dönemindeki büyüme oranlarının gerçekleşmesinde özel sektör yatırımlarındaki artışların, verimlilik artışlarının, sermaye stokundaki artışların ve net kamu borç stokunun azalmış

olmasının önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Avrupa Birliği sürecine bağlı olarak emek yoğun üretim alanlarından uluslararası küresel rekabete uygun şekilde mal ve hizmet ihracatının artması ekonomik büyüme oranlarını desteklemiştir. Buna bağlı olarak konjonktürel olarak dünya ekonomisinde yaşanan sorunlar, yapısal reformların gecikmesi, kuraklık sorunu ve ulusal para biriminin dalgalanması neticesinde imalat sektörünün rekabet gücünün olumsuz etkilemesi gibi faktörler de büyüme oranlarının sınırlandırıcı unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Buna ek olarak doğrudan yabancı sermaye girişlerinin düşmesine bağlı olarak ekonominin dış finansman ihtiyacını dış borçlarla karşılamaya başlaması, ülke risk priminin yükselmesi ve başta ABD merkez bankası FED' in faiz oranlarını arttırma ve bilanço küçültme yönündeki politikası olmak üzere küresel sistemdeki likiditeyi etkileyen diğer faktörlerde ekonomik büyüme oranlarını etkileyen unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2009: 357; Karagöl, 2013: 27; Pamuk, 2014: 290).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EKONOMİK PERFORMANSIN TOPSİS YÖNTEMİ İLE SINANMASINA YÖNELİK BİR UYGULAMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ülke ekonomilerinin performanslarının değerlendirilmesinde çeşitli değişkenler ve veriler kullanılmaktadır. Bu değişken ve veriler ülke ya da ülke gruplarına göre değişiklik göstermesine rağmen temel makroekonomik değişkenler ülkelerin ekonomik performanslarının bir göstergesi olarak büyük önem arz etmektedir. Diğer bir ifade ile makro ekonominin temel değişkenleri olarak kabul edilen enflasyon, işsizlik ve GSYİH ekonomik büyüme oranları ekonomik performansın değerlendirilmesinde kullanılan en önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda araştırmada 2003-2018 dönemine ait enflasyon, işsizlik ve GSYİH ekonomik büyüme oranlarının yıllık verileri kullanılarak, Türkiye ekonomisinin performansının ölçülmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmada sadece temel ekonomik değişkenlere odaklanması ve kullanılan değişkenlere ilişkin teorik bilgilerin yanında, 1980-2018 döneminde bu değişkenlerin Türkiye'deki seyrinin incelenmesi araştırmayı literatürdeki çalışmalardan ayırmaktadır. Ayrıca çalışma 2003-2018 döneminde enflasyon, işsizlik ve GSYİH ekonomik büyüme oranlarına göre ekonomik performansa göre sıralama yapılmasına imkân sağlamaktadır. Bu doğrultuda 2003-2018 döneminde ilgili değişkenler ışığında en iyi ekonomik performansın sergilendiği yıllar ile en kötü ekonomik performansın sergilendiği yıllar tespit edilmektedir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada Türkiye ekonomisine ait enflasyon, işsizlik ve baz yılı 2009 olan GSYİH büyüme oranları kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bu veriler Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı veri tabanı ile Kalkınma Bakanlığı'ndan yıllık olarak elde edilmiştir.

Ekonomik performansın değerlendirilmesinde karar verme sürecinde alternatifler arasında en iyi seçimin yapılmasına imkân veren çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS uygulamasında enflasyon, işsizlik ve GSYİH ekonomik büyüme oranları eşit derecede

ağırlıklandırılmıştır. TOPSIS yöntemin sonucunda ekonomik performansın değerlendirilebilmesi için değişkenlerden hareketle her bir yıl için başarı puanına göre sıralama yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan enflasyon oranlarını, hane halklarının tüketimine konu olan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimi ölçmekte kullanılan TÜFE verileri temsil etmektedir. TÜFE'nin hesaplanmasında 2003 yılı temel yıl olarak belirlenmekte ve zincirleme Laspeyres endeksi yardımıyla seri devam ettirilmektedir. Bu doğrultuda hane halklarının, yabancı ziyaretçilerin ve kurumsal nüfusun yurtiçinde yaptığı tüm nihai parasal tüketim harcamaları 12 ana grup 43 alt grup kapsamında değerlendirilmektedir. Buna bağlı olarak ilgili dönemde TÜFE sepeti içerisinde yer alan madde ve madde çeşidinde yaşanan değişimler ile madde ağırlıklarının değişmesi 2003-2018 dönemi için enflasyon oranlarının karşılaştırılmasına yönelik bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada kullanılan diğer bir değişken olan işsizlik verileri 1998 yılından itibaren düzenli olarak uygulanan Hane halkı İşgücü Anketi kapsamında hesaplanmaktadır. Bu anket iş gücü piyasasının özellikleri hakkında bilgi veren, temel veri kaynağı olarak görülmektedir. Ancak 2003-2018 döneminde işsizlik oranlarında değişikliğe yol açacak gelişmeler yaşanmıştır. Avrupa Birliği ile uyumlu işgücü istatistiklerinin üretilmesi kapsamında yapılan revizyonda 2014 yılından itibaren işgücü istatistiklerine ilişkin yeni bir seri oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak araştırmada 2003-2013 yılları arasındaki işsizlik verileri eski seriden alınırken 2014-2018 yılları arasındaki işsizlik verileri yeni seriden alınmıştır.

2014 yılı öncesinde işsizlik oranlarının hesaplanmasında referans döneminde 15 yaş ve üzeri istihdam edilmeyen kişilerin “son 3 ay içinde” iş arama kanallarından birini kullanması ve 2 hafta içerisinde iş başı yapabilecek durumda olması şartları aranmaktadır. 2014 yılı sonrasında iş arama kriterlerinde değişikliğe gidilerek referans dönemi “son 3 ay” yerine “son 4 hafta” şeklinde revize edilerek 2014 yılından sonra yeni seriye göre işsizlik ve istihdam oranları hesaplanmaktadır. Ayrıca 3 ay içerisinde başlayabileceği bir iş bulmuş olanlar, yeni iş kuranlar ve iş başı yapmak için çeşitli eksiklikleri tamamlamak amacıyla bekleyenlerde işsiz nüfus içerisinde değerlendirilmektedir. İşsizlik oranlarında yapılan değişiklikler 2014 yılı öncesi ve

sonrasındaki işsizlik oranlarının karşılaştırılmasına yönelik önemli bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmanın son değişkeni olan GSYİH büyüme oranlarında 2016 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren GSYİH ile ilgili ulusal hesaplar sistemi (SNA-2008) ve uluslararası standartlara uyum çerçevesinde Avrupa hesaplar sistemine (ESA-2010) göre değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler baz yılının 2009 yılı olarak değişimi, GSYİH hesaplama yöntemi değişimi, sınıflandırma, tanım ve kapsam değişimine kadar bir dizi düzenlemeyi kapsamaktadır. Yapılan düzenlemeler ile TÜİK üretimdeki artışı zincirleme hacim endeksi yardımıyla hesaplamaktadır. Çalışmada hesaplama yöntem değişikliği ve baz yılı değişikliği göz önüne alınarak baz yılı 2009 olan GSYİH büyüme hızı verileri kullanılmıştır.

4.3. TOPSIS Yöntemi ve Aşamaları

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi 1980 yılında Yoon ve Hwang tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntem karar verme sürecinde alternatifler arasında en iyi seçimin yapılmasına imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda TOPSIS yöntemi sınırlı sayıda öznel değişken (faktör ağırlıkları) ile basit, anlaşılır ve karar vermeyi kolaylaştıran bir yöntem olması açısından birçok farklı alanda kullanılmaktadır (Özdemir, 2014: 133-153).

TOPSIS yönteminin temel prensibi karar noktalarının ideal çözüme yakınlığıdır. Bu yöntem ile karar verme sürecinde alternatiflerin daha ideal şekilde sıralanabilmesi için seçilen bir alternatifin pozitif ideal çözüme yakınlığı ile negatif ideal çözüme uzaklığı eşzamanlı olarak hesaplanmaktadır. Buna bağlı olarak alternatifler arasında belirlenen kriterlere göre ve bu kriterlerin alabileceği en düşük ve en yüksek değerler arasında ideal duruma göre karşılaştırılma yapılmaktadır. Dolayısıyla TOPSIS yöntemi alternatiflerin kriterler doğrultusunda performanslarının ölçülmesi ve ideal çözüme göre sıralama yapılmasına imkân sağlayan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Dumanoğlu ve Ergül, 2010: 102; Eleren ve Karagül, 2008: 6; Shyjith vd., 2008: 381).

TOPSIS yöntemi altı aşamadan oluşmaktadır (Ustasüleyman, 2009: 37-38; Uyguntürk ve Korkmaz, 2012: 103-105; Yaralıoğlu, 2019: 1-5; Yurdakul ve İç, 2003: 11-13). İlk aşaması aşağıda görüleceği üzere karar matrisinin oluşturulmasıdır.

1.Aşama: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

Karar matrisi oluşturulurken üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları satırlarda yer alırken, karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörleri sütunlarda yer almaktadır. Aşağıdaki A matrisi karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

Oluşturulan A_{ij} matrisi $m \times n$ boyutlu bir matristir. Bu matrister m karar noktası sayısını, n değerlendirme faktörü sayısını vermektedir. Karar matrisi oluşturulduktan sonra yöntemin ikinci aşaması bu matristen yararlanılarak Standart Karar Matrisinin oluşturulmasıdır.

2.Aşama: Standart (Normalize Edilmiş) Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

Standart Karar Matrisinin oluşturulmasında öncelikle her bir a_{ij} değerinin karesi alınmalı ve bu değerler toplanarak sütün toplamı elde edilmelidir. Daha sonra her bir a_{ij} değeri ait olduğu sütün toplamının kareköküne bölünerek standart karar matrisi oluşturulmalıdır.

Standart Karar Matrisi, A matrisinin elemanlarından yararlanılarak aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

Bu doğrultuda R matrisi aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

Standart Karar Matrisinin Oluşturulmasından sonra üçüncü aşama olarak faktörlerin önem derecesine göre ağırlıkları belirlenerek ağırlıklı standart karar matrisi oluşturulmasıdır.

3. Aşama: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

TOPSIS yönteminde faktörlerin önem derecesine göre yapılan ağırlıkların belirlenmesi, işlemi yöntemin sübjektif yönünü ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki yöntemin tek sübjektif parametresi bu ağırlıklandırma işlemidir. Bu ağırlıklandırma işlemi yapılırken öncelikle değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık değerlerinin toplamı (w_i) 1 olmalıdır. Matematiksel olarak ifade edecek olursak ($\sum_{i=1}^n w_i = 1$) olmalıdır. Daha sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili w_i değeri ile çarpılarak V matrisi oluşturulmaktadır. V matrisi aşağıda gösterilmektedir:

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

Ağırlıkları belirlenmiş Standart Karar Matrisi oluşturulduktan sonra yöntemin dördüncü aşaması olarak ideal ve negatif ideal çözüm değerleri elde edilmektedir.

4. Aşama: İdeal (A^*) ve Negatif İdeal (A^-) Çözüm Değerlerinin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi, her bir değerlendirme faktörünün monoton artan veya azalan bir eğilime sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu doğrultuda ideal çözüm değerlerinin oluşturulabilmesi için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin

(sütun değerlerinin) maksimum ya da minimum değerleri seçilmektedir. Buna bağlı olarak İdeal çözüm setinin elde edilmesi için aşağıdaki formülden yararlanılmaktadır.

$$A^* = \left\{ (\max_i v_{ij} \mid j \in J), (\min_i v_{ij} \mid j \in J') \right\}$$

Bu formülünden hesaplanacak set $A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ şeklinde gösterilmektedir.

Negatif ideal çözüm seti ise aşağıdaki formül yardımıyla elde edilmektedir.

$$A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} \mid j \in J), (\max_i v_{ij} \mid j \in J') \right\}$$

Bu formülünden hesaplanacak sette $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilmektedir.

Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise kayıp (minimizasyon) değerini göstermektedir. Ayrıca bu yöntemde her iki çözüm değerleri (ideal ve negatif ideal) değerlendirme faktörü sayısı yani m elemandan oluşmaktadır.

5.Aşama: Ayırım Ölçülerinin (İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklıkların) Hesaplanması

TOPSIS yönteminde her bir karar noktasına ilişkin değerlendirme faktör değerinin İdeal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Oklidyen Uzaklık Yaklaşımından yararlanılmaktadır. Buradan elde edilen karar noktalarına ilişkin sapma değerleri ise İdeal Ayırım (S_i^*) ve Negatif İdeal Ayırım

(S_i^-) Ölçüsü olarak adlandırılmaktadır. İdeal ayırım (S_i^*) ölçüsünün hesaplanması ve negatif ideal ayırım (S_i^-) ölçüsünün hesaplanma formülü aşağıda gösterilmektedir.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad (\text{İdeal ayırım ölçüsü})$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (\text{Negatif ideal ayırım ölçüsü})$$

Burada hesaplanacak S_i^* ve S_i^- sayısı doğal olarak karar noktası sayısı kadar olacaktır. İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklıkların hesaplanmasından sonraki aşama TOPSIS yönteminin son aşaması olan İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanmasıdır.

6.Aşama: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerinden yararlanılmaktadır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. İdeal çözüme göreli yakınlık değerinin hesaplanmasında aşağıdaki formülden yararlanılmaktadır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile C değerinin bire yakın değer alması pozitif ideal çözüme, sıfıra yakın değer alması ise negatif ideal çözüme yakınlığını göstermektedir. Dolayısıyla C değerinin bire yakın değer alması ekonomik performansın daha iyi olduğunun ifadesidir.

4.4. Ekonomik Performansın Değerlendirilmesinde TOPSIS Uygulamasına Yönelik Araştırmalar

Alagöz, Erdoğan ve Yapar Saçık (2011) Çalışmalarında Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrası piyasa ekonomisine geçiş süreci ekonomik olarak incelenmiştir. Çalışmada 1992–2008 yılları arasındaki makro ekonomik veriler (ekonomik büyüme, dış borç oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı, cari işlemler dengesi oranı) ile ülkenin ekonomik performansı ve gelişim eğilimini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada ekonomik performansı değerlendirmek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS metodu kullanılmıştır. TOPSIS uygulaması sonucunda ilgili dönemde en iyi performansın 2004; en kötü performansların ise sırasıyla 1994, 1993 ve 1995 yıllarında sergilendiği gözlemlenmiştir.

Chattopadhyay ve Bose (2015) 48 ülkenin 2002-2012 dönemi için makro ekonomik performans yönlerinin incelemektedir. Reel GSYİH büyüme oranı ve kişi başına GSYİH, işsizlik oranı, mali denge, enflasyon oranı ve cari işlemler açığı verilerini kullanarak MCDM ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS yöntemi kullanarak makro ekonomik performansları değerlendirmiştir. TOPSİS yönteminden elde edilen sonuçlarla yapılan sıralamada en yüksek makro ekonomik performans gösteren ülkeler: Singapur, Lüksemburg, İsviçre; en düşük makro ekonomik performans gösteren ülkeler ise Yunanistan, Portekiz, Romanya olarak sıralanmıştır. Türkiye sıralamada 2002 yılında 48.sırada iken; 2012 yılında 39.sırada yerini almıştır.

Demirtas ve Masca (2014) Çalışmalarında, 66 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin, 2010 yılı makroekonomik verileri ile çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS uygulaması yardımıyla değerlendirilmiştir. Çalışma makro ekonomik performansları kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla, kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranı, işsizlik oranları, enflasyon oranları, toplam rezervler/Gayrisafi yurtiçi hasıla oranı, cari hesap bakiyesi/ Gayrisafi yurtiçi hasıla oranı, ticaret endeksi, doğrudan yabancı yatırım/ Gayrisafi yurtiçi hasıla oranı, nakit fazlası (ya da açığı) / Gayrisafi yurtiçi hasıla oranı, Borç yükü faiz ödemeleri/Gelir oranı verileri çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca hükümet performansları (şiddet ve hesap verilebilirlik, siyasi istikrar varlığı ya da yokluğu, devlet etkinliği, düzenleyici kurullar, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü verileri ile) değerlendirilmiş ve kredi derecelendirme kuruluşlarından biri olan S&P (Temmuz 2011 verileri) kredi notları ile karşılaştırılmıştır. Makro ekonomik performans ve hükümet performanslarının birlikte değerlendirilmesiyle birlikte oluşan sıralamada, performansı en yüksek olan ülkeler Singapur, Hong Kong, Norveç; en düşük performans gösteren ülkeler ise Belarus, Sri Lanka, Mısır olarak belirlenmiştir. Türkiye yapılan sıralamada 52. Sırada yer almıştır.

Dinçer (2011) Çalışmasında Avrupa Birliği üye devletleri ve aday ülkelerinin (toplam 30 ülkenin) 2008 yılındaki ekonomik faaliyetleri beş makro ekonomik kriter (Gayri safi Yurt İçi Hasıla, İhracat, İthalat, Enflasyon oranı ve İşsizlik oranı) ile WSA ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS yöntemi yardımıyla

değerlendirilmiş ve sıralanmıştır. WSA ve TOPSIS uygulaması sonuçları birbirine yakın sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Uygulamalar neticesinde yapılan sıralamaya göre ilk üç sırada yer alan ülkeler Lüksemburg, Hollanda ve Danimarka olmuştur. Son üç sırada yer alan ülkeler ise Makedonya, Letonya ve Bulgaristan olarak sıralanmıştır. Ayrıca çalışmada Türkiye'nin nüfus ve ticaret potansiyeli bakımından önemi belirtilmiş, ekonomik göstergeler bakımından karşılaştırması yapılmıştır. Türkiye her iki uygulama sonucunda yirmi yedinci sırada yer almıştır.

Ela, Doğan ve Uçar (2018) Çalışmalarında Avrupa Birliği ve Türkiye'nin 2015 yılındaki makroekonomik performansını TOPSIS yöntemi ile analiz etmeyi amaçlanmıştır. Ekonomik performansın değerlendirilmesinde makroekonomik kriterler olarak büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari denge/GSYH belirlenmiştir. TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre en yüksek ekonomik performansı sırasıyla İrlanda, Kıbrıs, Polonya sergilemiştir. Buna bağlı olarak en düşük ekonomik performansı sergileyen ülkeler ise sırasıyla Türkiye, Avusturya, Belçika olarak belirlenmiştir.

Eleren ve Karagül (2008) Çalışmalarında 1986-2006 dönemi için Türkiye ekonomisinin ekonomik performansını, yedi makro ekonomik değişken (büyüme oranı, cari işlemler açığı/GSMH, bütçe dengesi/GSMH, toplam kamu borcu/GSMH, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), kamu borç faizi ve işsizlik oranları) kullanarak ölçmeyi amaçlamıştır. İlgili dönemdeki ekonomik performansın değerlendirilmesinde, çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS yöntemi kullanılmıştır. Buna bağlı olarak her yıl için elde edilen başarı puanlarına göre sıralama yapmıştır. Sıralamada en iyi performansın gösterildiği yıl 1986 olarak belirlenmiş sonrasında sırasıyla 1990, 1987, 1993 yılları gelmiştir. Ekonomik performansın kötü yıllar olduğu yıllar ise sırasıyla 1999, 2001, 2006 ve 2000 yıllarıdır.

Eyüboğlu (2016) Çalışmasında 2003-2013 yılları arasında gelişmekte olan bazı ülkelerin (Brezilya, Arjantin, Çin, Endonezya, Macaristan, Malezya, Şili, Meksika, Polonya ve Türkiye) makro ekonomik performansları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Performans ölçülmesinde enflasyon oranları, işsizlik oranları, büyüme oranları ve cari işlemler dengesi/GSTİH kriterleri ölçüt olarak kabul edilerek AHP ile ağırlıkları belirlenen göstergelere, çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS

yöntemi uygulanarak bu ülkelerin ekonomik performansları yıllara göre sıralanmıştır. Değerlendirmeler sonucunda genellikle Malezya ve Çin en yüksek ekonomik performans gösteren ülkeler iken; Macaristan en düşük ekonomik performansı gösteren ülke olarak belirlenmiştir. Yapılan sıralamada 2003 yılında Türkiye 5.sırada yer alırken 2013 yılı itibariyle 10 ülke arasında en son sırada yer almıştır.

Eyüboğlu (2017) Çalışmasında Türk Cumhuriyetleri arasında yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın 2004-2013 yılları arasındaki 10 yıl için makroekonomik performanslarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Ülkelerin ekonomik performansının belirlenmesinde büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari işlemler dengesi/GSYİH verilerinden yararlanılmış; AHP ile ağırlıkları belirlenen veriler, çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi yardımıyla ekonomik performanslar değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan en yüksek performansı gösteren ülkeler olurken; Tacikistan ve Kırgızistan ise en düşük performans gösteren ülkeler olmuştur.

Genç ve Masca (2013) Çalışmalarında çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS ve PROMETHEE yöntemlerini kullanarak 2012 yılı için Avrupa Birliğine üye ülkeler ve Türkiye'nin bazı ekonomik kriterlere göre performanslarını sıralamayı amaçlamıştır. Sıralamada ölçüt olarak kullanılan veriler: uzun dönem faiz oranı, bütçe dengesi, kamu borçları, enflasyon oranları, büyüme oranları ve işsizlik oranlarıdır. Çalışmadan çıkarılan sonuçlara göre PROMETHEE ve TOPSIS yöntemlerinden elde edilen değerler birbirlerine çok yüksek oranda benzerlik göstermektedir. En yüksek ekonomik performans gösteren ülkeler Estonya, İsveç, Letonya, Almanya; en düşük ekonomik performans gösteren ülkeler ise Yunanistan, Portekiz, İspanya, Kıbrıs olarak belirlenmiştir. Türkiye TOPSIS ile yapılan sıralamada 18.PROMETHEE ile yapılan sıralamaya göre 21. sırada yer almıştır.

Giray (2015) Çalışmasında 2006-2012 dönemi için Türkiye ve Avrupa Birliği üye ülkeleri ekonomik performanslarını sıralamayı amaçlamaktadır. Ekonomik performansın ölçülmesinde GSYİH büyümesi, enflasyon oranları, Kamu borçları/GSYİH, İşsizlik oranları/GSYİH, İthalat/GSYİH, İhracat/GSYİH, doğrudan yabancı yatırım/GSYİH verileri ile Faktör Analizi ve çok kriterli karar verme

yöntemlerinden TOPSİS yönteminden yararlanarak performanslar karşılaştırılmıştır. Her iki yöntemle yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında ulaşılan bulgular birbirlerine paralellik göstermektedir. Çalışmadan çıkan sonuçlara göre Lüksemburg ve Belçika en iyi ekonomik performans gösteren ülkeler iken; en kötü performansı gösteren ülkeler Yunanistan ve Türkiye olarak belirlenmiştir.

Göktolga, Karakış ve Türkay (2015) Çalışmalarında 2003-2013 döneminde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan) ekonomik performanslarının TOPSİS yöntemi ile karşılaştırmayı amaçlanmıştır. Ekonomik performanslarının karşılaştırılmasında büyüme hızı, kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Enflasyon oranları, İhracat, İthalat ve işsizlik oranları kullanılmıştır. TOPSİS yöntemi sonuçlarına göre Kazakistan 2006, 2009 ve 2013 yılı dışındaki diğer yıllarda en iyi ekonomik performans gösteren ülke olurken; Özbekistan 2008 yılı hariç bütün yıllarda en kötü ekonomik performansı gösteren ülke olarak belirlenmiştir.

Önder, Taş ve Hepşen (2015) Çalışmalarının amacı, Kırılgan beşli olarak tabir edilen 5 ülkenin (Brezilya, Türkiye, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika) 2008-2009 büyük durgunluk sonrası ekonomik performans modellerini değerlendirmektir. 2001-2013 yılları arasında makro ekonomik göstergelere ait verilerle (Gayrisafi Milli Gelir, Cari işlemler dengesi, Kamu brüt borç, Kamu gelirleri, Kamu harcamaları, Brüt ulusal tasarruf oranları, Enflasyon oranları (ortalama tüketici fiyatları), nüfus, toplam yatırım, işsizlik oranları, ihracat hacmi, ithalat hacmi) ANP ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS yöntemi yardımıyla ekonomik performansları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre 2008-2009 krizi döneminde en kırılgan ekonomi Türkiye ekonomisi olmasına rağmen, genellikle ekonomik performansı yüksektir. İlgili dönemde en istikrarlı ve ekonomik performansı yüksek olan ülke Hindistan ekonomisi olarak belirlenmiştir.

Özden (2011) çalışmasında 2009 yılı için Avrupa Birliğine üye ve aday toplamda 29 ülkenin ekonomik performanslarını, Maastricht kriterlerinde yer alan ekonomik veriler (Kamu borçları/GSYİH, işsizlik oranları, bütçe açığı/GSYİH, ihracat/ithalat, GSYİH/nüfus, enflasyon oranı) kullanarak; çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSİS yöntemi yardımıyla değerlendirmiş ve ekonomik performansa göre sıralama

yapılmıştır. Yapılan analizin sonuçlarına göre ekonomik performansı en yüksek olan ülkeler Lüksemburg, Danimarka, Hollanda; en düşük performansı gösteren ülkeler ise Türkiye, Letonya ve Yunanistan olarak belirlenmiştir.

Sevgin ve Çağlar (2017) çalışmalarında İslam İş birliği Teşkilatı'na üye ülkelere ait sosyo-demografik ve ekonomik değişkenler ile 2013 yılı göreceli etkinliklerinin incelenmesini amaçlamaktadır. Üye ülkelerin etkinlikleri üç farklı modelle (sosyoekonomik, ekonomik ve sosyo-demografik modellerle) birçok değişken yardımıyla değerlendirilmiştir. Çalışmada Veri Zarflama Analizi ve AHP ile ağırlıkları belirlenmiş çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS uygulaması ile 53 İslam İş birliği Teşkilatı'na üye ülke sıralanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre üç modelde de Katar ilk sırada yer almaktadır. Moritanya sosyoekonomik modelde, Yemen ekonomik modelde Nijerya ise sosyo-demografik modelde son sırada yer almaktadır. Türkiye, sosyoekonomik modelde 42, ekonomik modelde 30 ve sosyo-demografik modelde 8. Sırada yer almaktadır.

Sevgin ve Kundakçı (2017) çalışmalarında 2013 yılının makro ekonomik verilerinden hareketle Avrupa Birliğine üye olan ülkeler (28) ile Türkiye'nin ekonomik göstergeleri kullanılarak ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak ekonomik performansın değerlendirilmesinde TOPSIS ve MOORA yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada ekonomik göstergeler olarak kişi başına gelir (GSYİH/Nüfus), enflasyon oranı, işsizlik oranı, ihracat/ ithalat (ihracatın ithalatı karşılama oranı), kamu borcu/GSYİH, bütçe açığı/GSYİH belirlenmiştir. TOPSIS ve MOORA yönteminin sonuçlarına göre yapılan sıralamada ilk sırada Lüksemburg, İsveç ve Danimarka yer almıştır. Son sıralarda ise Hırvatistan, Bulgaristan, Slovenya, Yunanistan ve Türkiye yer almaktadır.

Şanlısoy ve Çetin (2016) çalışmalarında 1950-2015 dönemi için Türkiye'deki hükümetlerin ekonomik performanslarını makro ekonomik değişkenler (enflasyon oranı, işsizlik oranı, büyüme oranı, faiz oranı, kamu dış borcu, bütçe açığı, cari açık değişkenleri) ile çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS yöntemi yardımıyla karşılaştırmıştır. Hükümetler kendi içerisinde, iktidar yapıları ve ekonomik sistem yapıları açısından değerlendirilmiş ve bu kriterlere göre sıralamalar yapılmıştır. ANP ile ağırlıkları belirlenmiş hükümet performanslarının TOPSIS uygulaması sonucunda,

üç kriterde de en yüksek performansı sergileyen hükümet 1960 darbesinden sonra iktidara gelen CHP/YTP/CKMP hükümetidir. En düşük performans ise 1979-1980 döneminde iktidar olan Adalet Partisi ve 1978-1979 dönemindeki CHP hükümeti olarak belirlenmiştir.

Turan, Eker, Pekar (2010) Çalışmalarında 2010 yılı verileri ile Avrupa Birliğine dört aday ülke (Hırvatistan, Makedonya, İzlanda, Türkiye) ve beş potansiyel aday (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Kosova) arasında TOPSIS yöntemi yardımıyla seçim yapılması amaçlanmıştır. Ekonomik kriterler olarak GSYH (yıllık % reel değişim) temelinde, işsizlik oranı, cari denge (% GSYH) ve enflasyon oranları girdi olarak belirlenmiştir. TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre sırasıyla Sırbistan, Bosna-Hersek ve Türkiye en iyi ekonomik performansı gösteren ülkeler olarak değerlendirilirken; sırasıyla Karadağ, İzlanda ve Arnavutluk en düşük ekonomik performansı gösteren ülkeler olarak sıralanmıştır.

Turan, Özarı ve Demir (2016) Çalışmalarında Rusya ekonomisinin ekonomik performansını 1992-2014 dönemi için değerlendirilmeyi amaçlanmıştır. Ekonomik performansın değerlendirilmesinde enflasyon oranı, işsizlik oranı, faiz oranı, Gayri Safi Milli Gelir, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, İstihdam oranı, Brüt tasarruflar (% GSMH), Brüt tasarruflar (% GDP) ve Yurtiçi net gelir değişkenlerine ait veriler ile TOPSIS yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre en iyi ekonomik performans 1995 yılında, en kötü ekonomik performans ise 1992 yılında sergilenmiştir.

Urfalıoğlu ve Genç (2013) çalışmalarında 27 Avrupa Birliği ülkesi ve tam üyeliği aday olan Türkiye, Makedonya, İzlanda, Karadağ ve Hırvatistan'ın ekonomik durumlarını karşılaştırmayı amaç edinmişlerdir. 2010 yılına ait veriler ile 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Anlaşmasındaki mali kriterleri (kişi başına düşen yurt içi hasıla, büyüme hızı, ithalat, ihracat, istihdam oranları ve tüketici fiyatları ile enflasyon oranları) esas almışlardır. Ülkelerin ekonomik performanslarının ölçülmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden ELECTRE, PROMETHEE ve TOPSIS yöntemlerinden yararlanarak ekonomik performanslara göre sıralamalar elde edilmiştir. Üst sıralarda yer alan ülkeler Almanya, Hollanda, Lüksemburg; en alt sıralarda yer alan ülkeler Yunanistan, Romanya, Bulgaristan olarak belirlenmiştir.

Türkiye ekonomik sıralamada ELECTRE yönteminde 31, PROMETREE yönteminde 32 ve TOPSIS yönteminde 13. sırada yer almıştır.

4.5. 2003-2018 Dönemi İçin TOPSIS Yöntemiyle Ekonomik Performansın Sınanmasına Yönelik Uygulama Sonuçları

Türkiye'nin 2003-2018 yıllarına ait ekonomik performansı aşağıdaki denklem yardımıyla ifade edilmektedir.

$$P(i) = w_1 \text{Ekonomik büyüme oranı} + w_2 \text{İşsizlik oranı} + w_3 \text{Enflasyon oranı}$$

$$i = (1, 2, 3, \dots)$$

Bu denkleme göre oluşturulan performans değişkenleri ekonomik büyüme (GSYİH) oranları, işsizlik oranları ve enflasyon (TÜFE) oranlarından oluşmaktadır. Bu verilere ait karar matrisi, verilerin 2003-2018 yılları arasındaki değerleri ile oluşturulmuştur. Oluşturulan karar matrisi aşağıdaki Tablo 4.1 ile ifade edilmektedir.

Tablo 4. 1: Yıllara Göre Ekonomik Performans Değerleri (%)

YILLAR	Ekonomik Büyüme	İşsizlik Oranı	Enflasyon Oranı
2003	5,6	11,0	18,4
2004	9,6	10,8	9,4
2005	9,0	10,6	7,7
2006	7,1	10,2	9,7
2007	5,0	10,3	8,4
2008	0,8	11,0	10,1
2009	-4,7	14,0	6,5
2010	8,5	11,9	6,4
2011	11,1	9,8	10,5
2012	4,8	9,2	6,2
2013	8,5	9,7	7,4
2014	5,2	9,9	8,2
2015	6,1	10,3	8,8
2016	3,2	10,9	8,5
2017	7,4	10,9	11,9
2018	2,6	11,0	20,3

Oluşturulan bu karar matrisinden yola çıkarak Standart Karar matrisi oluşturulmaktadır. Standart karar matrisinde ağırlık derecesi (w) 1 olarak kabul edilmektedir. Ayrıca ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon oranlarının dışındaki

diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayılmaktadır. Tablo 4.2 de ağırlık derecesinin 1 olarak kabul edilen ağırlıklı standart karar matrisi gösterilmektedir.

Tablo 4. 2: Ağırlıklı Standart Karar Matrisi

	Ekonomik Büyüme	İşsizlik Oranı	Enflasyon Oranı
2003	0,207524871	0,254814351	0,431789424
2004	0,356873303	0,250707436	0,219946488
2005	0,333395745	0,246064706	0,181603041
2006	0,263083625	0,236779245	0,227085587
2007	0,186144335	0,23910061	0,197298838
2008	0,031277228	0,255350166	0,236737677
2009	-0,174081515	0,324991121	0,153609686
2010	0,314062134	0,276242453	0,150551607
2011	0,411237787	0,227493785	0,245822546
2012	0,177244363	0,213565594	0,144905922
2013	0,314207822	0,225172419	0,174075296
2014	0,191185432	0,22981515	0,192188536
2015	0,225198861	0,23910061	0,207243696
2016	0,117812783	0,253028801	0,200657064
2017	0,273825603	0,253028801	0,279931894
2018	0,096208996	0,255350166	0,478707063
MAX	0,411237787	0,324991121	0,478707
MIN	-0,17408	0,213565594	0,144905922

Oluşturulan Ağırlıklı Standart Karar Matrisinde sütunlarda yer alan faktör değerlerinden en yüksek (en iyi) ve en düşük (en kötü) değerler seçilmelidir. Bu seçim yapılırken ekonomik performans açısından yüksek ve düşük değerler iyi ya da kötü olması açısından değerlendirilmelidir.

Çalışmada kullanılan veriler dikkate alındığında ekonomik performansın yüksek olması (iyi durum) için enflasyon ve işsizlik oranlarının en düşük, ekonomik büyüme oranının en yüksek olması gerekmektedir. Buna bağlı olarak ekonomik performansın düşük olması (kötü durum) ise enflasyon ve işsizlik oranlarının en yüksek, ekonomik büyüme oranının ise en düşük seviyede olması ile ifade edilmektedir.

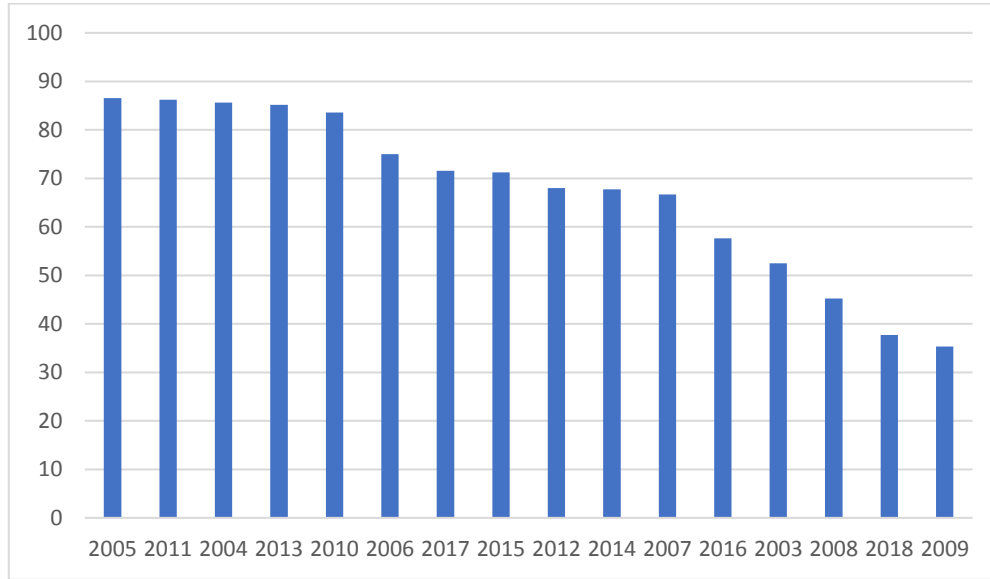
Bu aşamadan sonra maksimum ve minimum değerler ile pozitif ya da negatif ideal çözüme uzaklığı gösteren S matrisi elde edilmektedir. Oluşturulan bu S matrisi Tablo 4.3 de ifade edilmektedir.

Tablo 4. 3: İdeal Çözüme Uzaklığı Gösteren Matris

	İdeal Çözüm (S+)	Negatif İdeal Çözüm (S-)	Performans Değerleri	Önem Sırası
2003	0,354263	0,39083	52,45384	13
2004	0,09983	0,595304	85,6387	3
2005	0,091991	0,593323	86,57686	1
2006	0,171003	0,512061	74,9653	6
2007	0,232517	0,465112	66,67039	11
2008	0,393127	0,324916	45,25021	14
2009	0,595894	0,325097	35,29861	16
2010	0,115773	0,590208	83,60112	5
2011	0,101873	0,637446	86,22069	2
2012	0,233994	0,49726	68,00103	9
2013	0,101982	0,584114	85,13585	4
2014	0,225661	0,473888	67,74196	10
2015	0,19786	0,490401	71,25219	8
2016	0,30127	0,409502	57,61365	12
2017	0,196651	0,495287	71,57973	7
2018	0,460882	0,279116	37,71851	15

İdeal çözüme yakınlığı ifade eden matris oluşturulduktan sonra 2003-2018 dönemi için ekonomik performans değerlerine göre sıralama yapma imkânı elde edilmiştir. Bu doğrultuda her bir yılı ifade eden değerlere göre ekonomik performansın en yüksek olduğu yıllar ve en düşük ekonomik performansın sergilendiği yıllar belirlenmiştir.

Tablo 4.3'ün son sütününün da görüleceği üzere ilgili dönemdeki performansa göre önem sırası oluşturulmuştur. Şekil 4.1'te ise ekonomik performansın ilgili değerler ışığında en iyi olduğu yıllardan en kötü olduğu yıllara doğru sıralama yapılmıştır.

Şekil 4. 1: 2003-2018 Döneminin Ekonomik Performansı (%)

2003-2018 yıllarında arasında enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranları verileri ile çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS yöntemi yardımıyla ekonomik performans değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda ilgili değişkenler ışığında ekonominin en iyi performans gösterdiği yıllar 2005, 2011 ve 2004 yılları olmuştur. Buna bağlı olarak ekonominin en iyi ekonomik performans sergilediği yıllardaki temel makro ekonomik göstergeler Tablo 4.4 gösterilmektedir.

Tablo 4. 4: 2003-2018 Döneminde Ekonomik Performansın En İyi Olduğu Yıllar

2005 Yılı Oranları		2011 Yılı Oranları		2004 Yılı Oranları	
Değişkenler	Oran	Değişkenler	Oran	Değişkenler	Oran
Enflasyon	%7,7	Enflasyon	%10,5	Enflasyon	%9,4
İşsizlik	%10,6	İşsizlik	%9,8	İşsizlik	%10,8
GSYİH Büyüme	%9	GSYİH Büyüme	%11,1	GSYİH Büyüme	%9,6

Şekil 4.1 de görüleceği üzere 2003-2018 döneminde en iyi ekonomik performansın sergilendiği yıl 2005 olarak belirlenmiştir. Bu performansın sergilenmesinde öncelikle enflasyonla mücadele kapsamında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi rejiminin başarısının, Türkiye'nin 2005 yılında Avrupa

Birliğine üyelik adaylığının resmen kabul edilmesinin ve GEGP kapsamında yapılan düzenlemelerin önemli katkıları olmuştur. En iyi ikinci ekonomik performansın sergilendiği 2011 yılında ise ekonomik performansı destekleyen başlıca faktörler: Türkiye'nin ihracat pazarını genişletmesi, iç talepte yaşanan artışlar, istikrarlı ekonomi politikaları ve sıkı mali disiplinin sağlanmasına yönelik uygulamalar olarak sıralanmaktadır. Son olarak ekonomik performans açısından en iyi üçüncü yıl olarak belirlenen 2004 yılının performansında bütçe açığının düşürülmesi, KİT'inden elde edilen gelirler, özel sektör yatırımlarındaki artışlar, verimlilik artışları ve sermaye stokundaki artışlar ekonomik performansı destekleyen unsurlar arasında değerlendirilmektedir.

Buna bağlı olarak TOPSIS yöntemi sonuçlarına göre 2003-2018 döneminde ekonomik performansın en kötü olduğu yıllar ise sırasıyla 2009, 2018 ve 2008 yılları olarak belirlenmiştir. Ekonominin en kötü ekonomik performans sergilediği yıllardaki değişkenler de Tablo 4.5 gösterilmektedir.

Tablo 4. 5: 2003-2018 Döneminde Ekonomik Performansın En Kötü Olduğu Yıllar

2009 Yılı Oranları		2018 Yılı Oranları		2008 Yılı Oranları	
Değişkenler	Oran	Değişkenler	Oran	Değişkenler	Oran
Enflasyon	%6,5	Enflasyon	%20,3	Enflasyon	%10,1
İşsizlik	%14	İşsizlik	%11	İşsizlik	%11
GSYİH Büyüme	-%4,7	GSYİH Büyüme	%2,6	GSYİH Büyüme	%0,8

2003-2018 döneminde en kötü ekonomik performansın sergilendiği 2009 yılında başta zamanla tüm dünya ekonomilerini etkileyen küresel krizin, küresel krizle birlikte sermaye hareketlerinde yaşanan yavaşlamanın, tasarruf yetersizliğinin ve dış kaynaklara olan bağımlılığın olumsuz etkilerinin olduğu ifade edilmektedir. En kötü ikinci ekonomik performansın gösterildiği 2018 yılında ise ekonomik performansı etkileyen başlıca faktörler: Kur artışlarına bağlı olarak enflasyon oranlarının artması, yurtiçi talebin daralması, sanayi üretiminin gerilemesi, TL'nin yabancı paralara karşı değer kaybetmesi, gıda fiyatlarında yaşanan yükselme ve emtia fiyatlarında yaşanan

dalgalanmalar olarak sıralanmaktadır. Son olarak en kötü üçüncü performansın sergilendiği 2008 yılında AB’de yaşanan iktisadi durgunluk, Türkiye’nin AB üyeliğinde karşılaştığı engeller, yapısal reformların yapılamaması ve uygulanan iktisat politikaları ekonomik performansı etkileyen başlıca faktörler arasında yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Makro ekonomi açısından temel değişkenler olarak kabul edilen enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranları, ekonomi politikalarının uygulanmasında öncelikle izlenen göstergelerdir. Bu doğrultuda temel makro ekonomik değişkenlerin seyri, ülkelerin ekonomik performansını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Makro ekonominin temel değişkenlerinden olan enflasyon oranları, ülke ekonomilerinin istikrarı için önemli bir göstergedir. Buna bağlı olarak enflasyon oranlarının makul seviyelerde olması, öncelikle üretimin dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca bu durum ekonomik büyüme oranlarını destekleyen bir unsur olarak da değerlendirilmektedir.

Temel makro ekonominin diğer değişkeni olan işsizlik oranları ülke ekonomilerinin uzun vadeli ekonomik durumunu gösteren önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. İşsizlik oranlarının ülkelerin üretim düzeyi ile yakından ilişkili olduğu göz önüne alındığında bu oranlarının düşük seviyelerde olması ekonomik büyüme oranlarını desteklemektedir. Makro ekonominin son temel göstergesi olan büyüme oranları ise ülkelerin ekonomik büyüklüğünü gösteren önemli göstergelerden biridir. Ayrıca büyüme oranları ekonomilerde yaşam standardının arttırılmasına imkân sağlaması açısından ülkelerdeki refah artışının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranlarının seyri ülke ekonomilerinin performanslarının değerlendirilmesinde büyük öneme sahip olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada 2003-2018 dönemi için Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansı analiz edilmiştir. Bu amaçla ekonomik performansın değerlendirilmesinde temel makroekonomik göstergeler olarak kabul edilen enflasyon, işsizlik ve GSYİH büyüme oranları ile Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri içerisinde sıklıkla kullanılan TOPSIS yöntemi kullanılmıştır.

TOPSIS yöntemi yardımıyla elde edilen sıralama neticesinde Türkiye ekonomisinin 2003-2018 döneminde hangi yılların daha başarılı ya da başarısız olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre en başarılı ekonomik performans 2005 yılında gösterilmiştir. 2005 yılındaki temel makro ekonomik değişkenler incelendiğinde enflasyon oranının %7,7; işsizlik oranının %10,6 ve GSYİH büyüme

oranının ise %9 seviyesinde olduğu görülmektedir. 2005 yılındaki bu ekonomik performansın kaynakları arasında örtük enflasyon hedeflemesi rejiminin başarısı, hükümetin 2005 yılında Avrupa Birliği üyeliği için adaylığının resmen kabul edilmesi, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında yapılan kurumsal ve mali düzenlemeler başta olmak üzere birçok gelişmenin önemli etkileri olmuştur.

TOPSIS yönteminden elde edilen sonuçlara göre 2003-2018 döneminde ekonomik performans açısından 2005 yılından sonra en başarılı yıllar ise sırasıyla 2011 ve 2004 yılları olarak tespit edilmiştir. Bu yıllara ait temel makro ekonomik göstergeler incelendiğinde 2011 yılı enflasyon oranı %10,5; işsizlik oranı %9,8 ve GSYİH büyüme oranı %11,1 olduğu görülmektedir. 2011 yılındaki ekonomik performansın sergilenmesinde dış ticaretin büyük bir kısmını AB ülkeleri ile gerçekleştiren Türkiye ekonomisinin ihracatta alternatif pazarlara yönelmesi ve iç talepte yaşanan artışın katkısı olmuştur. Ayrıca istikrarlı ekonomi politikaları ve sıkı mali disiplinin sağlanmış olması ülke ekonomisinin performansını destekleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Buna ek olarak 2004 yılı enflasyon oranı %9,4; işsizlik oranı %10,8 ve GSYİH büyüme oranı %9,6 olduğu görülmektedir. 2004 yılının ekonomik performansında ise bütçe açığının düşürülmesinin, KİT'inden elde edilen gelirlerin, özel sektör yatırımlarındaki artışların, verimlilik artışlarının ve sermaye stokundaki artışların önemli katkıları olmuştur.

Elde edilen bilgiler ışığında Türkiye ekonomisinin 2003-2018 döneminde en başarısız performans gösterdiği yıl ise 2009 yılı olarak tespit edilmiştir. 2009 yılındaki temel makro ekonomik değişkenler incelendiğinde enflasyon oranının %6,5; işsizlik oranının %14 ve GSYİH büyüme oranının %4,7 seviyesinde olduğu görülmektedir. 2009 yılında bu ekonomik performansın sergilenmesinde ABD' de 2007 yılının ikinci yarısında başlayan ve 2008 yılının son çeyreğinden itibaren zaman içerisinde tüm dünya ekonomilerini etkileyen küresel krizin önemli etkilerinin olduğu görülmektedir. Ayrıca küresel krizle birlikte sermaye hareketlerinde yaşanan yavaşlama, tasarruf yetersizliği ve büyümeyi sürdürebilmek için dış kaynaklara ihtiyaç duyulması Türkiye ekonomisinin performansını olumsuz etkileyen faktörler arasında değerlendirilmektedir.

TOPSIS yönteminden elde edilen sonuçlara göre 2003-2018 döneminde ekonomik performans açısından 2009 yılından sonra en başarısız yıllar sırasıyla 2018 ve 2008 yılları olarak tespit edilmiştir. Bu yıllara ait temel makro ekonomik göstergeler incelendiğinde 2018 yılı enflasyon oranı %20,3; işsizlik oranı %11 ve GSYİH büyüme oranı %2,6 olduğu görülmektedir. 2018 yılındaki ekonomik performansın sergilenmesinde kur artışlarına bağlı olarak enflasyon oranlarının artmasının ve bu artışa bağlı olarak yurtiçi talepte yaşanan gerileme ile sanayi üretiminde yaşanan düşmenin önemli etkileri olmuştur. Ayrıca Türk lirasının döviz sepeti karşısındaki değer kaybı, vergi ayarlamaları, gıda fiyatlarının yükselmesi ve emtia fiyatlarında görülen dalgalanmalarda ekonomik performansı etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Buna ek olarak 2008 yılı enflasyon oranı %10,1; işsizlik oranı %11 ve GSYİH büyüme oranı %0,8 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2008 yılındaki ekonomik performansı olumsuz yönde etkileyen faktörler ise Avrupa Birliğinde iktisadi durgunluğun yaygınlaşması ve bazı Avrupa birliği üye ülkelerinin Türkiye'nin üyeliğine açıkça karşı çıkmaları olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 2008 yılı itibariyle IMF programının sona ermesi sonrasında yerine bir iktisat programı konulamaması, yapısal reformların yapılamaması ve iktisat politikası yerine hazırlanan mali kural politikasına uyulamamış olması da ekonomik performansı etkileyen olumsuz faktörler arasında yer almaktadır.

Tüm bu sonuçlar değerlendirildiğinde araştırmada ilk başta belirlenen hedeflere uygun olarak temel makroekonomik değişkenler ile Türkiye'nin ekonomik performansı değerlendirilmiştir. Türkiye ekonomisinin performansı enflasyon, işsizlik ve GSYİH büyüme oranları çerçevesinde incelendiğinde ekonomik performansın dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Ekonomik performansın bu seyrinde bölgesel ve uluslararası gelişmelerin etkisi olduğu gibi ülke ekonomisinin yapısal sorunlarının çözülmemesinin de etkisinin olduğu şeklinde değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bu doğrultuda ekonomini iyi bir performans sergilemesi için temel makro ekonomik değişkenlerin tarafından desteklenmesi oldukça önem arz etmektedir.

Temel makro ekonomik değişkenlerin istikrarlı ve öngörülebilir şekilde seyretmesine yönelik uygulamalar ve ekonominin yapısal problemlerini çözmeye yönelik politikalar ülke ekonomisinin performansını olumlu yönde etkileyen faktörler

arasında yer almaktadır. Buna bağlı olarak öncelikle ekonomide güven ortamının yeniden tahsis edilmesi, ekonominin kırılmalıklarının azaltılmasına yönelik tedbirler ve ekonomi politikaları çerçevesinde enflasyon ve işsizlik oranlarını düşürücü, GSYİH büyüme oranlarını destekleyici uygulamalar ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyecektir.

Bu konuda daha sonra yapılabilecek çalışmalara yol göstermek açısından ekonomik performansı etkileyen farklı makro ekonomik değişkenler TOPSIS yöntemine eklenerek ya da seçilen değişkenlerin ağırlıkları çeşitli yöntem ve metotlarla değiştirilerek yeni çalışmalar elde edilebilir. Ayrıca ekonomik performansın değerlendirilmesinde farklı Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ya da farklı uygulama kullanılarak ekonomik performans analizi yapılabilir.

Kaynakça

- Acemoğlu, Daron, Laibson, David ve List, John A. (2016). *Makroekonomi* (1 b.). (Ed. Sefer Őener ve Çev. Volkan Hacıoğlu) İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Acet, Hakan (2005). Enflasyon Hedefleme Politikası, Uygulamalar ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı10, 177-203.
- Adelman, Irma (1972). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorileri* (1 b.). (Çev. Savaş Vural) İstanbul: Sermet Matbaası.
- Akıncı, Merter (2014). *Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki* (1 b.). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Aktan, Coşkun C. (2001). *Hastalığın Adı:Yapısal Enflasyon*. <http://www.canaktan.org/ekonomi/ekonomik-hastaliklar/hastaliklar/yapisal-enf.htm>.Erişim tarihi: 14.11.2018.
- Aktan, Coşkun C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomi Bilimleri*, 2(1), 168-187.
- Alagöz, Mehmet (2005). Paradan Sıfır Atma Gerekçeleri, Sonuçları ve Türk Lirasına İade-i İtibar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 39-55.
- Alagöz, Mehmet, Erdoğan, Savaş ve Yapar Saçık, Sinem (2011). Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Performansının Ölçümü: 1992-2008. *Avrasya Etüdüleri Dergisi* (38/2011-1), 49-75.
- Alkan, Filiz (2004). *Enflasyon ve İstikrar Programları*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkin, Erdoğan (1981). *Gelir ve Büyüme Teorisi* (1. b.). İstanbul: Güryay Matbaası.
- Arslan, Yavuz, Demirhan, A.Ataberk, Hülagü, Timur ve Şahinöz, Saygın (2011). *Belirsizliğin İktisadi Faaliyet Üzerine Etkileri*. TCMB Ekonomi Notları, Sayı 2011-20, Ankara: TCMB Yayınlar.

- Aslan, Harun ve Aslan, Melda (2017). Uzun Süreli İşsizlik ve Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (4), 103-132.
- Ataman, Berrin Ceylan (1998). İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1), 59-72.
- Ateş, Sanlı (1998). *Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Ay, Ahmet ve Karaçor, Zeynep (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Tartışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 64-86.
- Aydoğuş, Osman (2007). Temel Makroiktisadi Değişkenler ve Ölçümleri. (Ed. Ömer Faruk Çolak ve İbrahim Tokatlıoğlu), *İktisada Giriş* (1 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aydoğuş, Osman (2017). Sorunlu Milli Gelir Revizyonu ve Kuşkulu Büyüme. (Ed. Ömer Faruk Çolak) *İktisat ve Toplum*(78), 15-20. <http://www.iktisatvetoplum.com/wp-content/uploads/sorunlu-milli-gelir-revizyonu-ve-ku%9Fkulu-b%81y%81me.pdf>. Erişim tarihi: 25.05.2019
- Aypek, Nevzat, Ban, Ünsal, Güzel, Adnan, Küçüközmen, Coşkun ve İltaş, Yüksel (2009). *Ekonomik Terimler Sözlüğü* (1 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bakış, Ozan (2016). *Eski ve Yeni GSYH Serileri Arasındaki Farklar ve Nedenleri*. Araştırma Notu (16/203). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi.
- Barro, J. Robert ve Sala-i- Martin, Xavier (2004). *Economic Growth* (2 ed). London: The MIT Press.
- Benlialper, Ahmet, Cömert, Hasan ve Düzçay, Günay (2015). 2002 Sonrası Türkiye Ekonomik Performansı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Economic Research Center*, 15 (04), 1-44.

- Berber, Metin (2015). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma* (5 b.). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Bıçerli, M.Kemal (2013). *Çalışma Ekonomisi* (7 b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Bilgili, Yüksel (2014). *Makro İktisat (Ders Notları)* (3 b.). İstanbul: İkinci Sayfa .
- Birinci, Yüksel (1989). Enflasyon,Para Politikası ve Stratejileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 19-30.
- Blanchard, Oliver (2009). *Macroeconomics* (5 b.). New Jersey: Pearson International Edition.
- Bocutoğlu, Ersan (2009). *Makroiktisat* (5 b.). Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Boratav, Korkut (Mart 2017). Milli Gelir Revizyonu Arızalıdır. <https://www.birgun.net/haber-detay/milli-gelir-revizyonu-arizalidir-153403.html>. Erişim tarihi: 01.06.2019.
- Branson, William H. (1995). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası* (1 b.). (Çev. İbrahim Kanyılmaz) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Case, Karl E., Fair, Ray C. ve Oster, Sharon M. (2012). *Principles of Economics* (10 b.). Harlow: Pearson Education Limited.
- Chattopadhyay, Somnath ve Bose, Suchismita (2015). Global Macroeconomic Performance: A Comparative Study Based on Composite Scores. *Journal of Reviews on Global Economics*(4), 51-68.
- Çepni, Elif (2010). *Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi* (4 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çetin, G. Fatma (2014). *Genç İstihdamı ve Türkiye'de Teşviklerin Genç İstihdama Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Çoban Çelikdemir, Neşe ve Kartal, M. Tevfik (2018). Kredi Garanti Fonu (KGF) Teminatlı Kredilerin Muhasebeleştirilmesi ve KGF Teminatlarının Bankalara Faydaları, 9 (17), *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13-38.

- Çolak, Ö. Faruk ve Aktaş, Alattin (2009). *Makro Ekonomik Göstergelerin Yorumlanması* (1. b.). Ankara: Eflatun Yayınevi.
- ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2017). *Ulusal İstihdam Stratejisi (30117)*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü.
- Demirtas, Gökhan ve Masca, Mahmut (2014). A Comparison of Country Performances with Sovereign Credit Ratings using the TOPSIS Model. *The Empirical Economics Letters*,13(6), 645-654.
- Desai, Meghnad (2009). *Marksist İktisat Teorisi* (2 b.). (Çev. Nail Satlıgan). Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Dinçer, S. Erdal (2011). Multi-criteria Analysis of Economic Activity for European Union Member States and Candidate Countries: TOPSIS and WSA Applications. *European Journal of Social Sciences*, 21(4), 563-572.
- Dinler, Zeynel (2016). *İktisat* (8 b.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğruel, Fatma ve Doğruel, A.Suut (2005). *Türkiye'de Enflasyonun Tarihi* (Cilt 1). Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Tarih Vakfı.
- Domar, Evsey D. (1947). Expansion and Employment. *The American Economic Review*, 37 (1), 34-55.
- Dornbusch, Rudiger, Fisher, Stanley ve Startz, Richard (2016). *Makroiktisat* (12 b.). (Çev. Salih Ak) İstanbul: Literatür yayınları.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan6.pdf>. Erişim tarihi: 15.11.2018
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/vii/plan7.pdf>. Erişim tarihi: 15.11.2018

- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (1999). *1999 Yılı Programı*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2001). *Katılım Öncesi Ekonomik Program*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dumanoğlu, Sezai ve Ergül, Nuray (2010). İMKB'de İşlem Gören Teknoloji Şirketlerinin Mali Performans Ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(48), 101-111.
- Eğilmez, Mahfi (2016a). *Makro ekonomi* (8 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez, Mahfi (2016b). *GSYH Hesaplaması Değişti, Kişibaşına Gelirimiz Arttı*. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/gsyh-hesaplamas-degisti-kisi-basna.html>. Erişim tarihi: 20.05.2019.
- Eğilmez, Mahfi (2016c). *2016 Değerlendirmesi*. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/12/2016-degerlendirmesi.html>. Erişim tarihi: 20.05.2019.
- Eğilmez, Mahfi (2016d). *AKP'nin Ekonomide Üç Dönemi*. <http://www.mahfiegilmez.com/2016/05/akjpnin-ekonomide-uc-donemi.html>. Erişim tarihi: 20.05.2019.
- Eğilmez, Mahfi (2017a). *Kredi Garanti Fonu ve Varlık Fonu Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme*. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/kredi-garanti-fonu-ve-varlk-fonu.html>. Erişim tarihi: 20.05.2019.
- Eğilmez, Mahfi (2017b). *Türkiye'deki Enflasyonun Analizi*. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/turkiyedeki-enflasyonun-analizi.html>. Erişim tarihi: 20.05.2019.
- Eğilmez, Mahfi (2017c). *İşsizlikten Yola Çıkarsak*. <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/issizlikten-yola-ckarsak.html>. Erişim tarihi: 20.05.2019.
- Eğilmez, Mahfi ve Kumcu, Ercan (2017). *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması* (23 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Ela, Mehmet, Doğan, Ahmet ve Uçar, Onur (2018). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'nin Makroekonomik Performansının TOPSIS Yöntemi İle Karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (2), 129-143.
- Eleren, Ali ve Karagül, Mehmet (2008). 1986-2006 Türkiye Ekonomisinin Performans Değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 15 (1), 1-13.
- Engin, Cem ve Göllüce, Esra (2016). 2008 Küresel Finans Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 27-40.
- Erdem, Ekrem, Şanlıoğlu, Ömer ve İlgün, M.Fatih (2009). *Türkiye'de Hükümetlerin Makro Ekonomik Performansları (1950-2007)* (1 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Erim, Neşe (2007). *İktisadi Düşünce Tarihi* (1. b.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Eroğlu, İlhan (2007). Açık Enflasyon hedeflemesi Stratejisi ve Türkiye Deneyimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı Aralık 2007, 1-28.
- Ertek, Tümay (2004). *Makroekonomiye Giriş(Basından Örneklerle)* (1 b.). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Eyüboğlu, Kemal (2016). Comparison of Developing Countries' Macro Performance with AHP and TOPSIS Methods. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 131-146.
- Eyüboğlu, Kemal (2017). Türk Dünyasında Yer Alan Ülkelerin Makro Performanslarının Karşılaştırması. *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 83, 331-350.
- Foley, Duncan K. ve Michl, Thomas R. (2015). *Büyüme ve Bölüşüm* (1 b.). (Çev. Benan Eres) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Genç, Tolga ve Masca, Mahmut (2013). TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile elde edilen üstünlük sıralamalarının bir uygulama üzerinden Karşılaştırılması.

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 539-567.

Giray, Selen (2015). Comparing the Effect of Global Crisis 2008 on the Economic Performance of Turkey with EU Member States: Factor Analysis and TOPSIS Application. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 3 (1), 1-12.

Göktolga, Ziya Gökalp, Karakış, Engin ve Türkay, Hakan (2015). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Performanslarının TOPSIS Metodu İle Karşılaştırılması. (Ed. S. Sarı, A. Gencer ve İ. Sözen) *International Conference on Eurasian Economies*, ISBN: 978-975-6319-24-6, 321-329.

Gürkaynak, Refet S. ve Böke, Selin S. (2013). AKP Döneminde Türkiye Ekonomisi. *Birikim Dergisi*, Sayı 296, 64-69.

Harrod, Roy F. (1939). An Essay in Dynamic Theory. *The Economic Journal*(49), 14-33.

Hatipoğlu, Zeyyat (2010). *İktisat Bilimi ve Türkiye İktisadı(10 Cilt) Makroiktisat II* (1 b.), Cilt 7, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

İlter, Niyazi (1994). Türkiye'nin 1980 Sonrası Para Arzı ve Enflasyon. *Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi*. Devlet Planlama Teşkilatı Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

Jones, Charles I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş* (1 b.). (Çev. Şanlı Ateş ve İsmail Tuncer). İstanbul: Literatür Yayınları

Kaplan, Fatih (2016). *Ekonomik Büyüme Dolaylı Belirleyicileri ve Bir Uygulama* (1 b.). Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.

Kara Öztürk, Elif (2015). *Ekonomik Kriz ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Uygulaması (2001-2013)* . Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kara, A. Hakan ve Orak, Musa (2008). *Enflasyon Hedeflemesi*. İstanbul: Ekonomik Tartışmalar Konferansı.

- Karagöl, Erdal T. (2013). *Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: SETA Yayınları.
- Karluk, Rıdvan (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm* (12 b.). İstanbul: Bet Basım Yayım ve Dağıtım.
- Kasapoğlu, M. Muharrem ve Murat, Sedat (2018). Türkiye'de İstihdam, İşsizlik ve İstihdam Politiklarında Yerelleşme:İMEK'e dair Kısa Bir Değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7 (18), 248-278.
- Kaynak, Muhteşem (2011). *Büyüme Teorileri Giriş* (2 b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, Gülten (2006). *Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (3 b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepek, Yakup (2014). *Türkiye Ekonomisi* (28 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kesici, M. Rauf (2010). Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(3), 7-26.
- Keynes, J. Maynard (2008). *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (1. b.). (Çev.Uğur Selçuk Akalın) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Keynes, J. Maynard (2010). *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (2. b.). (Çev. Uğur Selçuk Akalın) İstanbul: Kalkedon Yayınlan.
- KGF (Kredi Garanti Fonu). (Nisan 2019). Kredi Garanti Fonu: <http://www.kgf.com.tr/index.php/tr/>. Erişim tarihi: 28.05.2019.
- Kibritçioğlu, A. (1998). *İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 53 (1-4), 207-230.
- Kılınçbay, Ahmet (1999). *Türk Ekonomisi* (5 b.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Krugman, Paul ve Wells, Robin (2011). *Makro İktisat* (2 b.). (Çev. Fuat Oğuz, Murat Arslan, K.Ali Akkemik, Koray Göksal) Ankara: Palme Yayıncılık.
- Mankiw, N. Gregory (2000). *Macroekonomiks* (4. b.). New York, ABD: Worth Publishers.

- Mankiw, N. Gregory (2010). *Makroekonomi* (1 b.). (Ed. Ömer Faruk Çolak ve Çev. Harun Öztürkler) Ankara: Efil Yayınevi.
- Marks, Karl (2003). *Ücret, Fiyat ve Kar* (1 b.). Ankara: Eriş Yayınları.
- Orhan, Osman Z. ve Erdoğan, Seyfettin (2008). *İktisada Giriş* (3 b.). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Önder, Emrah, Taş, Nihat ve Hepşen, Ali (2015). Economic Performance Evaluation of Fragile 5 Countries after the Great Recession of 2008-2009 using Analytic Network Process and TOPSIS Methods. *Journal of Applied Finance and Banking*, 5 (1), 1-17.
- Özdemir, Muhlis (2014). TOPSIS. *Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Özden, Ünal H. (2011). TOPSIS Yöntemi ile Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkelerin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 215-236.
- Özkaplan, Nurcan (2008). Türkiye İşgücü Piyasasının Dönüşümü(1980-2007). (Ed G. E. Arslan), *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını(4), 161-212.
- Pamuk, Şevket (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (4 b.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2019). Türkiye'de 1980 Sonrasında İktisadi Politika ve Kurumların Evrimi. (Ed. Ömer Faruk Çolak) *İktisat ve Toplum*(100), 7-11.
- Parasız, İlker (1998). *Makro Ekonomi Teori ve Politika* (7. b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İlker (2001). *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar* (1 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İlker (2003). *Türkiye Ekonomisi* (1 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İlker (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri* (3. b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Parasız, İlker ve Özer, Mustafa (2015). *İktisadın Temelleri* (1. b.). Ankara: Orion Kitapevi.
- Parkin, Michael (1990). *Macroeconomics* (1 b.). Ontario: Addison-Wesley Publishing Company.
- Peterson, Wallece C. (1988). *Income,Employment,Economic Growth* (6. b.). New York: W.W. Norton ve Company.
- Resmi Gazete (1989). *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Karar, 20249*, Ankara: Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü.
- Resmi Gazete (1995). *22279 Sayılı Resmi Gazete*. Ankara: Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü.
- S.Mahmoodzadeh, J.Sahahrabi, M. Pariazar ve M. Zaeri (2007). Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique. *World Academy of Science*, 1 (6), 270-275.
- Sachs, Jeffery D. ve Larrain, Felipe B. (1993). *Macroeconomics In The Global Economy* (1 b.). New Jersey: Harvester Wheatsheaf.
- Sanal Mustafa Engin (2013). Aktif İstihdam Politikaları. *Toprak İşveren Dergisi*, Sayı 99, 13-28.
- Saraç, T. Bahadır (2009). *Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama(1988-2007)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Schumpeter, Joseph A. (2003). *Capitalism,Socialism and Democracy*. London and NewYork:Routledge.<https://eet.pixelonline.org/files/etranslation/original/Schumpeter,%20Capitalism,%20Socialism%20and%20Democracy>.Erişim tarihi:17.11.2018.
- Sevgin, Hakan ve Çağlar, Atalay (2017). İslam İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkelerin Veri Zarflama ve TOPSIS Yöntemiyle Karşılaştırılması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 221-244.

- Sevgin, Hakan ve Kundakçı, Nilsen (2017). TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne Üye Olan Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (3), 87-107.
- Shyjith, K., Ilangkumaran, M. ve Kumanan, S. (2008). Multi-criteria decision-making approach to evaluate optimum maintenance strategy in textile industry. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*(14), 375-386.
- Smith, Adam (2001). *Ulusların Zenginliği* (3. b.). (Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Snowdon, Brian ve Vane, Howard R. (2017). *Modern Makroekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü* (1. b.). (Ed. Barış Kaplamacı ve Çev. Ertan Ersoy) Ankara: Efil Yayınevi.
- Solak, Latif (2012). *İşsizlik Sorunu, Türkiye'de İşsizlikle Asgari Ücret, Sanayi İstihdam Oranı ve Yolsuzluk Arasındaki İlişkinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Şahin, Hüseyin (1995). *Türkiye Ekonomisi* (3 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Şanlısoy, Selim ve Çetin, Mehmet (2016). Türkiye Ekonomisinde Hükümetlerin Ekonomik Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Ölçülmesi. *Sosyoekonomi*, 24 (28), 65-83.
- Tatar, Mehmet (2006). *Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Adıyaman İli Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (1981). *Yıllık Rapor 1980*. Ankara: TCMB.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (1997). *1996 Yıllık Rapor*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (1998). *1997 Yıllık Rapor*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (1999a). *B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500 sayılı Niyet Mektubu*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası .
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (1999b). *Yıllık Rapor 1998*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2001a). *2000 Yıllık Rapor*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2001b). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2002). *Yıllık Rapor 2001*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2004). *Enflasyon*. Ankara: www.tcmb.gov.tr. Erişim Tarihi: 03.11.2018
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2006). *Enflasyon Raporu 2006-I*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2009). *Enflasyon Raporu 2009-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2010). *Enflasyon Raporu 2010-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2011). *Enflasyon Raporu 2011-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2012). *Para Politikası Kurulu Toplantı Özeti (2012/93)*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2013). *Enflasyon ve Fiyat İstikrarı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2014). *Enflasyon Raporu 2014-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2015). *Enflasyon Raporu 2015-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2016). *Enflasyon Raporu 2016-I*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2017). *Enflasyon Raporu 2017-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2018). *Enflasyon Raporu 2018-IV*. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2019). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Sikca+Sorulan+Sorular/Para+Politikasi+ve+Enflasyon+Hedeflemesi/>. Erişim tarihi: 12.04.2019.
- Telatar, Erdiñç (2002). Çekirdek Enflasyon: Tanım ve Ölçüm Yöntemleri. *Ekonomik Yaklaşım*, 13 (42-43), 105-124.
- Tunca, Zafer (2005). *Makro İktisat* (4 b.). İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Turan, Gökhan, Eker, İpek ve Pekar, Juraj (2010). Selection with TOPSIS Method among of EU Candidate and Pre-accession Countries. *Ekonomické Rozhlady/Economic Review*, 4 (39), 473-480.
- Turan, Kemal Kağan, Özarı, Çiğdem ve Demir, Esra (2016). 1992-2014 Rusya Ekonomisinin Çok Kriterli Karar Verme Sistemi İle Performans Değerlendirmesi. *Ayrıntı Dergisi (Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi)*, 3 (35), 56-65.
- Turan, Türkan (2008). *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2008). Fiyat Endeksi ve Enflasyon. *Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3(3129)*, 1-70.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2013). *Resmi İstatistik Programı 2012-2016 (Rev.1)*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu .

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2014a). *Hanehalkı İşgücü Anketi Verilerinin Revizesine İlişkin Açıklama Notu*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2014b). *Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE) Kullanıcıları İçin Rehber*. No:04. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2016). *Türkiye Ulusal Hesaplar Sistemi'nde Revizyon SNA-2008 ve ESA-2010'un Uygulanması*. Ankara: T.C. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2019a). *Özel Kapsamlı TÜFE Göstergeleri:Metaveri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1014, Erişim Tarihi: 02.07.2019.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2019b). *Yurt İçi Üretici Fiyat Endeksi (Yİ-ÜFE):Metaveri*. http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1076, Erişim Tarihi: 02.07.2019.
- Türk, İsmail (1966). Enflasyonla Mücadelede Maliye Politikası. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1-23.
- Tüylüoğlu, Şevket (2007). Ekonomik Büyüme ve Uluslararası Refah Düzeyi. (Çev. Ömer Faruk Çolak ve İbrahim Tokatlıoğlu) , *İktisada Giriş* (1. b.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Urfalıoğlu, Fatma ve Genç, Tolga (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri İle Karşılaştırması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 35(2), 329-360.
- Ustasüleyman, Talha (2009). Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: Ahp-Topsis Yöntemi. *Bankacılık Dergisi*(69), 33-43.
- Uyguntürk, Hasan ve Korkmaz, Turhan (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi:Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (2), 95-115.
- Ünsal, Erdal (2009). *Makro İktisat* (8 b.). Ankara: İmaj Yayınevi.

- Ünsal, Erdal (2016). *İktisadi Büyüme* (2. b.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Yalın, Alpay ve Alkin, Emre (2017). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomi Tarihi* (1 b.). İstanbul: Hümanist Kitap Yayıncılık.
- Yalınpaya Çokgezen, Jale (2010). *1980'den Günümüze Türkiye Ekonomisi* (1 b.). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yaralıoğlu, Kaan (Nisan 2019). Topsis Yöntemi. İzmir. www.deu.edu.tr/userweb/k.yaralioglu/dosyalar/TOPSIS_Yontemi.doc Erişim tarihi: 12.04.2019.
- Yenal, Oktay (2013). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi* (2 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yentürk, Nurhan (2008). İmalat ve Sanayi: Gelişimi, Yapısı ve Rekabet Gücü. (Ed.G. E. Arslan), *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85. Yılında Türkiye Ekonomisi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:4, 37-60.
- Yıldırım, Cengizhan (2017). Ak Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi. *Uluslararası Politik,Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, ISBN: 978-605-82738-2-5, Sakarya: Beşköprü Yayınları, 50-63.
- Yıldırım, Kemal, Karaman, Doğan ve Taşdemir, Murat (2013). *Makroekonomi* (11 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yurdakul, Mustafa ve İç, Y. Tansel (2003). Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümünü ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-18.
- Yüksel, Cihan (2013). *Yapısalcı İktisat ve Mali Uyum*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Onur ÇETİN			
Doğum Yeri:	Kocasinan/KAYSERİ			
Doğum Tarihi:	07/11/1991			
Medeni Durumu:	Bekar			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim:	Ahmet Paşa İlkokulu		Kayseri	
Ortaöğretim:	Ahmet Paşa Ortaokulu		Kayseri	
Lise:	İstikbal Lisesi	Türkçe-Matematik	Kayseri	2008
Lisans.	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	İktisat	Tokat	2015
Yüksek Lisans.	Selçuk Üniversitesi	İktisat	Konya	2019
Becerileri:				
İlgi Alanları:	Makro ekonomi, Ekonomi politikası			
Halen Yaptığı İş:				
İş Deneyimi:				
Aldığı Ödüller:	Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisat Bölümü Üçüncüsü (2015)			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN (Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi) Doç. Dr. Baki DEMİREL (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Öğretim Üyesi)			
Tel:				
E-mail:	c.onur38@gmail.com			
Adres:				

İmza: